

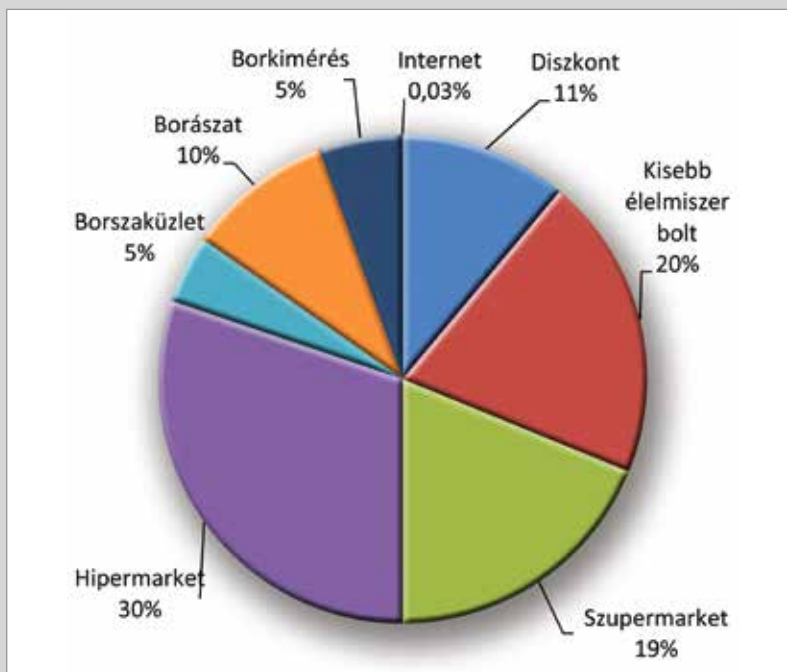
GAZDÁLKODÁS

www.hermanottointezet.hu

Scientific Journal on Agricultural Economics

A TARTALOMBÓL

A borvásárlások megoszlása (n=988)

Forrás: Totth és Szolnoki tanulmánya

A KAP üzemszintű hatásai

Borfogyasztói szokások és a borpiac

Környezeti fenntarthatóság vizsgálata a Homokhátságon

Változtatások igénye az agrár-felsőoktatásban

A Gazdálkodás 2018. évi tartalomjegyzéke, szerzői és lektorai

GAZDÁLKODÁS

AGRÁRÖKONÓMIAI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT
SCIENTIFIC JOURNAL ON AGRICULTURAL ECONOMICS

TÁMOGATÓINK:
AGRÁRMINISZTERIUM
HERMAN OTTÓ INTÉZET NONPROFIT KFT.

GAZDÁLKODÁS SZERKESZTŐSÉGE:
1093 Budapest, Zsil utca 3-5.
Telefon: +3670-501-1156
E-mail: gazdalkodas@aki.gov.hu
www.agrarlapok.hu

Kéziratokat a szerkesztőségbe szíveskedjenek küldeni, ahol a folyóirattal kapcsolatban minden más kérdésben is szívesen állnak rendelkezésére

KIADJA ÉS TERJESZTI:

1223 Budapest, Park utca 2.
Felelős kiadó: Dr. Béres András ügyvezető

LAPTULAJDONOS:

A folyóirat éves előfizetési díja 5580 Ft/év, amely az áfát is tartalmazza.
A folyóirat előfizetése történhet: készpénzátutalási megbízással
Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft.
1223 Budapest, Park utca 2. „Gazdálkodás” jelöléssel. Átutalással
(megrendelésre számlát küldünk).

HU ISSN 0046-5518

Nyomtatás:
Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
2900 Komárom, Igmándi út 1.

TARTALOM

TANULMÁNY

<i>Mizik Tamás: A Közös Agrárpolitika üzemszintű hatásai magyar szemszögből</i>	3
<i>Totth Gedeon – Szolnoki Gergely: A magyarországi borfogyasztói szokások és a borpiac elemzése</i>	22
<i>Kőszegi Irén Rita: A környezeti fenntarthatóság fontosságának vizsgálata a homokháti fiatal gazdák körében (egy primer kutatás részeredményeinek ismertetése)</i>	40

VITA

<i>Pupos Tibor: Változtatások szükségessége a magyar agrár-felsőoktatás képzési programjaiban</i>	58
---	----

KRÓNIKA

<i>Mezőszentgyörgyi Dávid: Kutatási Hét a Corvinuson, agrobiznisz tudományos körkép</i>	73
---	----

NEKROLÓG

Szakál Ferenc (1941–2018) <i>Székely Csaba – Illés B. Csaba</i>	76
---	----

A Gazdálkodás 2018. évi tartalomjegyzéke, valamint szerzőinek és lektorainak névsora	79
--	----

Felhívás	78
----------------	----

Tisztelt Szerzőtársunk!	90
-------------------------------	----

Előfizetői felhívás.....	91
--------------------------	----

Summary.....	86
--------------	----

Contents.....	89
---------------	----

A GAZDÁLKODÁS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

SZÉKELY CSABA
a Szerkesztőbizottság elnöke

KAPRONCZAI ISTVÁN
főszerkesztő

RIEGER LÁSZLÓ
felelős koordinátor

BORBÉLY CSABA

FORGÁCS CSABA

HEGYI JUDIT

KÁPOSZTA JÓZSEF

CSETE LÁSZLÓ
tiszteletbeli főszerkesztő

TAKÁCSNÉ GYÖRGY KATALIN
doktori iskolák koordinátora

LAKNER ZOLTÁN

MEZŐSZENTGYÖRGYI DÁVID

PUPOS TIBOR

SZABÓ G. GÁBOR

SZÚCS ISTVÁN

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLETE

ALVINCZ JÓZSEF

CSÁKI CSABA

FERTÓ IMRE

JUHÁSZ ANIKÓ

LEHOTA JÓZSEF

MAGDA SÁNDOR

NÁBRÁDI ANDRÁS

POPP JÓZSEF

SZÚCS ISTVÁN

UDOVECZ GÁBOR

BEVEZETÉS

A Közös Agrárpolitika az Európai Közösség első közös politikájaként jött létre 1962-ben. Kezdetben növekvő volt a részaránya, 1970-ben elérte a teljes költségvetés 92%-át is (EC, 2009). Azóta pénzügyi szempontból folyamatosan csökken a szerepe, de még a jelenlegi, 2014–2020-as időszak végére is 35% lesz a költségvetési részaránya (EP, 2013). A KAP alapjait a Római Szerződés fektette le, ezek a célok azóta sem változtak (Római Szerződés, 1957):

1. a mezőgazdasági termelékenység növelése a technológia fejlesztésével, a termelés észszerű növelésével, valamint optimális tényezőfelhasználással;
2. méltányos jövedelemszint biztosítása a mezőgazdaságból élők számára;
3. a mezőgazdasági termékpiacok stabilizálása;
4. az élelmiszer-ellátás biztonságának megteremtése;
5. biztosítani, hogy a fogyasztók reális áron jussanak az élelmiszerekhez.

A célok sikeres végrehajtása a stratégiai jelentőségű önellátás rövid idő alatti elérését eredményezte, azonban a rendszerbe semmilyen fék sem került beépítésre. Ennek következtében az elmúlt évtizedekben reformok sorozata zajlott le annak érdekében, hogy kezelni lehessen a KAP bevezetése utáni időszakban gyorsan kialakult túlermelés problémáját.

A pénzügyi jelentősége mellett fontos hangsúlyozni, hogy az Európai Unióban (EU) még jelenleg is 8,7 millió mezőgazdasági termelő van (Eurostat adatbázis, 2018), emiatt a szabályozási és támogatási keretrendszer alakulását mindig nagy érdeklődés kíséri. Az Európai Bizottság (EB) folyamatosan tesz közzé javaslatokat, elképzeléseket és elemzéseket, továbbá számos kutató/kutatás is foglalkozik a

témával. Swinnen a téma több aspektusát is vizsgálta, elemezte a korábbi reformokat (Swinnen, 2008), a közvetlen kifizetések lehetséges jövőbeli alakulását (Swinnen, 2009), illetve hatásait (például tőkésedés) a földárakra (Ciaian et al., 2014). Milczarek-Andrzejewska és szerzőtársai szerint ennek különösen nagy hatása volt a fejlettebb lengyel régiókra és a kistermelőket a földjük eladására motiválta (Milczarek-Andrzejewska et al., 2018). Ugyanakkor Guastella és szerzőtársai a Tesztüzemi Információs Hálózat (Farm Accountancy Data Network, FADN) adatai alapján nem találtak erős összefüggést a közvetlen kifizetések és a földárak alakulása között Olaszországban (Guastella et al., 2018). Mindez talán a földárakban a régi és új tagországok között még mindig megfigyelhető nagymértékű eltérésekre vezethető vissza. Ennek azonban némileg ellentmond, hogy O'Neill és Hanrahan igen magas (67–90%) földárakban megjelenő kapitalizációt mutatott ki Írországból (O'Neill – Hanrahan, 2016). A földárak szerepe jelentős az üzemstuktúra vonatkozásában, mivel – tekintettel a szektor alacsony jövedelemtermelő képességére – a földvásárlás forrása jellemzően nem saját forrás és a nagyobb vállalkozások sokkal könnyebben jutnak hitelhez. Kiemelésre érdemes még a közvetlen kifizetéseknek az EU10 vonatkozásában a jövedelemre gyakorolt pozitív, valamint a munkaerő-felhasználás esetében a negatív hatása (Biró et al., 2016).

A KAP legutóbbi reformja 2013-ban volt. A Dacian Cioloș akkori mezőgazdasági biztos irányításával lezajlott folyamat sokkal kevésbé volt/lehetett eredményes² a 2003-as Fischler-reformhoz képest, mivel időközben megváltozott a döntéshozatali folyamat (együtt döntés), valamint eleve kevésbé érdemi változtatásokat tartalmazott (Swinnen, 2015). A 2013-as reform

² A két reform szemléletes összehasonlítására Swinnen több művében is használja a tökéletes (*perfect*) és a tökéletlen (*imperfect*) vihar (*storm*) kifejezéseket.

egyik legjelentősebb újítása a zöldítés volt, azonban kérdéses, hogy a tervezett-hez képest mekkora környezeti előnyöket eredményezett. Ennek kapcsán *Matthews (2013)* kiemelte annak várhatóan csekély hatását, illetve a keresztmegerfeleléssel³ és az agrár-környezetgazdálkodással történő versenyző voltát. Alapvetően a mérhetőség, valamint az ok-okozati kapcsolat kérdésessége miatt „zöldre mosásnak” (*greening vs greenwashing*) is aposztrofálhatjuk (*Alons, 2017*). Az EU életében jelen pillanatban is zajló brit kilépés, a Brexit hatást fog gyakorolni a költségvetésre is, hiszen az Egyesült Királyság az EU második legnagyobb nettó befizetője. A 10 milliárd eurós kiesés lehetséges kezelésének két véglete a költségvetés arányos csökkentése és a tagállami befizetések növelése, ami valószínűleg a GNI (*Gross National Income*, bruttó nemzeti jövedelem) komponens növelésével valósulna meg (*Haas – Rubio, 2017*). Ez utóbbi opció várhatóan az eleve jelentős nettó befizető Németországot, Hollandiát, Ausztriát és Svédországot terhelne meg a legjobban (*Matthews, 2016*). A KAP nettó kedvezményezettjeként Magyarország számára sem mindegy, hogy hogyan változik a rendszer, illetve a tagállami álláspont megfelelő képviselőjéhez is elengedhetetlen a változások lehetséges irányának, mértékének és hatásainak elemzése. A CAPRI (*Common Agricultural Policy Regional Impact Analysis*) modell alkalmazásával az Agrárgazdasági Kutató Intézet részletes elemzéseket készít a KAP várható változásainak hatásvizsgálatára. Ennek kapcsán elemezték a Brexit hatását (3 milliárd eurós nettó befizetési többlet), valamint a KAP-költségvetés 15%-os és 30%-os csökkentésének a hatásait (*Potori et al., 2018*). Eredményeik alapján a fenti scenáriók hatásai várhatóan sokkal kisebbek lennének a növénytermesztésben (kivéve a szóját), viszont az állattenyésztésben – a tejszektor

kivételével – érdemi jövedelemcsökkenést eredményeznének.

Magyarország 2004-ben csatlakozott az EU-hoz, azonban érdemben már a Koppenhágai megállapodás (2002) is érintette, hiszen a közvetlen támogatások vonatkozásában ott került pont a felzárkózási folyamatra. Bár a kiinduló összeg is jelentős volt, azonban a régi tagországok termelőivel szemben a felzárkózásban további, közel 10 éves versenyhátrányt okozott az újakban. A Ciolos-reform érdemben érintette a hazai mezőgazdasági termelőket, a kifizetések maximalizálása (*capping*) következtében elsősorban a nagyüzemeket. A támogatások csökkentésének elkerülése miatt jól látható a legnagyobb üzemek kisebb egységekre bontása. Az EB legfrissebb hivatalos kommunikációja jelzi a KAP jövőbeli irányait, amelyek közül a stratégiai tervezés, illetve a kimeneti indikátorok alapján történő utólagos pénzügyi korrekció gondolata érdemel figyelmet (*EC, 2017a*). Mindazonáltal a szektor szereplőinek fel kell készülniük a KAP költségvetésének csökkenésére, aminek alapvetően csak a mértéke kérdéses. A Bizottság javaslata 364,9 milliárd euró, ami az előző időszakhoz képest már folyó áron 4%-os csökkenést jelent – az EMVA forrásait (2021–2027-re 78,7 milliárd euró) jelentősebben érintve, ahol ezt a nemzeti társfinanszírozás mértékének növelése ellensúlyozná (*EB, 2018*). Kisebbség mellett pedig érdemben romlik a kevésbé hatékonyan/eredményesen gazdálkodók helyzete, az esetlegesen a szektorból történő kivonulásuk pedig a koncentráció – további – növekedésének az irányába hatna.

Az anyag és a módszertan ismertetése után a KAP támogatási rendszere kerül röviden bemutatásra, ami rávilágít arra, hogy a támogatások terén megfigyelhető egyenlőtlenségek miatt miért kell az új tagországok termelőinek sokkal nagyobb erőfeszítéseket tenniük. Ennek egyik kö-

³ A szakirodalomban elterjedt még a keresztmegerfeletetés, illetve a kölcsönös megfeleltetés is.

vetkezménye a hatékonyabb – szántóföldi növény- – termelés miatt szükséges üzemkoncentráció.

A harmadik rész a mezőgazdasági üzemszerkezet sajátosságait mutatja be az EU-ban és Magyarországon. A feldolgozott adatok segítségével látható az üzemszerkezet folyamatos, azonos irányba mutató változása, aminek csak a sebessége tér el a régi és az új tagországok vonatkozásában. Magyarországon ezt tovább erősítik a 2016-os adatok, bár megfigyelhető az egyéni társas vonatkozásban a differenciálódás.

A KAP várható jövője bemutatja, hogy mi várható a 2021–2027-es időszakban a jelenleg hozzáférhető információk alapján. Egyelőre még sok a kérdőjel, de a változásokhoz történő alkalmazkodás alapvető fontossággal bír a szektor szereplőinek jövője szempontjából. Az utolsó, összefoglalás rész pedig áttekintést ad az eredményekről.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A téma jellegéből adódóan a tanulmány alapját a releváns szakirodalmi források feldolgozása képezi, így a szakterület elismert kutatóinak a publikációi, az Európai Bizottság kiadványai (különös tekintettel a „The Future of Food and Farming”-ra [EC, 2017a], ami kijelölte a KAP következő időszakának fő irányvonalait), valamint a Bizottság jogalkotási javaslata és a vele párhuzamosan publikált hatáselemzés (EB, 2018; EC, 2018).

A szakirodalom-feldolgozás mellett a különféle számítások elvégzéséhez szükséges adatok több forrásból kerültek összegyűjtésre. A referenciahozam-értékek a Mezőgazdasági Főigazgatóság (DG Agri) országjelentéseiből származnak, míg a standard termelési értékek az Eurostat

adatbázisának gazdaságszerkezeti összeírásaiból (*Farm Structure Surveys*, FSS). Az erre épülő elemzés a jelenleg elérhető három legfrissebb felmérést (2007, 2010 és 2013) tartalmazza, mivel a 2016-os, tagállami uniós szintű eredmények a kézirat lezárásakor nem voltak elérhetőek. Magyarország esetében ezért a 2016-os gazdaságszerkezeti összeírás (GSZÖ) adatai is felhasználásra kerültek.

A KAP-TÁMOGATÁSOK EGYENLŐTLENSÉGE

Magyarország – a többi újonnan csatlakozott állammal együtt – a csatlakozáskor a régi tagállamok átlagos közvetlen kifizetési szintjének mindössze 25%-át kapta meg, ami – általában véve az újonnan csatlakozott országok mindenyikében – komoly versenyhátrányt eredményezett.⁴ A Koppenhágai megállapodás alapján ez az érték két fázisban és folyamatosan nőtt, amíg 2013-ra elérte a 100%-ot. Az új tagországoknak emellett volt lehetőségük nemzeti forrásból ennek a kiegészítésére 30%-pontos mértékig úgy, hogy a kettő összege nem haladhatta meg a 100%-ot. Ezt mutatja be az 1. ábra.

A nemzeti kiegészítő támogatás⁵ nyújtására nem mindegyik tagállamnak volt forrása, Magyarország ebből a szempontból az élvonalban volt. Azonban le kell szögezni, hogy a közös belső piacon olyan termelőkkel kellett versenyezni, akik egyrészt a korábbi évtizedekben jelentős feltőkésítésen mentek keresztül, valamint a 2004–2009-es időszakban is átlagosan több támogatást kaptak, mint az új tagországok termelői – még a maximális nagyságú nemzeti kiegészítő támogatással együtt is.

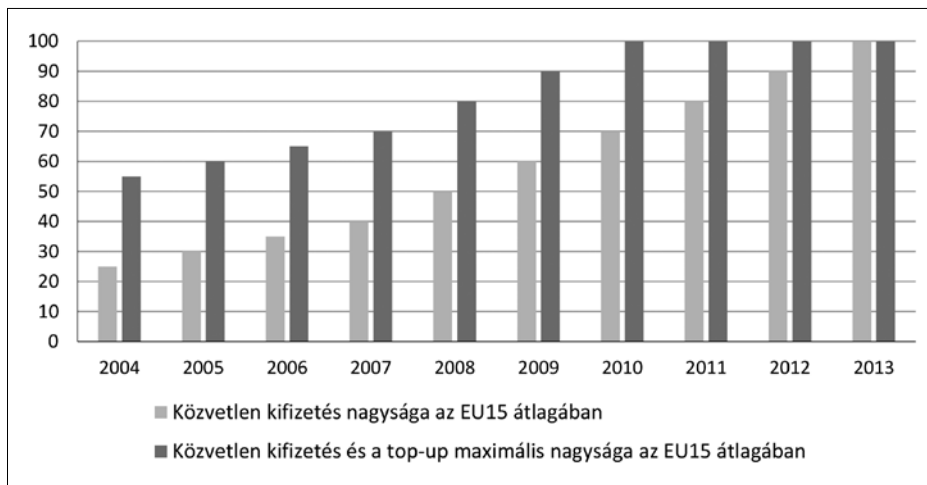
Mindemellett ki kell térni a támogatási rendszer egy másik sajátosságára is. A közvetlen kifizetések alapja az ún. refe-

⁴ Ezt a versenyhátrányt az azóta nagyságrendileg hasonló támogatási szint mellett szinte lehetetlen ledolgozni.

⁵ Kezdetben *top-up* néven szerepelt, később lett nemzeti kiegészítő támogatás (*Complementary National Direct Payment*, CNDP). A később csatlakozott országokban ez a folyamat később ért/ér véget, így Bulgáriában és Romániában 2016-ban, míg Horvátországban 2022-ben.

I. ábra

A közvetlen kifizetések nagyságának alakulása az új tagországokban a régi tagországok (EU15) támogatási átlagához viszonyítva (%)
(Phasing-in of direct payments in the New Member States compared to the average of the Old Member States, %)

Forrás: saját szerkesztés (2018) a Koppenhágai megállapodás alapján

renciahozam, ami érdemben kisebb az új tagországokban és ezáltal további versenyhátrányt okoz. Az 1. táblázat ezt mutatja be az EU27 vonatkozásában a régi és új tagországok átlagértékeivel, valamint az átlagtól való eltérésekkel együtt.

Az 1. táblázatból látható, hogy az EU-ban van négy „6 tonnás” ország (Belgium, Franciaország, Hollandia és Írország), az ő referenciahozamuk 27-40%-kal haladja meg az EU15 átlagát. Az új tagországok között a sorrend Szlovénia (5,27 t/ha), Magyarország (4,73 t/ha), Csehország (4,20 t/ha) és Szlovákia (4,06 t/ha), ezek az országok elérték az EU27 átlagát, illetve Magyarország és Szlovénia az EU15-ét is. Azonban összességében az EU12 átlaga 32%-kal marad el az EU15 átlagától. A területalapú kifizetésnél a fenti referenciahozamok kerülnek beszorzásra az alapösszeggel (63 euró/t), aminél csökkenés csak a visszaosztás következtében lehetséges (EC, 2003; 104. cikk). Az 1. táblázat alapján elmondható, hogy a korábbi bázis alapján kapott hazai referenciahozam kifejezetten magas és

több regionális versenytárral (például a V4-ekkel) szemben is előnyt biztosít. Mivel a szántóföldi növénytermesztésben igazolható, hogy a termelés hatékonyabb a nagyobb táblákon, így valószínűsíthető, hogy a kimagasló magyar értékben szerepet játszott az üzemstruktúra is.

A MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMSZERKEZET SAJÁTOS SÁGAI

A KAP támogatásai érdemben hatnak a termelési struktúrára is. A 2003-as reformot megelőző időszakban a termeléshez kötött támogatások koncentrációs nyomást eredményeztek, a nagy gazdaságok még nagyobbak lettek. Mivel ez a folyamat a régi tagországokban zajlott le, így ott sokkal nagyobb az átlagos üzemméret. Az új tagországokban ezt hátráltatta például a kárpótlás folyamata (a sok régi-új tulajdonos miatt elaprózódott földtulajdoni szerkezet és az osztatlan közös tulajdon Magyarországon) vagy az uniós csatlakozás előtti üzemszerkezet sajátosságai (például

I. táblázat

A tagállamok referenciahozamai (EU27)
Reference yields in the Member States (EU27)

Tagállam (Member State)	Referenciaho- zam (t/ha) (Reference yield)	Eltérés az EU27 átlagától, % (Difference from the EU27 average)	Eltérés az EU15 átlagától, % (Difference from the EU15 average)
Ausztria	5,27	29	11
Belgium	6,24	53	32
Bulgária	2,90	-29	-39
Ciprus	2,30	-43	-52
Csehország	4,20	3	-11
Dánia	5,22	28	10
Egyesült Királyság	5,83	43	23
Észtország	2,40	-41	-49
Finnország	2,82	-31	-41
Franciaország	6,02	48	27
Görögország	3,39	-17	-29
Hollandia	6,66	64	40
Írország	6,08	49	28
Lengyelország	3,00	-26	-37
Lettország	2,50	-39	-47
Litvánia	2,70	-34	-43
Luxemburg	4,26	5	-10
Magyarország	4,73	16	0
Málta	2,02	-50	-57
Németország	5,66	39	19
Olaszország	3,90	-4	-18
Portugália	2,90	-29	-39
Románia	2,65	-35	-44
Spanyolország	2,90	-29	-39
Svédország	4,02	-1	-15
Szlovákia	4,06	0	-14
Szlovénia	5,27	29	11
EU15 átlag	4,74	17	0
EU12 átlag	3,23	-21	-32
EU27 átlag	4,07	0	-14

Forrás: saját szerkesztés (2018) a DG Agri országjelentések alapján

a lengyel kisgazdasági rendszer). A jelenlegi, termelésről nagyrészt leválasztott (*decoupled*) kifizetések mellett ez már kevésbé áll fenn, de a méretgazdaságosságra

való – gazdasági jellegű – törekvés továbbra is megfigyelhető, különösen a növénytermesztési ágazatban. Az EU-ban a gazdaság-szerkezeti összeírások tartalmaznak erre

2. táblázat

**A gazdaságok száma és üzemmérete az EU28-ban
(Number and size of farms in the EU28)**

	A gazdaságok száma (Number of farms)			Átlagos üzemméret, ha (Average farm sizes, ha)		
	2007	2010	2013	2007	2010	2013
Ausztria	165 420	150 170	140 430	19,28	19,17	19,42
Belgium	48 010	42 850	37 760	28,63	31,69	34,64
Bulgária	493 130	370 490	254 410	6,19	12,08	18,28
Ciprus	40 120	38 860	35 380	3,64	3,05	3,09
Csehország	39 400	22 860	26 250	89,29	152,38	133,01
Dánia	44 620	41 360	38 280	59,67	64,00	68,43
Egyesült Királyság	226 660	185 200	183 700	70,78	91,15	93,07
Észtország	23 340	19 610	19 190	38,85	47,98	49,90
Finnország	68 230	63 870	54 400	33,60	35,87	41,50
Franciaország	527 350	516 100	472 210	52,10	53,94	58,74
Görögország	860 150	723 060	709 500	4,74	7,16	6,85
Hollandia	76 740	72 320	67 480	24,95	25,89	27,38
Horvátország	181 250	233 280	157 440	5,40	5,64	9,98
Írország	128 240	139 890	139 600	32,28	35,68	35,53
Lengyelország	2 390 960	1 506 620	1 429 010	6,47	9,59	10,08
Lettország	107 750	83 390	81 800	16,46	21,54	22,96
Litvánia	230 270	199 910	171 800	11,50	13,72	16,65
Luxemburg	2 300	2 200	2 080	56,90	59,60	63,00
Magyarország	626 320	576 810	491 330	6,75	8,12	9,48
Málta	11 020	12 530	9 360	0,94	0,91	1,16
Németország	370 480	299 130	285 030	45,70	55,84	58,59
Olaszország	1 679 440	1 620 880	1 010 330	7,59	7,93	11,98
Portugália	275 080	305 270	264 420	12,63	12,02	13,77
Románia	3 931 350	3 859 040	3 629 660	3,50	3,45	3,60
Spanyolország	1 043 910	989 800	965 000	23,85	24,00	24,15
Svédország	72 610	71 090	67 150	42,94	43,13	45,10
Szlovákia	68 990	24 460	23 570	28,07	77,49	80,68
Szlovénia	75 340	74 650	72 380	6,49	6,47	6,71
EU15	5 589 240	5 223 190	4 437 370	22,27	24,14	28,01
EU13	8 219 240	7 022 510	6 401 580	5,95	7,08	7,82
EU28	13 808 480	12 245 700	10 838 950	12,56	14,36	16,09

Forrás: saját számítások az Eurostat adatbázisadatai (2007, 2010, 2013) alapján

vonatkozó adatokat. A 2. táblázat ennek alapján mutatja be a gazdaságok számának és átlagos üzemméretének alakulását.

A 2. táblázat alapján két fontos trendet lehet beazonosítani a 2007, 2010 és 2013-as adatok tükrében. Egyrészt 20% feletti

mértékben csökkent a gazdaságok száma az EU28-ban, aminek a mértéke egy kicsit magasabb volt az új tagországokban (EU13). Másrészt közel 30%-os mértékben nőtt az átlagos üzemméret, ami az EU15-ök 26%-os és az EU13-ak 31%-os növekedéséből adódott.⁶ Ehhez azonban mindenképpen hozzá kell tenni, hogy az új tagországok nagyobb üzemkoncentrációjában a sokkal alacsonyabb bázisérték (alig 6 ha 2007-ben) is szerepet játszott. Magyarországon az átlagosnál is nagyobb volt a növekedés, meghaladta a 40%-ot. A régi és az új tagországok között az üzemméret vonatkozásában megfigyelhető különbségek szemléltetésére szolgál a 2. ábra.

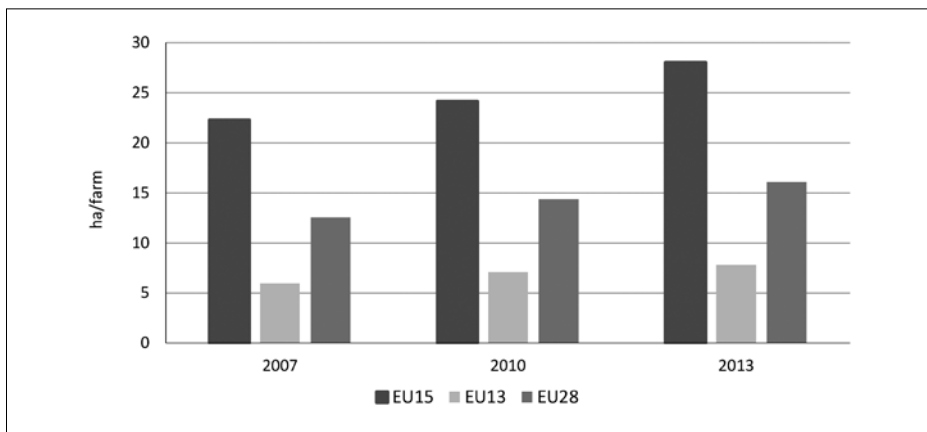
Az EU28 átlaga alig haladta meg a 16 hektárt 2013-ban, ami a régi tagországok 28 és az újak mindössze 8 hektáros értékeiből állt össze (2. ábra). Az alacsony üzemméret leginkább a növénytermesztésben eredményez méretgazdaságossági problémákat, ezáltal pedig várhatóan hozzájárul az üzemstruktúra további koncentrálódásához.

Amennyiben tagállami szinten vizsgáljuk meg az adatokat, akkor számos érdekes megfigyelést tehetünk a 2. táblázat alapján. Írországból az időszak végén több volt a gazdaságok száma, mint az időszak elején, vagy Cipruson csökkent az átlagos üzemméret. Összességében elmondható, hogy Csehországban a legmagasabb az átlagos üzemméret (133 ha), amit az Egyesült Királyság (93 ha) és Szlovákia (81 ha) követ. Ezzel szemben Cipruson, Máltán, Romániában, Szlovéniában és Görögországban a legkisebbek a gazdaságok, átlagosan 4-7 hektár közöttiek (2. táblázat).

Az üzemméret meghatározásának egyik, de nem feltétlenül legjobb mérőszáma a megművelt terület nagysága. Erre a célra sokkal inkább megfelelő egy olyan ökonómiai mérőszám, ami figyelembe veszi a termelés sajátosságait és általa lehetővé válik például egy növénytermesztő és állattenyésztő üzem összemérése is. Az EU-ban erre a célra a standard termelési érték

2. ábra

Az átlagos üzemméret alakulása az EU-ban régi (EU15) és új (EU13) tagországbontásban, ha/gazdaság
(Evolution of the average farm sizes in the EU, ha/farm)

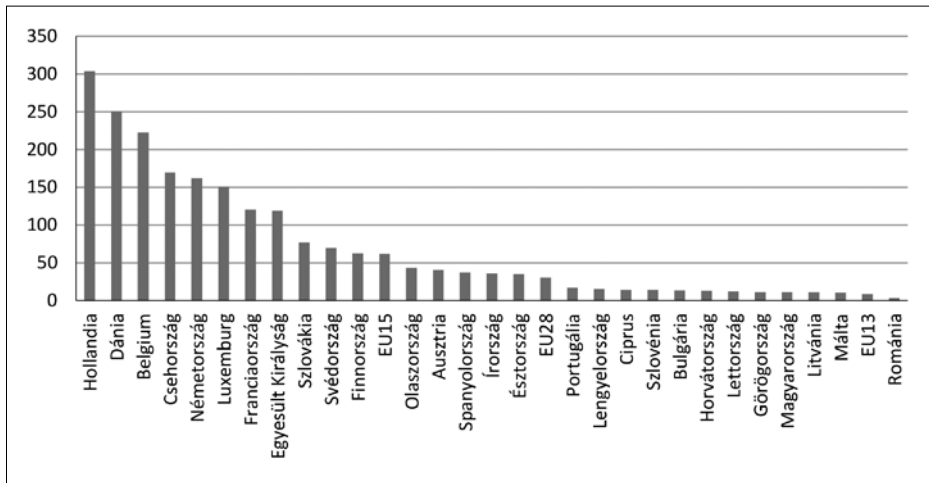

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatbázisadatai (2007, 2010, 2013) alapján

⁶ Azt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az átlagértékek változásának vizsgálata önmagában keveset mond el a koncentráció alakulásáról, ahhoz legalább még a szórás nagyságát ismerni kell. Emellett 2010-ben Csehország, Lengyelország és Szlovákia esetében megváltozott a gazdaságszerkezeti összetételben a bekerülési köszöb, ami önmagában is a gazdaságok számának csökkenését eredményezte (Biró, 2016).

3. ábra

**Átlagos STÉ-értékek az EU-ban 2013-ban, 1000 euró
(Average standard output in the EU, 2013, 1000 EUR)**

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatbázisadatai (2013) alapján

(Standard output, SO) került kidolgozásra, ami a korábban használt európai méretegységet (European Size Unit, ESU) váltotta fel. A standard termelési érték (STÉ) az átlagos mezőgazdasági kibocsátás termelői áron, euróban számított értéke a termelés 1 hektárjára vagy 1 állategyedére vetítve. A standard termelési értéket tagállami szinten megvizsgálva óriási különbségeket lehet megfigyelni (3. ábra).

A 3. ábrán látható, hogy a legnagyobb ökonómiai üzemméretű gazdaságok Hollandiában (304 ezer euró STÉ), míg a legkisebbek Romániában (3 ezer euró STÉ) találhatóak és a kettő közötti különbség több mint 100-szoros. Hollandiát Dánia és Belgium követi, a 4. helyen egy új tagország, Csehország található. Az új tagországok közül még Szlovákia átlagos értéke haladja meg az EU15 átlagát. A régi tagországok közül először Görögország a sereghajtó, ahol nagyjából azonos a standard termelési érték Magyarországgal, Litvániával és Máltával (10-11 ezer euró STÉ). Amennyiben összehasonlítjuk a régi és az új tagországok átlagértékeit, akkor közel

7-szeres eltérés (62 ezer és 9 ezer euró STÉ) adódik (3. ábra).

A természetes mutatókban kifejezett fizikaihoz (terület, állatlétszám) hasonlóan az ökonómiai üzemméret is hatalmas különbségeket mutat a tagállamok szintjén. Ezeket szemlélteti a 3. és a 4. táblázat először a 25 ezer euró STÉ alatti, majd a 25 ezer feletti kategóriákban a 2013-as gazdaság-szerkezeti összeírás adatai alapján.

A 3. táblázat utolsó 3 sora szemlélteti igazán a régi és az új tagországok üzemei közötti különbségeket. A legkisebb méret-kategória (2000 euró STÉ alatti) aránya nem éri el a 18%-ot a régi tagországokban, míg az újakban a kisüzemek teszik ki az összes üzem több mint felét. Különösen magas az arányuk Romániában és Magyarországon (duális üzemszerkezet). A termelési értékhez csekély mértékben járulnak hozzá, a kiugró román adatot leszámítva már Magyarországon is csak annak 4%-át állítják elő. Közös jellemzőjük, hogy korlátozott vagy egyáltalán nincs piaci kapcsolatuk, döntően saját fogyasztásra termelnek. Az EU15 meghatározó termelőinél jellemzően

3. táblázat

Az üzemek és a megtermelt STÉ aránya ökonómiai méretkategóriák szerint, 2013 (%)
(Share of farms and standard outputs by economic farm size categories, 2013, %)

STÉ	≤2000*		2000–3999		4000–7999		8000–14 999		15 000–24 999	
	Üzem (Farm)	STÉ (SO)	Üzem (Farm)	STÉ (SO)	Üzem (Farm)	STÉ (SO)	Üzem (Farm)	STÉ (SO)	Üzem (Farm)	STÉ (SO)
AT	10,91	0,29	9,08	0,67	14,19	2,07	13,96	3,86	11,09	5,39
BE	0,93	0,00	1,67	0,02	4,34	0,12	7,47	0,39	7,26	0,64
BG	55,12	3,89	20,20	4,33	10,83	4,53	5,44	4,52	2,78	4,05
CY	53,93	3,22	16,48	3,34	11,96	4,78	6,81	5,23	3,17	4,33
CZ	6,17	0,05	9,49	0,17	17,68	0,60	17,22	1,12	11,47	1,32
DE	0,52	0,00	2,16	0,04	7,93	0,30	11,92	0,83	10,22	1,24
DK	3,32	0,01	2,66	0,03	6,35	0,16	13,58	0,61	12,04	0,94
EE	47,58	0,59	12,87	1,06	11,41	1,88	8,60	2,68	5,32	2,92
ES	24,54	0,65	14,63	1,16	15,80	2,42	13,19	3,91	8,48	4,39
FI	0,04	0,00	8,95	0,44	14,78	1,41	18,25	3,24	12,76	4,01
FR	6,58	0,05	5,16	0,13	7,38	0,36	7,53	0,71	6,70	1,10
GB	8,04	0,07	7,69	0,19	10,74	0,53	11,79	1,11	10,10	1,67
GR	31,93	2,81	17,72	4,55	17,54	8,80	12,89	12,49	8,36	14,18
HR	25,17	2,20	23,06	5,21	21,23	9,34	14,53	12,22	6,69	9,91
HU	67,57	4,18	11,47	2,83	7,69	3,84	5,08	4,88	2,92	4,94
IE	10,66	0,31	10,32	0,86	16,50	2,70	18,65	5,80	13,92	7,51
IT	11,74	0,33	17,80	1,20	17,35	2,29	15,33	3,93	10,17	4,56
LT	41,94	3,16	22,14	5,71	17,30	8,66	8,80	8,49	3,23	5,53
LU	0,96	0,01	3,37	0,07	6,25	0,24	6,73	0,51	6,25	0,80
LV	53,58	2,66	16,26	3,87	13,01	6,01	6,76	6,06	3,77	6,05
MT	59,62	2,77	10,36	2,84	11,22	6,45	6,41	6,91	4,38	8,18
NL	0,25	0,00	0,83	0,01	8,97	0,18	9,35	0,34	7,23	0,46
PL	28,18	1,93	19,82	3,76	18,30	6,86	12,82	9,23	7,89	10,00
PT	40,43	2,29	21,16	3,53	14,96	4,90	8,73	5,59	4,38	4,94
RO	68,70	13,85	15,91	13,74	10,34	17,17	3,15	10,01	0,93	5,33
SE	8,28	0,10	13,08	0,56	19,36	1,61	15,44	2,43	10,07	2,81
SI	16,86	1,50	21,24	4,44	26,64	11,00	15,79	12,32	8,08	11,09
SK	28,00	0,41	24,61	0,92	18,71	1,35	8,91	1,25	4,24	1,06
EU15	17,44	0,29	13,31	0,63	14,50	1,35	12,81	2,30	8,92	2,80
EU13	55,89	4,67	17,02	5,55	12,68	8,08	6,29	7,75	3,12	6,83
EU28	40,15	1,03	15,50	1,47	13,42	2,49	8,96	3,22	5,49	3,48

Megjegyzés: * A régi besorolás alapján ez a 2 európai méretegység alatti üzemnagyságnak felel meg.

Forrás: saját számítás az Eurostat adatbázisadatai (2013) alapján

4. táblázat
Az üzemek és a megtermelt STÉ aránya ökonómiai méretkategóriák szerint, 2013 (%)
(Share of farms and standard outputs by economic farm size categories, 2013, %)

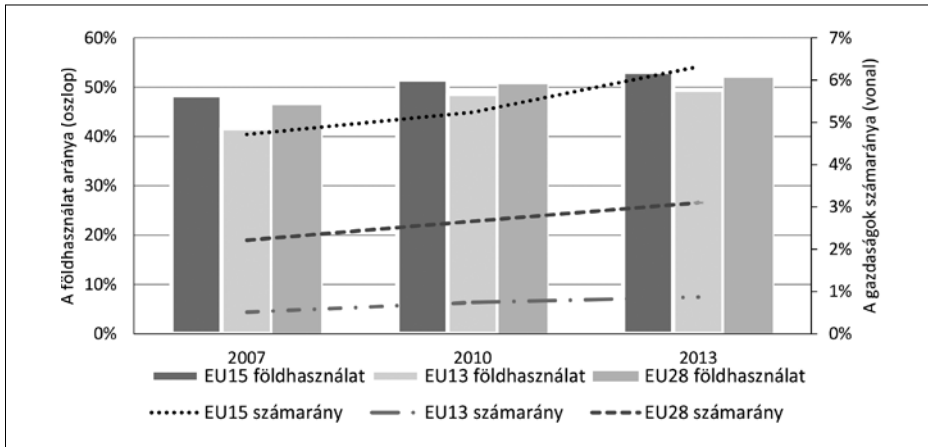
STÉ	25 000-49 999		50 000-99 999		100 000-249 999		250 000-499 999		500 000≤*	
	Üzem (Farm)	STÉ (SO)	Üzem (Farm)	STÉ (SO)	Üzem (Farm)	STÉ (SO)	Üzem (Farm)	STÉ (SO)	Üzem (Farm)	STÉ (SO)
AT	16,60	14,86	14,19	24,61	8,42	30,98	1,26	10,06	0,30	7,21
BE	11,68	1,91	13,48	4,39	24,84	18,85	17,32	27,14	11,04	46,54
BG	2,37	6,33	1,29	6,82	0,97	11,60	0,53	14,17	0,48	39,76
CY	3,11	7,85	2,23	11,39	1,50	16,09	0,48	11,70	0,34	32,05
CZ	10,93	2,29	9,26	3,86	7,58	6,98	3,24	6,79	6,90	76,82
DE	13,85	3,08	15,62	6,98	20,78	20,72	10,94	23,35	6,07	43,46
DK	15,99	2,29	12,36	3,52	11,52	7,32	7,18	10,40	14,99	74,71
EE	5,11	5,10	3,96	7,99	2,97	13,18	0,99	9,67	1,25	54,93
ES	8,81	8,49	7,10	13,38	5,01	20,35	1,41	13,28	1,01	31,97
FI	14,96	8,58	12,92	15,06	12,68	31,14	3,36	18,08	1,32	18,04
FR	12,21	3,70	16,96	10,28	24,52	32,93	9,86	27,65	3,11	23,09
GB	12,83	3,87	12,26	7,42	13,91	18,82	7,49	21,99	4,79	44,34
GR	7,82	23,90	2,90	16,95	0,71	8,66	0,09	2,48	0,04	5,17
HR	5,60	15,03	2,44	12,76	1,02	11,52	0,14	3,67	0,11	18,14
HU	2,46	7,57	1,36	8,36	0,90	12,25	0,26	7,74	0,29	43,41
IE	12,72	12,36	8,17	16,30	7,55	31,83	1,17	10,75	0,33	11,58
IT	11,42	9,38	8,08	13,11	5,50	19,29	1,58	12,56	1,02	33,35
LT	3,28	10,33	1,78	11,12	1,09	14,47	0,25	7,52	0,20	25,00
LU	11,54	2,77	13,94	6,82	30,29	34,37	17,31	37,87	3,37	16,54
LV	3,11	8,97	1,70	9,73	1,15	14,53	0,40	11,64	0,28	30,49
MT	3,95	13,40	2,14	14,08	1,39	21,84	0,32	12,86	0,11	10,65
NL	9,37	1,11	9,19	2,18	18,82	10,82	21,04	24,43	14,97	60,48
PL	7,59	17,39	3,59	16,00	1,32	12,74	0,30	6,83	0,17	15,26
PT	4,00	8,30	3,04	12,69	2,30	20,76	0,65	13,00	0,36	23,98
RO	0,52	5,36	0,22	4,52	0,14	6,45	0,06	6,11	0,04	17,45
SE	11,33	5,76	8,00	8,15	8,09	18,50	3,78	18,79	2,56	41,28
SI	6,49	16,34	3,33	16,40	1,31	13,65	0,17	3,96	0,07	9,30
SK	4,16	1,90	3,01	2,82	3,10	6,24	1,70	7,92	3,56	76,12
EU15	10,39	6,00	8,70	10,00	8,51	21,73	3,50	19,43	1,93	35,49
EU13	2,71	10,76	1,32	10,33	0,63	10,73	0,18	7,26	0,16	28,03
EU28	5,85	6,81	4,34	10,05	3,85	19,86	1,54	17,36	0,89	34,23

Megjegyzés: * A régi besorolás alapján ez a 250 európai méretegység feletti üzemenagyságnak felel meg.

Forrás: saját számítás az Eurostat adatbázisadatai (2013) alapján

4. ábra

A 100 hektár feletti gazdaságok számbeli és földhasználati aránya az EU-ban, 2007–2013
(Share of large [over 100 ha] farms in the EU, number and land use, 2007–2013)

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat (2007, 2010, 2013) adatbázisadatai alapján

alacsony a részarányuk és elhanyagolható a termelésben betöltött szerepük (1% alatti értékek). Az EU15-ben Portugália és Görögország a két kivétel a legkisebb üzemek 40 és 32%-os számbeli arányával, de az STÉ tekintetében az arányuk még ezekben az országokban sem éri el a 3%-ot. Amennyiben megnézzük a kumulatív arányokat, akkor látható, hogy az új tagországokban a 25 ezer euró STÉ alatti kategóriába tartozik a gazdaságok 95%-a és az összes STÉ-nek közel 33%-át termelik meg, míg a régi tagországokban ezek az arányok 67% és mindössze 7% (3. táblázat).

A 4. táblázat a legalább 25 ezer euró STÉ méretű gazdaságok adatait tartalmazza a 3. táblázattal azonos szerkezetben. Az előző táblázat adatai alapján tudható, hogy a nagyobb méretű üzemek számaránya 5% az új és 33% a régi tagországokban, míg a részesedésük a termelési értékből 67 és 93%.

Az óriás gazdaságok (az STÉ 500 ezernél nagyobb) számaránya 10% feletti Dániában, Hollandiában és Belgiumban: ezek állítják elő a termelési érték döntő hányadát (75, 60 és 47%). Bár Csehországban a részarányuk 10% alatti, de az STÉ vonatkozásában az egész EU-ban a legmagasabb (77%), amit

az új tagországok közül Szlovákia (76%) és Magyarország követ (43%). Ezzel ellentétben az óriás gazdaságok a termelési érték kevesebb mint 10%-át adják Görögországban, Ausztriában és Szlovéniában. Az üzemméret alapvetően a növénytermesztésben fontos, különösen a géphasználat optimalizálásának érdekében. Az Eurostat adatbázisában a legmagasabb méretkategória a 100 hektár, ezen gazdaságok számbeli és földhasználati arányát mutatja be a 4. ábra a régi és az új tagországok közötti bontásban.

A földhasználat vonatkozásában a vizsgált hétéves periódusban csökkent a különbség a régi és az új tagországok között, 2013-ra már az utóbbiaknál is majdnem elérte az 50%-ot a megművelt terület arányában (*Utilized Agricultural Area*, UAA). Mindez azonban az összes gazdaság 6%-át jelenti az EU15-ben, míg az EU13-ban kevesebb mint 1%-ot. Ez azt jelenti, hogy a 100 hektár feletti gazdaságok arányaiban valamivel kisebb területet művelnek az új tagországokban, de azt sokkal koncentráltabban teszik. Az agrárpolitika vonatkozásában kimutatható a közvetlen támogatások kettős szerepe: a nagy gaz-

daságoknál kedvező a strukturális hatása (pl. modernizáció, beruházások), azonban a kisebbeknél lényegében csak jövedelemkiegészítő szereppel bír (Biró, 2016).

Magyarország vonatkozásában a fenti eredmények a 2016-os GSZÖ alapján 3 újabb év változásaival árnyalhatók. Tovább folytatódott a kisebb üzemmérettel és termelési értékkel rendelkező egyéni gazdaságok számának csökkenése, azonban ezzel szemben a gazdasági szervezetek száma nőtt (-12% és +11%), ami összességében így is a fölhasználat további koncentrációját eredményezte (KSH, 2016). Amíg az előbbi egy szerves folyamat folytatódása (előregedés, kisbirtokok értékesítése), addig az utóbbi a 2013-as földtörvény következménye. Ennek alapján a földhasználat felső korlátja 1200 ha (birtokmaximum), ami egyes nevesített esetekben (állattenyésztés, vetőmagtermelés) 1800 ha (kedvezményes birtokmaximum) lehet (2013. évi CXXII. törvény). A korlátozás gazdasági alapú, mivel ezen mérethatárok felett a Ciolos-reform által bevezetett alaptámogatás (Basic Payment Scheme, BPS) teljes mértékben elvonásra kerül. A 2016-os GSZÖ adatai ezt a szemléletes példával támasztják alá, hogy a 2500 hektár feletti üzemek száma 2010–2013 között mindössze a nyolcadával csökkent, azonban 2013–2016 között közel a felével, az általuk használt terület pedig 40%-kal (KSH, 2016). Ennek alapján levonható a következtetés, hogy a társas vállalkozások gazdaságilag racionális módon reagáltak a jogszabályi környezet változására.

A Ciolos-reform további jelentős eleme a kötelező zöldítés, amihez a közvetlen támogatások 30%-át rendelte hozzá. Maga a zöldítési intézkedés nem aratott osztatlan sikert és már előzetesen is sok kritika érte. Az Európai Számvevőszék (European Court of Auditors, ECA) egyik tanulmánya

szerint ez lényegében a keresztmegtfelelés további kiterjesztése, holott még az sem érte el a kívánt hatást (ECA, 2008). A közvetlen kifizetések szétosztásában volt valamennyi tagállami mozgástér, például a termeléshez kötött támogatások vonatkozásában. A magyar boríték/modell egyik sajátossága, hogy ez utóbbinak maximális a mértéke, vagyis 13+2%. Ezt foglalja össze az 5. táblázat.

5. táblázat
A 2016. évi magyar nemzeti boríték összetétele (%)
(Distribution of the Hungarian national envelope, 2016, %)

Nemzeti boríték (National envelope)	100,00
- zöldítés	30,00
- fiatal gazda	0,62
- termeléshez kötött	13,00
- termeléshez kötött fehérje	2,00
- kisgazdaságok	0,55
- alaptámogatás (SAPS)	53,83

Forrás: Algeier, 2015

A reform másik fajsúlyos eleme a – támogatások igazságosabb elosztásának érdekében bevezetett – kötelező degresszivitás volt, ami kötelezővé tette a tagállamok számára a 150 ezer euró/gazdaság támogatási összegnél a minimum 5%-os elvonást, ami azonban lehetett 100% is. Mindez a zöldítési kifizetést nem, kizárólag az alaptámogatást érintette. Magyarország az elvonási mértéket 100%-ra növelte a 176 ezer euró támogatási összeg (1200 hektár) felett.⁷ Önmagában a degresszivitást is sok kritika érte. Egyrészt alig volt érdemi hatása, hiszen például 2015-ben mindössze 109 millió eurót tett ki az EU-ban, aminek a kétharmada Magyarországon került elvonásra (DG IP, 2016). Másrészt a pénzek elosztása ezzel nem lesz feltétlenül igazságosabb, mivel a ki-

⁷ Ennek hatása az üzemszintűre bemutatásra került. Az így elvont pénz 100%-os uniós finanszírozással felhasználható vidékfejlesztési célokra az adott tagállamban.

sebb gazdaságoknak van gazdaságon kívüli jövedelme, valamint a támogatások csökkenése kevésbé versenyképes mezőgazdasági struktúrákat eredményez a nagyüzemeknél (Matthews, 2017). Harmadrészt elmondható, hogy mindössze 9 tagállam maximálta a közvetlen kifizetéseket⁸ (Magyarország mellett Ausztria, Belgium, Bulgária, Egyesült Királyság – kivéve Anglia –, Görögország, Írország, Lengyelország és Olaszország), vagyis a tagállamok zöme mindössze a kötelező, 150 000 euró feletti 5%-os elvonást alkalmazta (Matthews, 2018). Emellett azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az érintett nagyüzemek kisebb termelési egységekre bontásával az intézkedés hatásai akár ki is küszöbölhetők, ami Magyarországon jól megfigyelhető jelenség.

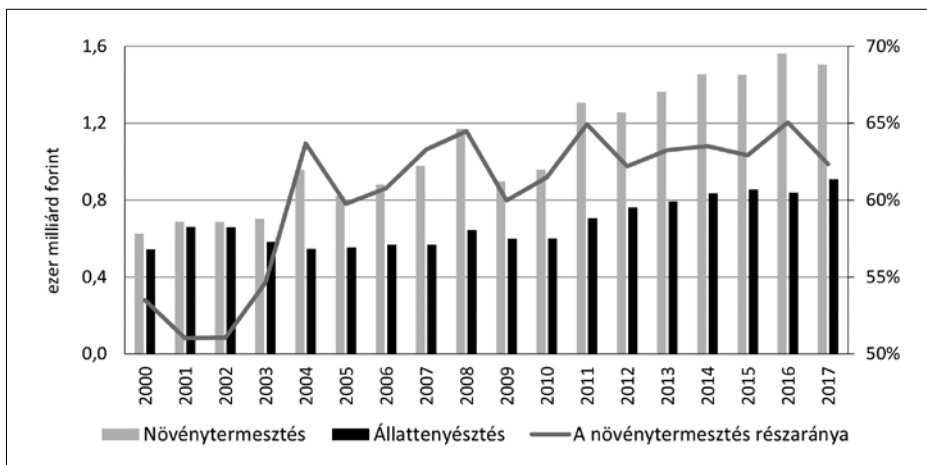
A KAP támogatási rendszere a termelési struktúrárt is befolyásolja, különösen Magyarországon. Mindez jól látható a növénytermesztés-állattenyésztés arányának viszonylag rövid időintervallumban bekö-

vetkezett eltolódásán. Ezt szemlélteti az 5. ábra a 2000–2017 közötti időszakra.

Az 5. ábrán jól látható, hogy az EU-csatlakozást követően a növénytermesztés termelési értéke érdemi növekedésnek indult, az időszak végére a 2,5-szeresére nőtt. Ezzel ellentétben az állattenyésztés visszaesett és csak 2011 óta mutat növekedést. Mindez azt eredményezte, hogy a mezőgazdasági termelésben a növénytermesztés időszak eleji közel 50%-os részaránya 65%-ra nőtt 2016-ban, majd kismértékben csökkent 2017-ben (5. ábra). Maga a folyamat alapvetően azért nem kedvező, mert a növénytermesztés outputjának jelentős része az állattenyésztés inputját képezi. A szükségesnél kisebb állattenyésztési szektor azonban nem lesz képes felszívni a folyamatosan növekvő nyersanyagbázist, amit viszont – tömegtermékek révén és tengeren történő szállítás hiányában – nem lehet nagy távolságra gazdaságosan szállítani. Tehát ez a folyamat akár már viszonylag rövid távon

5. ábra

A mezőgazdasági termelés szektorális megoszlása Magyarországon 2000–2017 között (folyó ár)
(Change of the distribution of agricultural production, current prices, 2000–2017)

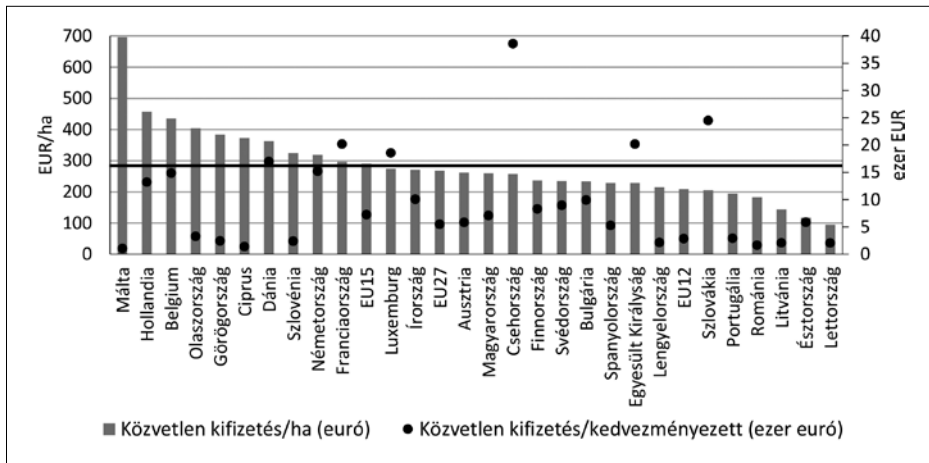

Forrás: saját számítás a Központi Statisztikai Hivatal 4. I.1-es (Mezőgazdasági számlák rendszere) adattáblája alapján

⁸ Ráadásul ezen országok közül Ausztria, Bulgária, Görögország és Olaszország lehetővé tette a személyi kifizetések levonását a capping előtt (Matthews, 2018).

6. ábra

A közvetlen kifizetések tagállami megoszlása a 2017. évi szabályozás alapján (euró)
(Distribution of direct payments among the Member States by Year 2017 regulation, EUR)

Forrás: saját szerkesztés az EC (2011b) adatai alapján

is ronthatja a növénytermesztési ágazat jövedelemtermelő képességét, illetve kikényszerítheti a két ágazat szorosabb integrációját.

A KAP VÁRHATÓ JÖVŐJE

A Ciolos-reform érdemi lépést tett a közvetlen kifizetések igazságosabb elosztásának érdekében. Ennek kapcsán az a célkitűzés, hogy a különbség egyharmaddal csökkenjen azokban a tagállamokban, amelyekben a közvetlen kifizetések nagysága az EU-átlag 90%-a alatt van (EC, 2011a). A közvetlen kifizetések nagyságát és az egy kedvezményezettre jutó értékét szemlélteti a 6. ábra.

A fekete vonal reprezentálja az EU átlag 90%-os szintjét, az alatta lévő tagállamok kapnak magasabb fajlagos támogatást a jelenlegi (2014–2020-as) többéves pénzügyi keret (multi-annual financial framework, MFF) végére (külső konvergencia), míg a vonal feletti kevesebbet. Emellett a kifizetés minimális szintje 196 euró/ha-ra emelkedik 2020-ra, aminek a költségét azok a tagállamok fogják finanszírozni,

amelyekben a hektáronkénti kifizetés nagysága meghaladja az EU-átlagot (EC, 2013). Összességében a redisztribúció hatása limitált, várhatóan a legnagyobb kedvezményezettek Románia, Lengyelország és Spanyolország lesznek, míg a költségek zöme Olaszországot, Németországot és Franciaországot fogja terhelni (EC, 2011a). Magyarország pozíciója előreláthatólag érdemben nem változik, mivel alig valamivel van csak a vonal felett a támogatás nagysága. Mindazonáltal mind a kedvezményezettek száma, mind a kifizetések nagysága nagyjából 10%-kal csökkent a tagországok zömében a két szélső kategóriában (1250 euró alatti és 100 ezer euró feletti) 2016-ban az előző évhez viszonyítva (EC, 2017b).⁹ A tagállamok közötti különbség csökkenése ellenére a közvetlen kifizetések továbbra is nagyon koncentráltak, üzemszinten az átlagos nagyságuk 1067 (Málta) és 38 591 euró (Csehország) között mozog. A Bizottság a külső konvergencia felgyorsítása érdekében a 2020 utáni időszakra a 90%-os szint alatti

⁹ A folyamatos (belső és külső) konvergencia ellenére a közvetlen kifizetések még mindig nagyon koncentráltak az EU28-ban, mivel a gazdaságok 20%-a kapja a támogatások 80%-át (EC, 2017b).

támogatási átlagú országokban 50%-kal kívánja csökkenteni a különbséget és új elemként a kiegyenlítés költségeit szétteríti az összes tagország között (NAK, 2018).

A KAP jövőjére vonatkozó magyar álláspont eléggé egyértelmű, a kormányzati kommunikáció alapján a következők a főbb elemei (Kiss, 2018; *Földművelésügyi Minisztérium honlapja*):

- ne legyenek érdemi változások és maradjanak meg a jelenlegi rendszer jó elemei (pl. két pilléres rendszer);
- a KAP forrásainak megtartása, azon belül a magyar részarány fenntartása;
- az új követelmények bevezetése csak új források hozzárendelésével fogadható el;
- a renacionalizáció elutasítása;
- az átcsoportosítás lehetőségének fenntartása a II. pillérből az I. pillérbe.

A pénzügyi források vonatkozásában korábban 3 forgatókönyv szerepelt: változatlan költségvetés, 15% és 30%-os csökkentés. Számos ok miatt (új kihívások/prioritások, Brexit, gazdaságosabb EU intézményrendszer) borítékolható a csökkentés, a legfrissebb javaslat folyó áron 4%-os, reáláron ennél nagyobb mértékű csökkenést irányoz elő (EB, 2018). Az MFF-tárgyalások májusban kezdődtek el, a Brexit-tárgyalások addigra már olyan stádiumba értek el, hogy a hatásaikat jobban fel lehet mérni. A Bizottság legfrissebb hivatalos kiadványa alapján a KAP várható változásai a következők (EC, 2017a; NAK, 2018; EC, 2018):

- nagyobb tagállami felelősség a célok elérésében (környezeti, klímaváltozás, fenntarthatóság) a mindkét pillérre vonatkozó közös stratégiai tervek keretében – ezen követelmények teljesítése a területalapú támogatás előfeltétele lesz;

- „új teljesítési modell” (*new delivery model*), amelyben a tervezés bizottsági jóváhagyással történik, de a konkrét megvalósítás tagállami hatáskör;

- különböző (hatás-, eredmény-, kimeneti és kontextus-) indikátorok segítségével mért eredményorientált megközelítés;

- erősebb piaci orientáció (beruházási támogatások, kockázatkezelés stb.);

- két pilléres rendszer a mindkét irányba lehetséges, maximum 10%-os mértékű átcsoportosítással;

- modern mezőgazdaság (kutatás, innováció, digitalizáció);

- új, kibővített elvárásrendszer (*conditionality*), ami a termelők számára kötelező módon és együttesen váltaná ki a korábbi keresztmegfelelést és a sokat kritizált zöldítést;

- a termelői korstruktúra érdemi javítása (a 2013-as FSS adatai alapján az 55 éves és annál idősebb termelők aránya 55,8% volt, FSS, 2013).

Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a bizottsági kommunikáció viszonylag kevés részletet tartalmaz, különösen a konkrét megvalósítás vonatkozásában. A 2018. április 26–27-én Budapesten megrendezett EAAE (*European Association of Agricultural Economists*, Európai Agrárgazdasági Társaság) konferencián Tassos Haniotis, a DG Agri egyik igazgatója betekintést engedett például az alkalmazásra kerülő indikátorok rendszerébe, valamint az előállításukhoz szükséges adatbázisokkal kapcsolatos teendőkre (Haniotis, 2018). A közvetlen támogatások felső határa várhatóan 100 ezer euróra csökken, 60 és 100 ezer euró között a degresszivitás alkalmazásával, ráadásul ennek a bevezetése EU-szinten kötelező lesz, vagyis nem marad tagállami hatáskörben (NAK, 2018). Ebben az esetben azonban lehetőség nyílik a személyi kifizetések (munkabér és járulékaiknak) beszámítására, amire a jelenlegi periódusban nem volt mód. Mivel ennek a nagysága megközelíti (néhol el is éri) a közvetlen támogatásokét, így az uniós gazdaságok zömét érdemben nem fogja érinteni (Mottershead et al., 2018). Azonban Magyarországon az EU átlagához képest több a nagyméretű gazdaság, ezért ez a limitált hatás várhatóan nagyobb lesz, illetve emiatt tovább folytatódhat a nagyobb méretű

gazdaságok „szétदारabolása”. Ez elsősorban azokban az üzemekben következhet be, amelyek az iparszerű szántóföldi növénytermesztésre specializálódtak, mivel ahhoz lényegesen kevesebb munkaerőre van szükség, emiatt pedig a személyi kifizetések is sokkal alacsonyabbak. Ennek következtében az üzemszerkezet koncentrálódása a jövőben is várhatóan a kisüzemek között fog nagyobb mértékben bekövetkezni.

ÖSSZEFOGLALÁS, KÖVETKEZTETÉSEK

A KAP forrásai – a csökkenő részarány ellenére is – jelentősek, azonban a megoszlásuk igen egyenlőtlen, az üzemek kis része kapja a támogatások döntő részét. A régi tagországok közül az utolsó három 1995-ben csatlakozott, így a keleti kibővítés előtt azokban az országokban is jelentős feltőkésítés történt, ami komoly versenyelőnyt biztosított/biztosít a közös belső piacon. Ez a folyamat tetten érhető a nagyobb üzemméretben vagy az STÉ-alapon mért termelési struktúrában is, hiszen a régi tagországokban a termelés zömét a nagyméretű gazdaságok adják, az újakban – bár csökkenő, de továbbra is – jelentős a kisebb (25 ezer STÉ alatti) üzemek szerepe.

A KAP számos reformon ment keresztül, amelyek sorában a 2013-as Ciolos-reform volt eddig az utolsó. Ahogy a korábbi évtizedekre, úgy a jelenlegi 7 éves időszakra is igaz, hogy a KAP támogatásai alapvető fontosságúak a mezőgazdasági szektor számára, például a közvetlen kifizetések átlagosan a 27%-át tették ki a mezőgazdasági jövedelmeknek (EC, 2010). A hazai tapasztalatok alapján alapesetben a termelés nyereségét jelenti a támogatás, bár néhol a veszteséget is finanszírozza. Ez a nagyfokú függőség az EU döntéshozói szintjére lefordítva mindenképpen a minél kisebb változtatás irányába fejt ki nyomást. Jól látható azonban, hogy a szabályozás által negatívan érintett üzemek racionális választ adnak, így például a cappingre a

magyar nagyüzemek a termelési egységek szétदारabolásával válaszoltak.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni az új célkitűzéseket és irányvonalakat, amelyek egyrészt a költségvetésen belül igényelnek forrásátrendezést (például a klímaváltozás elleni küzdelem), illetve a KAP-on belüli arányok módosítását (okos technológiák, kockázatkezelési eszközök, jövedelemstabilizálás stb.). A Brexit miatt egyébként is kérdés, hogy vagy eleve csökken az összköltségvetés, vagy pedig a tagállamok arányosan többet fizetnek be. Az új kihívások és a többletfeladatok miatt ez utóbbira szinte biztosan szükség lesz a 2020 utáni időszakban.

A 2020 utáni időszakra – összhangban a bizottság kommunikációjával – a következő jellemzők várhatók a KAP vonatkozásában:

- továbbra is két pilléres rendszer;
- a külső és belső konvergencia további, a jelenleginél erőteljesebb folytatása;
- kibővített elvárásrendszer, ami magában foglalja a Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot fenntartását, a Jogszabályban Foglalt Gazdálkodási Követelményeknek való megfelelést és a zöldítést;
- az új kihívásokkal (klímaváltozás, fenntarthatóság, okos mezőgazdaság) összhangban lévő új irányok, ami megköveteli a támogatások célzottabb elosztását – különösen a várhatóan kisebb költségvetésre való tekintettel.

A versenyképesség vonatkozásában elmentmondásos a tervezet megítélése. Mivel a zöldítés hatékonytalannak és túl összetettnek bizonyult, valamint a megfelelés a farmok zöménél nem igényelt érdemi erőfeszítéseket (EC, 2017a), így ennek eltörlése önmagában pozitív üzenet. Ugyanez igaz az okos mezőgazdaságra, a termelői korstruktúra javítására és az erősebb piaci orientációra. Ez utóbbi azonban kizárólag a hatékonyan termelő gazdaságokra igaz.

A keresztmegerfelelés és a zöldítés kiváltására kidolgozásra kerülő kibővített elvárásrendszer egyelőre még nem ismert

részleteiben, de minden, a termelést korlátozó vagy költséggel járó intézkedés rontja a versenyképességet. A többletjelzésítmények pénzbeli elismerésének nyilvánvalóak a pozitív környezeti hatásai, azonban a gazdaságok szintjén csak akkor fog motíváló erővel bírni, ha ehhez képest alacsonyabbak lesznek az elérésének többletköltségei. A kisebb költségvetés egy kevésbé feltőkésített agrárszektorban szintén negatív hatású, ami igaz a forrásoknak az igazságosabb (különösen a belső, farmok közötti) elosztására is. A gazdaságszerkezeti összeírásokból egyértelműen kiderült, hogy a termelés és a növekedés motorjai a nagy gazdaságok. Magyarországon az uniós átlag feletti a nagy gazdaságok részaránya, ami a forrásoktól (alapvetően a közvetlen kifizetésektől) való nagyfokú függés miatt a versenyképesség minél előbbi, érdemi növelését kívánja meg. A capping összeghatárának további csökkentése szintén komoly hatással bír majd, amit azonban a társas gazdaságoknál jelentősen mérsékelni fog a személyi költségek beszámítása. A termelési egységek feldarabolása várhatóan a

szántóföldi növénytermesztésre specializálódott gazdaságoknál marad napirenden, amelyeknél a kisebb munkaerőigény miatt alacsonyabbak lesznek a személyi költségek. Az üzemszerkezet koncentrálódása így várhatóan továbbra is a kisebb üzemeknél lesz számottevő.

A KAP eddigi története megmutatta, hogy egy közös rendszer nem mindig alkalmas az eltérő tagállami érdekek egységes és teljes körű kezelésére. Ennek következtében a jelenleg is zajló egyeztetésekben aktív részt kell vállalni annak érdekében, hogy a nemzeti érdekek minél nagyobb mértékben beépüljenek a végleges változatba. Számos kérdésben az új tagországok egy oldalon állnak, de önmagában még ez is kevés lehet, ha ez ütközik valamelyik jelentős régi tagország érdekével. A minél hatékonyabb egyeztetés Magyarország számára azért különösen fontos, mert a jelenlegi MFF-ben nagyon jó pozíciót sikerült kiharcolni (magasabb a támogatás részaránya a mezőgazdaságénál), amit várhatóan nehéz lesz megtartani.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) ALGEIER, W. (2015): Közvetlen termelői támogatások. *Magyar Mezőgazdaság*, 2015/5. 10–11. pp. – (2) ALONS, G. (2017): Environmental policy integration in the EU's common agricultural policy: greening or greenwashing? *Journal of European Public Policy*, 24 (11) 1604–1622. pp. – (3) BIRÓ SZ. – DUDÁS GY. – FIELDSEND, A. – FOGARASI J. – HAMZA E. – MISKÓ K. – KÜRTHY GY. – POTORI N. – RÁCZ K. – TIKÁSZ I. – TÓTH O. – VÁGÓ SZ. – VARGA E. – VARGA E. (2016): Research for AGRI Committee – Farm structural change in Central and Eastern Europe and the CAP. 79–196. pp. In *Research for AGI Committee – Structural change in EU farming: How can the CAP support a 21st century European model of agriculture?* Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, European Parliament, Brussels, Belgium – (4) Ciaian, P. – Kancs, D. A. – Swinnen, J. F. M. (2014). The impact of the 2013 reform of the common agricultural policy on land capitalization in the European Union. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 36(4), pp. 643–673. – (5) DG IP (2016): *Research for Agri Committee – CAP Reform Post-2020 – Challenges in Agriculture*. Workshop documentation, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department B: Structural and Cohesion Policies – (6) EB (2018): *Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a közös agrárpolitika finanszírozásáról, irányításáról és monitoringjáról, valamint az 1306/2013/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről*. COM(2018) 393 final, 2018/0217 (COD), Brüsszel – (7) EC (2003): *Council Regulation No. 1782/2003 of 29 September 2003 establishing common rules for direct support schemes under the common agricultural policy and establishing certain support schemes for farmers*. – (8) EC (2009): *EU budget 2008*. Financial Report, European Communities, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 114. p. – (9) EC (2010): *Developments in the income situation of the EU agricultural sector*. European Commission, DG Agriculture and Rural Development, Brussels, December – (10) EC (2011a): *Common Agricultural Policy towards 2020*. Commission Staff Working Paper, SEC(2011) 1153, Brussels, Belgium – (11) EC (2011b): *Average direct*

payments per hectare for the year 2017 – existing legislation – data to use. 12734/11, Brussels, Belgium – (12) EC (2013): *European Parliament and of the Council Regulation No. 1307/2013 of 17 December 2013 establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation No. 637/2008 and No. 73/2009* – (13) EC (2017a): *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The Future of Food and Farming*. COM(2017) 713 final, Brussels, Belgium – (14) EC (2017b): *Report on the distribution of direct payments to agricultural producers (financial year 2016)*. Ref. Ares(2017)5942828, Brussels, Belgium – (15) EC (2018): *Impact assessment*. SWD(2018) 301 final. Brussels, Belgium – (16) ECA (2008): *Is cross compliance an effective policy?* European Court of Auditors, Special report No. 8. – (17) EP (2013): *European Council conclusions on the Multiannual Financial Framework 2014–2020 and the CAP*. European Parliament, Committee on Agriculture and Rural Development, Brussels, Belgium, 68. p. – (18) FSS (2013): *Farm structure survey 2013 - main results*. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Farm_structure_survey_2013_-_main_results (Utolsó megtekintés dátuma: 2019. 01. 11.) – (19) GUASTELLA, G. – MORO, D. – SCKOKAI, P. – VENEZIANI, M. (2018): *The Capitalisation of CAP Payments into Land Rental Prices: A Panel Sample Selection Approach*. *Journal of Agricultural Economics*, 69 (3) 688–704. pp. – (20) HAAS, J. – RUBIO, E. (2017): *Brexit and the EU budget: Threat or opportunity*. Jacques Delors Institute Policy Paper, No. 183., Berlin, Germany – (21) HANIOTIS, T. (2018): *The proposed shift of the CAP from compliance to performance: challenges, impacts and opportunities for a knowledge-based EU agriculture*. Plenary presentation. 162nd EAAE Seminar, Budapest, 26–27 April 2018 – (22) KISS M. K. (2018): Agrárakadémia: Már vannak támogatói a magyar KAP reform törekvéseknek. *Magyar Mezőgazdaság*, <http://magyarmezogazdasag.hu> [2018.06.05.] – (23) KSH (2016): *Agrárium 2016*. Statisztikai tükör, 2016. november 22., Központi Statisztikai Hivatal, Budapest – (24) MATTHEWS, A. (2013): *Greening agricultural payments in the EU's Common Agricultural Policy*. *Bio-based and Applied Economics*, 2 (1) 1–27. pp. – (25) MATTHEWS, A. (2016): *Agricultural Policy Post-Brexit: UK and EU Perspectives*. No. 252431. International Agricultural Trade Research Consortium – (26) MATTHEWS, A. (2017): *The challenges of the next CAP: doing more with less*. *Agriregionieuropa anno*, 13 (50), Set 2017 – (27) MATTHEWS, A. (2018): *Why capping will be a mirage*. <http://capreform.eu/why-capping-will-be-a-mirage/> [2019.01.16.] – (28) MILCZAREK-ANDRZEJSKA, D. – ZAWALIŃSKA, K. – CZARNECKI, A. (2018): *Land-use conflicts and the Common Agricultural Policy: Evidence from Poland*. *Land Use Policy*, 73, 423–433. pp. – (29) MOTTERSHEAD, D. – HART, K. – MARÉCHAL, A. – MEREDITH, S. – LORANT, A. – BAS-DEFOSSÉ, F. – BALDOCK, D. – BUREAU, J-P. – MATTHEWS, A. (2018): *Research for AGRI Committee – Towards the CAP post 2020* – Appraisal of the EC Communication on ‘The Future of Food and Farming’ of 29 November 2017. Policy Department for Structural and Cohesion Policies, PE 617.476, Brussels, Belgium – (30) NAK (2018): *Tájékoztató a 2020 utáni Közös Agrárpolitika várható kereteiről*. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, Budapest – (31) O’NEILL, S. – HANRAHAN, K. (2016): *The capitalization of coupled and decoupled CAP payments into land rental rates*. *Agricultural Economics, International Association of Agricultural Economists*, 47 (3) 285–294. pp. – (32) POTORI, N. – SÁVOLY, J. – BIRÓ, SZ. (2018): *An assessment of the regional impacts of post-2020 CAP budgetary cuts on production structures and agricultural incomes in the EU*. 27–33. pp. In Wigier, M. – Kowalski, A. (eds): *The Common Agricultural Policy of the European Union - the present and the future: EU Member States point of view*. Monographs of Multi-Annual Programme; 73.1., Warsaw, Poland, 266 p. – (33) Római Szerződés (1957): http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf – (34) SWINNEN, J. F. M. (2009): *On the Future of Direct Payments*. Paper presented at the BEPA Workshop. February 26, 2009, European Commission, Brussels – (35) SWINNEN, J. F. M. (ed.) (2008): *The Perfect Storm: The Political Economy of the Fischer Reforms of the Common Agricultural Policy*. CEPS, Brussels, 192 p. – (36) SWINNEN, J. F. M. (ed.) (2015): *The Political Economy of the 2014-2020 Common Agricultural Policy: An Imperfect Storm*. Rowman & Littlefield International, Ltd., London, UK

HONLAPOK ÉS JOGSZABÁLYOK

(1) 2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról. – (2) Eurostat adatbázis: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> [2019.01.16.] – (3) Eurostat honlap – SO: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Standard_output_\(SO\)](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Standard_output_(SO)) [2018.06.01.] – (4) Földművelésügyi Minisztérium honlapja: <http://www.kormany.hu/hu/foldmuvelesugyi-miniszterium>. [2018.06.05.] – (5) KSH honlap - <http://www.ksh.hu/mezogazdasag> [2019.01.10.]

A magyarországi borfogyasztói szokások és a borpiac elemzése

TOTTH GEDEON – SZOLNOKI GERGELY

Kulcsszavak: magyar borpiac, fogyasztói szokások, modell.

JEL-kód: Q11, Q13, R21.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Hasonlóan más piacokhoz, a magyar borpiac is folyamatosan változik. Ez a változás jelentősen kihat mind a keresletre, mind a kínálatra. Az aktuális fogyasztási szokásokat, valamint a magyar borpiac részletes leírását elősegítendő, 2017 második felében egy 1500 fős reprezentatív felmérés készült Magyarországon. Ezen felmérésen belül elemzésre került többek között a bor és egyéb alkoholos italok fogyasztási gyakorisága, a vásárlás célja és helye, valamint a költési hajlandóság, illetve a borfogyasztás körülményei. Ezen kívül górcső alá vettük a mérsékelt és túlzott borfogyasztás megítélését és modelleztük mennyiségben és értékben a magyar borpiacot az egyes kereskedelmi csatornák részesedése szerint.

BEVEZETÉS

A rendszerváltást követően új korszak köszöntött be a hazai bortermelésben és a fogyasztásban. A kínálat bővülése és differenciálódása, a bornak a magyar történelemben, kultúrában, gasztronómiában betöltött szerepének újrafelfedezése divatossá tette a bort és a fogyasztását, mind többen kezdtek el érdeklődni a borok iránt. Először lassan, majd gyorsuló ütemben fejlődni kezdett a borturizmus, mely jól támaszkodott az egyes borvidékek nyújtotta kínálatra, az egyre ismertebbé váló borászatok és borászok ismertségére, imázsára. Erősödött a verseny egyrészt a helyettesítő termékek között, esetünkben az alkoholos italok piacán, másrészt az ágazaton belül is. A borágazat versenyképességét sokáig hátráltatta a nem kielégítő marketingorientáció, az ágazati szereplők között a marketing szerepének esetenként túlzó fel-, máskor indokolatlan leértékelése. Úgy az ágazat versenyképességének, mint a hatékonyabb ágazati marketingtevékenység

megvalósulásához elengedhetetlen volt a hazai fogyasztók borfogyasztási szokásainak mélyebb, alaposabb ismerete. Magyarországon csak az elmúlt évtizedekben – nem utolsósorban a mind divatosabbá válás következtében – számos kutatás vizsgálta a borfogyasztási és vásárlási szokásokat, a fogyasztók borral kapcsolatos attitűdjeit. Jelen tanulmányunkban, mely 2017 első fél évében a HNT megbízásából végzett fogyasztói felmérésen alapul, bemutatjuk a hazai fogyasztási és vásárlási szokások alakulását, a borválasztást befolyásoló tényezőket, a borral kapcsolatos fogyasztói attitűdöket, a kulturált és a túlzott borfogyasztással kapcsolatos fogyasztói percepciókat. Végezetül egy modell alapján megkíséreljük a magyar borpiac mennyiségi és értékbeli leírását.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A borfogyasztási szokások régóta izgatják a piackutatók fantáziáját, tulajdonképpen a borfogyasztási szokások kutatása a népszerű fogyasztói magatartáskutatások

közé tartozott mindig is. Magyarországon a szervezett piackutatás 1932-ben a GYOSZ (Gyáriparosok Országos Szövetsége) által támogatott Magyar Gazdaságtudományi Intézet létrehozásával indult. Az intézet első munkái az akkori szóhasználatból szólva ún. szokásvizsgálatok voltak, mai értelemben fogyasztói szokásvizsgálatok (*Tomcsányi – Totth, 1987*). Ennek során 1940-ben született meg a Borfogyasztási szokások című tanulmány, mely a ma kutatói számára is sok érdekességgel szolgál. Az egyik, hogy a kutatásba gróf Teleki Mihály földművelésügyi miniszter szándékainak megfelelően bevonták a Pázmány Péter Tudományegyetem Lélektani Intézetét, a kérdőívet pszichológus hallgatók közreműködésével állították össze, és a kérdezésben is egyetemi hallgatók vettek részt. Ugyancsak érdekes, hogy hasonlóan a jelen kutatást lefolytatókhoz, a lakosságot anyag szempontból három csoportra osztva állították össze a mintát, 750 fő tartozott a legalacsonyabb, 750 fő a közepes jövedelműek közé és 500 fő volt jómódú (*Szabó, 1984; Környei, 2011*). A vizsgálat Nagy-Budapest területére terjedt ki. A felmérésből kiderült, hogy a jövedelmi helyzet javulásával csökken a megszokott borhoz történő ragaszkodás, tehát a jobb (értse, drágább) borokra nagyobb propagandát kell fordítani. A kutatás kitért az antialkoholizmus és a túlzott borfogyasztás kapcsolatára, a borfogyasztás egészségügyi pozitív és negatív hatásaira, ezen belül külön vizsgálva a fiziológiai és a lélektani előnyöket, hátrányokat. A tanulmányból számos, ma már inkább érdekességnek tűnő fogyasztási szokás vagy a fogyasztással kapcsolatos összefüggés megismerhető. Így például az egyszerű sorsúak közül kerültek ki a legnagyobb arányban azok, akik már gyermekkorukban kezdték a rendszeres borivást, továbbá hogy a fogyasztás mennyisége, valamint a borfogyasztás kezdete között határozott kapcsolat mutatkozott. Minél korábban vált valaki borfogyasztóvá, annál nagyobb volt

az általa elfogyasztott heti bormennyiség a borivást később, felnőttkorban vagy az egzisztenciális biztonság megteremtése után kezdőkhöz képest.

A rendszerváltást követően, a borpiaci helyzet változásából következően a fogyasztói magatartáskutatások száma is jelentősen megnövekedett. A kutatások fókuszában leggyakrabban az alábbi kérdések álltak:

- a fogyasztással kapcsolatos asszociációk,
- a borfogyasztási alkalmak, a borvásárlás céljai,
- a borfogyasztás/borvásárlás gyakorisága,
- a fogyasztás/borvásárlás helye,
- a borfogyasztók szegmentálása.

A kutatások támogatói, megrendelői, mecénásai főleg az újonnan/újra alakult szakmai szervezetek voltak. Ebből a szempontból kiemelendő az Agrármarketing Centrum szerepe, hiszen ennek feladata volt a közösségi ágazati marketingtevékenység végzése, támogatása, a versenyképességet erősítő marketingkultúra fejlesztésének segítése. 1998 nyarán a Szocio-Gráf Piac-és Közvélemény-kutató Intézet az AMC megbízásából egy öt részből álló felmérést végzett „A hazai magyar és idelátogató külföldiek bor- és pezsgőfogyasztási, vásárlási és kereskedelemmel összefüggő szokásainak vizsgálata” című témakörben, melynek keretében 1000 fő, valamilyen mértékben alkoholt fogyasztó megkérdezésére került sor. A fővárosra és négy megyére kiterjedt vizsgálat során a fogyasztási szokások mellett a fogyasztók borfajta és márkaismerete részesült kiemelt figyelemben. A felmérés megállapította, hogy a különböző alkoholfajták tekintetében a bor esetében a legnagyobb a napi rendszerességgel fogyasztók aránya, a férfiak között négyszer akkora a napi fogyasztók aránya, mint a nők között. Ugyanakkor kor szerint vizsgálva a napi fogyasztást, a férfiak 40 év alatt inkább sört isznak, utána erősödik számottevően a

borfogyasztás. A vizsgálat kapcsolatot talált a kor, a fogyasztási gyakoriság, a végzettség és a szín szerinti preferenciák között. A fiatalok és a magasabb iskolai végzettséggel bírók nagyobb arányban fogyasztanak vörösbort, ezzel szemben az idősebbek és a gyakoribb ivók között a fehérbor fogyasztásának dominanciája figyelhető meg. A napi fogyasztók inkább folyó, semmint palackos borokat fogyasztanak (*Szocio-Gráf, 1998*).

Hofmeister Tóth és Totth a 2000-s évek elején egy OTKA kutatás keretében az értékek szerepét vizsgálták a bor kiválasztásában. A kvalitatív kutatás során feltárássra kerültek a vásárlási döntést befolyásoló összetevők (termékkarakterizáló, csomagolás stb.). Kiemelten vizsgálták a fogyasztói énkép szerepét a vásárlási döntésben, valamint a motiváció, ezen belül a pszichológiai, illetve a funkcionális motívumok szerepét a vásárlások során. A kvantitatív vizsgálat az értékek szerepét tárta fel a döntési folyamatban, és szignifikáns különbséget állapított meg a bort kedvelők és a bort elutasítók értékrendjében. A bort kedvelők számára a közösségi, míg a bort elutasítók számára inkább az individuális értékek voltak fontosak (*Hofmeister Tóth – Totth, 2004*). Szerzők a vallott értékek alapján szegmentálták a vásárlókat. Bortermék esetében ez volt az első alkalom Magyarországon, hogy az értékeket használták fel különböző vásárlói típusok bemutatására. A faktoranalízis elvégzése után négy faktor képezte a szegmentáció alapját: a hedonizmus, az önmegvalósítás, a biztonság, valamint a bensőséges emberi kapcsolatok. A képzett szegmensek „Borszakértő”, „Törekvő/imázsorientált”, „Asztali borivó”, „Élvezeti ivó” esetében a fogyasztást, illetve a márkaválasztást egyaránt kísérik az adott márkához kapcsolódó funkcionális és szimbolikus értékek. A „Törekvő/imázsorientált” szegmens számára például a márkával kapcsolatos informáltság jelentős kockázatsökkentő funkcionális érték, az imázs fontos a státusz és a hozzáértés kifejezésére, ez szimbolikus értéket képvisel.

Az OSZKÓ Tanácsadó Bt. és az FVM SZBKI Kecskemét közös kutatása 2003-ban ugyancsak az AMC megbízásából készült. A nem, életkor, iskolai végzettség, településtípus és regionális elhelyezkedés szempontjából reprezentatív vizsgálat 1047 főre terjedt ki. A tanulmány, túl azon, hogy a már említett kérdésköröket vizsgálta, jelentős teret szentelt a hazai borpiac növelésének lehetőségeire, melyet elsősorban a nőknek a fogyasztásba történő intenzívebb bekapcsolásában, valamint a fiatalok megnyerésében látott leginkább. A tanulmány a felmérés eredményei alapján szegmentálta a hazai borpiacot, és négy, „Borbarát”, „Gourmand”, „Középkategóriát kereső” és „Ajándékozó” szegmenst különített el az italpreferenciák, fogyasztási gyakoriság és egy alkalommal elfogyasztott mennyiség, valamint a fogyasztás oka alapján (*OSZKÓ, 2003*).

A GfK Hungária Piackutató Intézet 2008-ban ugyancsak az AMC megbízásából tárta fel a borfogyasztói szokásokat. Az omnibusz kutatási módszertannal készült reprezentatív mintán végzett felmérés 949 fő válaszában alapult. Vizsgálatuk megerősítette, hogy az ízlés és a fogyasztás alapvetően tradicionális (bevált márkák, bevált borvidékek preferálása, megszokott fogyasztási alkalmak). Hasonlóan az előbb említett szerzőpáros-hoz, jelentős különbséget tapasztaltak az eltérő vásárlási célokhoz kapcsolódó költési hajlandóságról. A GfK vizsgálata megállapította, hogy a hazai borkultúra vegyes, jóllehet a fejlődés jeleit mutatja, de a magyar borpiac határozottan igényli az edukációt, a borkultúrával, a kulturált borfogyasztással, a borral kapcsolatos információk mind szélesebb körben való terjesztését. A kutatás kiemelte a fogyasztói szokások korral történő változását, amelynek jelentős marketingkonkvenciákat tulajdonított. A bort nem fogyasztókkal kapcsolatosan megállapította, hogy az elutasítás okai többnyire igen szilárdak (semmilyen alkoholt nem fogyaszt, nem szereti a bor

ízét stb.), melyek kétségessé teszik, hogy a marketing irányuljon meggyőzésükre. A GfK vizsgálata a fogyasztás gyakorisága (Heavy 22%, hetente többszöri fogyasztás, Medium 27%, minimum kéthetente, Light 51%, ritkábban), valamint a borral kapcsolatos attitűdök alapján szegmentálta a hazai borpiacot. Utóbbi alapján négy csoportot különböztetett meg, melyek az alábbi jellemzőkkel rendelkeznek:

- „Gourmet” 18%: minőségi, viszonylag gyakori fogyasztás, magasabb társadalmi státusz, 40-49 átlag feletti ismeret,

- „Igényes borivó” 25%: korrall felülreprezentált, tapasztalati tudás,

- „Hétköznapi borivó” 32%: heterogén, mérsékelt fogyasztás, gyors és rutinszerű vásárlás,

- „Fásult” 26%: alkoholbevitel a cél különösebb motiváció nélkül, rutinvásárlás, erőverseny a helyettesítők között.

A Bormarketing Műhely Nonprofit Kft. 2013-ban végzett felmérést a Magyar Turizmus Zrt. és az AMC megbízásából. A CAWI (*Computer-assisted web interviewing*) módszerrel végrehajtott vizsgálat 1550 olyan egyénre terjedt ki, akik legalább havi gyakorisággal fogyasztottak bort. Megállapították, hogy valamelyest csökkent Magyarországon az egy főre jutó borfogyasztás, ezen belül a nők körében valamivel nagyobb mértékben. A vörös és az édes (félédes) borok határozott preferenciája figyelhető meg, a fogyasztás döntő hányada otthon történik. A vásárlások főleg hipermarketekben, helyi bortermelőknél (amennyiben van a környéken), ABC-ben és szupermarketben történnek, de a vásárlásokat nem előzi meg számottevő információgyűjtés. A döntésekben a szín, az eredet (magyar), az „édesség”, a fajta és az ár játszott meghatározó szerepet. A különleges alkalomra történő vásárlások esetében a fizetési hajlandóság duplája volt a saját célra történő vásárlások esetében tapasztaltakénak. A felmérés több területen is különbségeket tapasztalt a fogyasztási

szokásokban regionálisan is. A tanulmány életstílus alapján öt szegmentumot különített el:

- „Társasági újdonságkedvelő” (31%): újdonságokra nyitott érdeklődő, magasabb iskolai végzettségű, átlag feletti jövedelem és költés (4395 Ft/hó). Külföldi bort sokan, de csak ritkán vásárolnak.

- „Gazdaságos árérzékeny” (27%): legfontosabb az ár, akcióban vásárolnak, általában alacsonyabb végzettségűek és jövedelműek, gyakori fogyasztók.

- „Külföldi rajongó, borsznob” (3%): minden magyar vonatkozású dolgot lenéz. Közepes végzettség, átlag feletti jövedelem, a legnagyobb költési hajlandóság (4897 Ft/hó), hipermarketben főleg olasz bort vásárol, tisztán issza.

- „Érdektelen, szkeptikus” (7%): nem tudatos borválasztó, a borhoz kapcsolódó értékek kevésbé vonzzák, vidéken élő fiatal-középkorú, magas az egyedülállók aránya, átlagos jövedelemmel bír, Dunától keletre él.

- „Újdonságkerülő, passzív” (31%): nem érdeklik a boros információk, keveset fogyasztanak és keveset költenek (2267 Ft/hó). Sok közöttük a nő és a nyugdíjas, alacsony iskolai végzettség és jövedelem, Dunától nyugatra él (*Péchy et al., 2013*).

Az Agrárgazdasági Kutató Intézet 2014-ben publikált felmérést a borfogyasztásról és a fogyasztói magatartásról. A megkérdezettek közel kétharmadának van kedvenc bora, és közel hasonló azok aránya, akik saját célra nem hajlandók ezer forint felett költeni egy üveg borért. A vizsgálat kitért a borvidékek ismertségére, és megállapítása szerint a top 4 borvidék kivételével jelentősen eltér az egyes borvidékek spontán és támogatott ismertsége (*Darvasné Ördög et al., 2014*).

Az irodalmi áttekintés során meg kell említeni a Borászporthál internetes felméréseit (*Harsányi, 2012; Harsányi – Hlédik, 2017*). Az igen nagy létszámú mintán mért eredmények némileg eltérőek az eddig idézet-

tektől, ennek egyik oka a mintaválasztásban rejlik. A Borászporthál olyan embereket kérdezett meg, akik több portálon is jelen vannak, illetve percepcióik szerint az átlagosnál jobban érdeklődnek a borok iránt.

Az itt felsorolt eddigi kutatások sok eredménnyel segítették a magyar borpiac leírását, jóllehet csupán néhány volt köztük reprezentatív, ami az eredmények általánosítását nehezíti. Ezen kívül hiányzott az eddigi felmérésekből a teljes borpiac leírása a kereskedelmi csatornák szerepének kiemelésével. Ezen okok miatt végeztünk 2017-ben a HNT megbízásából reprezentatív felmérést a magyar lakosság körében, amelynek keretén belül a borfogyasztás és vásárlás számos dimenzióját bevontuk a lekérdezésbe, valamint felállítottuk a magyar borpiaci modellt mennyiségi és értékbeli számokkal.

MINTA ÉS MÓDSZERTAN

A minta alapjául a KSH adatbázisa szolgált. A vizsgálat időpontjában a 16 év feletti lakosság száma Magyarországon 7 984 889 fő volt, ebből került kiválasztásra az alábbi szempontok alapján kétlépcsős rétegzett mintavétellel 1501 fő. A kialakított minta reprezentatív volt nem, kor, település és régió szerint. Az adatfelvételezés CAPI módszerrel, számítógéppel támogatott személyes megkérdezéssel, ún. strukturált kérdőívvel, a GfK Hungária Piackutató Intézet kérdezőbiztosainak segítségével történt. Az adatfelvétel esetleges torzulásai többdimenziós súlyozással lettek korrigálva. Az adatfelvétel 2017. június 9. és 25. között történt. A jobb és részletesebb összehasonlíthatóság érdekében öt alszegmens: nem, kor, vagyoni helyzet, régió és fogyasztási gyakoriság került kiválasztásra. Az adatok kiértékelése SPSS 24.0 (IBM 2017) statisztikai szoftver alkalmazásával történt. A leíró statisztika gyakoriságon és középértéken (átlag) alapszik, a szegmensek összehasonlítását keresztátlával és egy szempontos varianciaanalízissel (ANOVA) végeztük.

A szegmensek közötti szignifikáns különbségeket a keresztátló használata során a Chi² és a Cramer-V teszttel vizsgáltuk, az ANOVA alkalmazása során Tukey-B tesztet használtunk.

EREDMÉNYEK

A borfogyasztásról általában

A hazai borfogyasztás gyakoriságát egy olyan modell segítségével kívántuk meghatározni, amely kialakítása során a kereskedelemben (*off trade*) forgalmazott bor mennyiségére (1,64 millió hl) vetítettük a fogyasztási gyakoriságnak megfelelően felosztott 18 éven felüli hazai lakosságot (1. táblázat).

A táblázatból jól látható, hogy heti gyakorisággal a lakosság 22%-a fogyaszt bort, de ez az említett bormennyiség háromnegyedét teszi ki.

A koncentráció foka hasonlóan alakul más európai országokban is. A magyar lakosság közel harmada soha nem fogyaszt bort. Ez az adat megfelel a régebbi felmérések során tapasztaltaknak, ezért is határoztuk meg a minta elemszámát 1500-ban, hogy mintegy 1000 fővel számolhassunk az eredmények kiértékelése során.

Az általunk kialakított szegmensek szerint vizsgálva a fogyasztást, a férfiak nagyobb arányban és viszonylag gyakrabban fogyasztanak bort, mint a nők. A nemek között a legnagyobb különbség a heti többszöri fogyasztásban volt, ez a férfiak 18%-ára jellemző, ezzel szemben a nőknek csak 4%-a fogyaszt többször egy héten bort. Kor szerint vizsgálva a két szélső korosztály a legkevésbé tekinthető borfogyasztónak, a 18–29 év közöttiek 36%-a, a 65 év feletteknek pedig 42%-a soha nem fogyaszt bort, a köztes korcsoportokban pedig a fogyasztás a korrall növekszik. Figyelemreméltó kapcsolat figyelhető meg a vagyoni státusz esetében. A magasabb és a közepes vagyoni státusszal bírók fogyasztási gyakorisága hasonló, annyi eltéréssel, hogy a magasabb

I. táblázat

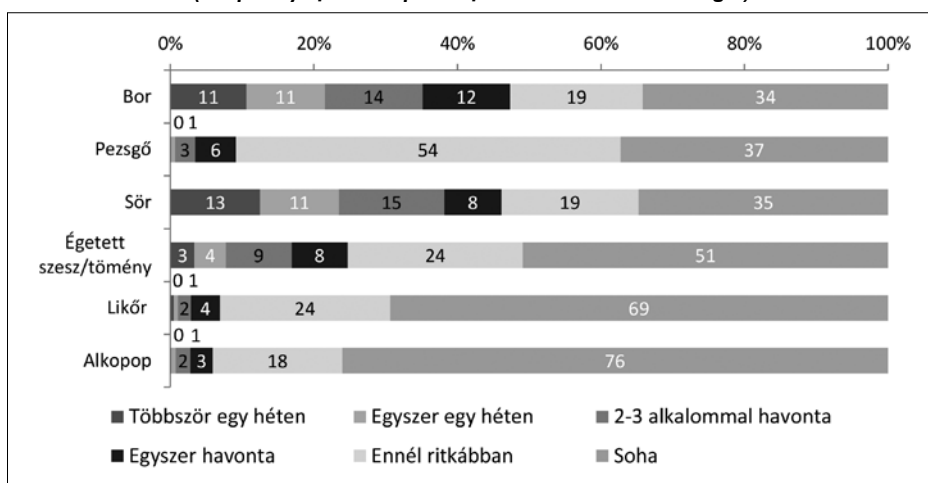
A borfogyasztás gyakorisága (n=1500)

Fogyasztási gyakoriság (Consumption frequency)	Gyakoriság (Frequency)	Arány (Proportion)	Reprezentatív, ezer fő (Representative, thousand person)	Borfogyasztás/év, liter (Wine consumption/ year, litre)	Borfogyasztás csoporton belül, ezer liter (Wine consumption within a group, thousand litre)	Fogyasztás aránya (Consumption rate)
Többször egy héten (Several times a week)	159	11%	846,4	96	81 254,2	50%
Egyszer egy héten (Once a week)	164	11%	873,0	45	39 285,7	24%
2-3 alkalommal havonta (2-3 times per month)	204	14%	1 085,9	22	23 890,8	15%
Egyszer havonta (Once a month)	183	12%	974,2	11	10 715,7	7%
Ennél ritkábban (Less so)	278	19%	1 479,9	6	8 879,2	5%
Soha (Never)	512	34%	2 725,5	0	0	0%
Összesen (All)	1500	100%	7 984,9		164 025,6	100%

Forrás: saját számítás a Szolnoki – Hoffmann által kidolgozott modell alapján

I. ábra

Az egyes alkoholféleségek fogyasztási gyakorisága (n=1500)
(Frequency of consumption of certain alcoholic beverages)

Forrás: saját számítás/Borászati füzetek 2018. I.

vagyoni státuszúak között a legnagyobb a heti gyakorisággal fogyasztók aránya. Az alacsonyabb vagyoni státuszúak között a legmagasabb a heti többször fogyasztók aránya, ugyanakkor ebben a jövedelmi csoportban azok is magas, akik havi gyakoriságnál ritkábban vagy egyáltalán nem fogyasztanak bort. Vélhetően ez a más alkoholos italok preferenciájával magyarázható.

A bor elutasításának az okai gyakorlatilag az elmúlt tíz évben nem változtak. A már idézett GfK 2008. évi felmérése is ezt a három okot jelölte alapvetően a bor elutasítására, nevezetesen: nem szeretem az ízét, nem iszom semmiféle alkoholt, illetve más alkoholos italokat (a GfK felmérésében itt kiemelten a sört említették) kedvelek. Utóbbiak, tehát a más alkoholos italt preferálók és az ár miatt a bort elutasítók aránya valamelyest növekedett, a közel hasonló mintanagyságon (475 vs. 512 fő) elvégzett 10 évvel ezelőtti kutatáshoz képest. Ha szegmensenként vizsgáljuk a bor elutasítását, az íz miatt főleg a férfiak, a fiatalabbak, valamint a magasabb és közepes vagyoni státuszúak mellőzik a fogyasztást, az általános absztinencia inkább a nőkre

és az idősebbekre jellemző. A közepes vagyoni helyzetben lévőknél a hagyományok hiánya jelenti figyelemreméltó akadályát a borfogyasztásnak.

Ugyancsak fontos eredményeket ad a borok és más alkoholos italok iránti preferenciák összevetése (1. ábra).

A bor- és a sörfogyasztás hasonló gyakoriságot mutat annyi eltéréssel, hogy a havi egyszeri borfogyasztók aránya másfélszerese a havi egyszeri sört fogyasztóknak. A pezsgőfogyasztásra értelemszerűen a havinál ritkább fogyasztás a jellemző, Magyarországon a pezsgő tipikusan szilveszteri ital. Már említettük, hogy a lakosság mintegy harmada egyáltalán nem fogyaszt szeszes italt. Ugyanakkor a többi vizsgált alkoholfélék, égetett szeszes italok, likőr, alkopop elutasitottsága meghaladta az 50, utóbbié a 75%-ot. Szegmensenként vizsgálva az alkoholfogyasztást, szintén jelentős különbségek tapasztalhatók. A férfiakra a gyakoribb és a nagyobb arányú sörfogyasztás jellemző, a hölgyek körében a sörfogyasztás elutasitottsága 49%. Némileg hasonló, bár kisebb arányú különbség figyelhető meg az égetett szeszes italok ese-

tében, az elutasítottság egyharmad, illetve kétharmad, utóbbi értelemszerűen a nőkre jellemző. A líkőröket a férfiak négyötöde utasítja el, a nőknek csak háromötöde, a pezsgő és az alkopop italok esetében a nemek között lényeges különbség nem tapasztalható. Ha korcsoportok szerint vizsgáljuk a különböző alkoholok iránti preferenciákat, a teljes mintától lényeges eltérések kevéssé figyelhetők meg. A legidősebbek között a legnagyobb valamennyi alkoholféle elutasítottsága, ez egyrészt egészségügyi, anyagi és esetenként ismertségi okokra vezethető vissza (alkopop). A kevéssé ismert és preferált alkopop italok a fiatalok körében a legnépszerűbbek. A fogyasztás intenzitása és a fogyasztók vagyoni státusza az eredmények tükrében a preferencia szempontjából nem lényeges.

A külföldi borok kedveltsége nem számottevő, fogyasztásuk az elfogyasztott mennyiségnek csak csekély, mintegy 6%-át teszi ki. Ebből a szempontból nincs különbség akkor sem, ha a mennyiséggel súlyozott fogyasztást vizsgáljuk. A fogyasztott külföldi borok eredetét tekintve a hagyományos európai bortermelő országok, Olaszország,

Franciaország és Spanyolország dominanciája egyértelmű, ezen belül az olasz borok súlya számottevően növekedett a régebbi – ugyanezen országok meghatározó szerepét mutató – felmérések eredményeihez képest (HNT, 2016). Ami az egyes szegmensek közötti eltéréseket illeti, nem meglepő, hogy a vagyoni helyzet, és másodsorban a kor alapján lehet a leginkább különbségeket tenni. A jobb anyagi helyzetűek fogyasztásában haladja meg egyedül a 10%-ot a külföldi borok aránya. Emellett a fiatalabbak nyitottabbak a külföldi borok fogyasztására, a korral ezek részaránya adott szegmens fogyasztásában csökkenő.

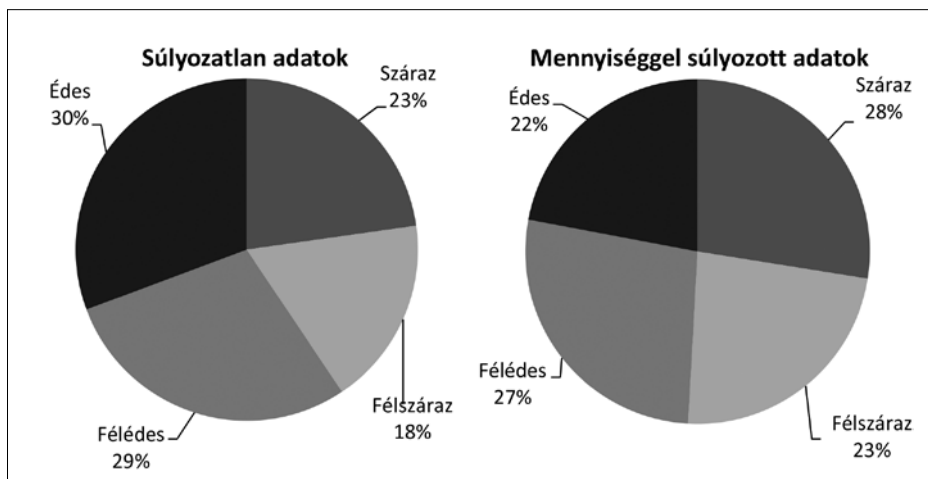
Szín- és ízpreferenciák a fogyasztásban

A fehér-, illetve a vörösborok fogyasztása tekintetében érdekes különbségeknek lehetünk a tanúi. A vörösbor kedveltsége nagyobb, de a súlyozott adatok azt mutatják, hogy az intenzív fogyasztók inkább a fehérborokat preferálják, a rozé népszerűsége a mérsékelt fogyasztók körében jelentős.

Az ízpreferencia alakulása érdekes képet mutat (2. ábra). Az édes borok kedveltsége

2. ábra

Súlyozatlan és súlyozott ízpreferencia a borfogyasztásban (n=988)
(Unaddressed and weighted taste preference in wine consumption)

meghaladja a száraz borokét, másfélszer annyian kedvelik az édes/félédes borokat, mint a félszáraz/szárazakat. A súlyozott fogyasztás vizsgálatakor különösen az édes borok részaránya csökken, 30%-ról 22%-ra. A száraz borok fogyasztása 51%, pár százalékkal meghaladja az édes borokét, vagyis a nagyobb mennyiséget fogyasztók inkább száraz, félszáraz borokat fogyasztanak.

Ha az ízpreferencia alapján kívánjuk a fogyasztókat jellemezni, akkor az édes borok fogyasztói elsősorban nők, továbbá a fiatalabbak, kevésbé tehetősek és a kevésbé intenzív fogyasztók, a szárazabb jellegű boroké pedig a férfiak, kevésbé fiatalok, a magasabb vagyoni státusszal bírók, továbbá az intenzívebb fogyasztók. Jóllehet a tanulmány nem tér ki a vizsgált regionális különbségekre, azért azt mindenképpen meg kell említeni, hogy az ízpreferenciák jelentik az egyik olyan területet, ahol igen jelentős különbség tapasztalható regionálisan. A száraz borokat Nyugat- és Dél-Dunántúlon, az édeseket az Alföldön preferálják a leginkább (3. ábra).

A fogyasztás módja és helye

A hazai fogyasztók több mint fele tisztán fogyasztja a bort. Ha a mennyiséggel súlyozott fogyasztást vizsgáljuk, akkor látható, hogy az intenzív fogyasztókra jellemző kiemelten a fröccsivás, mert annak a részaránya a súlyozott fogyasztásban megnövekszik a tisztán, illetve a kólával történő fogyasztás rovására. A fröccsivás amúgy a már említett intenzív fogyasztók mellett elsősorban a férfiakra jellemző és a kor előrehaladtával növekszik az aránya. A kólával történő borfogyasztás inkább a nők, a fiatalok, a mérsékelt és alkalmi fogyasztók között kedvelt (4. ábra).

A bevezetőben utaltunk rá, és kutatásunk egyik oka volt a bor iránti érdeklődés növekedése. A már említett GfK (2008), illetve *Bormarketing Műhely* (2013) kutatásai is azt mutatták, hogy az érdeklődés és a tudás között jelentős távolság figyelhető meg. Jelen kutatás megerősítette az előző eredményeket. A borok iránti érdeklődés

3. ábra

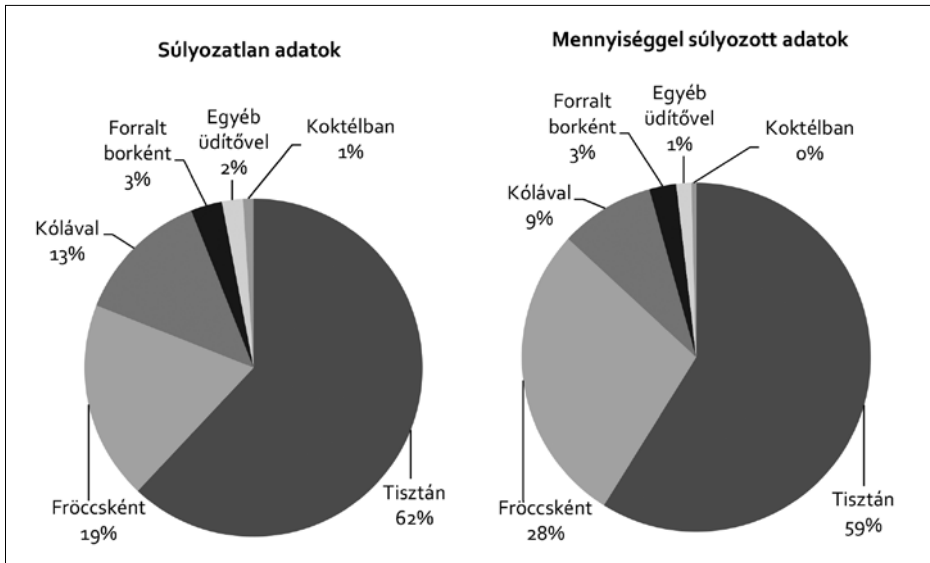
Regionális ízpreferenciák
(Regional flavor preferences)

Forrás: saját számítás, a sötét háttér 40%-os, a világosabb 30%-os, a fehér 20%-os édesbor-kedveltséget jelent, a borivók %-ában

4. ábra

A borfogyasztás módja (n=988)
(The way wine consumption)

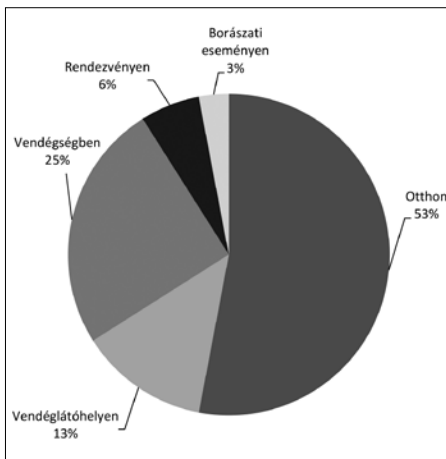
Forrás: saját számítás/Borászati füzetek 2018. I.

messze megelőzi a vélt tudást. 7 fokozatú skálán mérve az érdeklődést, a megkérdezettek közel 2/3-a, 65% valamilyen szinten, átlagosan vagy a fölött érdeklődött a borok iránt, ugyanakkor a vélt átlagos vagy azt

megaladó tudás csak a fogyasztók 1/3-át jellemezte. A borok iránti érdeklődés inkább a férfiakra, a magasabb vagyoni helyzetben lévőkre, az intenzív fogyasztókra volt jellemző, és a kor előrehaladtával (65 éves korig) növekedett. A vizsgálat ezen adatai is megerősítették az edukáció, különösen a fiatal korosztály edukációjának a fontosságát.

5. ábra

A borfogyasztás helye (n=988)
(Place of wine consumption)

Forrás: saját számítás/Borászati füzetek 2018. I.

A borfogyasztás helyét illetően az utóbbi években nem következtek be nagy változások (5. ábra).

A fogyasztás közel 80%-a otthon, illetve vendégségben, tehát valaki más otthonában történik. A vendéglátóhelyen történő fogyasztás valamivel meghaladja a 10%-ot és innentől feleződnek az arányok, a rendezvények 6%-ot, a boros események 3%-ot tesznek ki a fogyasztási alkalmakból.

A fogyasztás helye és az ott egy alkalommal fogyasztott mennyiség is jellemző képet mutat a hazai fogyasztási szokásokról. Legtöbbet borászati rendezvényeken fogyasztanak, ez alkalmanként átlagosan az otthoni

fogyasztás dupláját teszi ki. A további, már említett helyeken történő fogyasztás átlagos mennyisége közel azonos. Szegmensenként vizsgálva az egyes helyeken történő alkalmankénti mennyiséget, valamennyi szegmentáció alapján jelentős különbségeknek lehetünk tanúi. A férfiak nagyobb arányban fogyasztanak vendéglátóhelyen, mint a nők, akik viszont vendégségben fogyasztanak nagyobb arányban. Az otthon fogyasztás aránya a korról növekszik, a vendégségben történő csökken. A 65 év feletiek kétszer olyan arányban fogyasztanak otthon, mint a 18–29 év közötti generáció, akik között ugyanakkor majd háromszor annyian, 21% fogyaszt vendéglátóhelyen, mint a már említett 65 év feletieknél, ahol ez 8%. Természetesen a vagyoni státusz és a fogyasztási intenzitás is befolyásolja a fogyasztás helyét, a kevésbé tehetősek között magasabb arányban fogyasztanak otthon és rendezvényeken, a mérsékelt és az alkalmi fogyasztók esetében a vendégségben történő fogyasztás aránya növekszik meg, valamint lényegesen kisebb mértékben a rendezvényeken történő.

A borvásárlás helye, célja és a költési hajlandóság

A legtöbb bort, nem meglepő módon, a hiper- és szupermarketekben vásárolják, a két üzlettypus 50%-kal részesedik a borvásárlásokból (6. ábra).

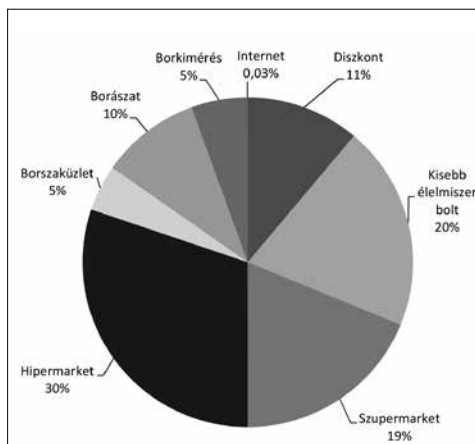
A két nagyot a kisboltok, majd a diszkontok követik. A közvetlen, tehát a borászatokból történő vásárlások aránya 8%, a borszaküzletekben történőké 5%. A borok esetében az interneten történő vásárlások aránya elenyésző, 1% körül mozog, amivel messze elmarad a magyarországi online élelmiszer-vásárlásoknál megfigyelt arányok, 21% (GfK, 2017) mögött. A borvásárlásoknál az online részesedése más nyugat-európai országban sem sokkal magasabb, jelentős elmaradásról, vásárlói szokáskülönbségről tehát nem beszélhetünk. Ugyanakkor a felmérésben a 30 év

alattiak 22%-a jelezte, hogy nem zárkózik el a jövőben az online borvásárlástól, ami ennek az értékesítési csatornának a növekvő jelentőségét vetíti előre.

A borvásárlások helyére a fogyasztás intenzitása nincs hatással. A vásárlási helyeket a mennyiséggel súlyozva nem tapasztalható lényeges eltérés, a mért különbségek a 3%-ot nem haladják meg. Az egyes csoportokon belül is csak viszonylag kismértékű különbségek figyelhetők meg. A férfiak és a fiatalabbak inkább a hipermarketeket, a nők a szupermarketeket kedvelik. Az idősebbek kevésbé preferálják a hipermarketeket, szemben a borkimérésekkel, amely utóbbit a fiatalok kevésbé részesítenek előnyben. A magasabb vagyoni státuszúakra az átlagosnál jobban jellemző a borszaküzletekben és a borászatokban, a gyengébb anyagi helyzetben lévőkre pedig a kis élelmiszerboltokban történő vásárlás.

A borvásárlások közel 60%-a a mindennapi fogyasztást, illetve a baráti összejöveteleket szolgálja. Ha a mennyiséggel súlyozzuk az alkalmakat, a mindennapi fogyasztásra történő vásárlások aránya a másik három jelentősebb vásárlási cél (baráti összejövetel, ünnepi alkalom, ajándék) rovására meg-

6. ábra
A borvásárlások megoszlása (n=988)
(Distribution of wine purchases)

Forrás: saját számítás/Borászati füzetek 2018. I.

növekszik és a vásárlások 50%-át teszi ki. Saját célra a férfiak vásárolnak leginkább, ez a cél a kor előrehaladtával, illetve a gyengébb vagyoni helyzetben egyre fontosabbá válik, és természetesen ez a legfontosabb vásárlási cél az intenzív fogyasztók esetében is. Az ajándékba történő vásárlás leginkább a nőkre és a közepes státuszúakra jellemző, és a fiatalokra a legkevésbé.

A különböző vásárlási alkalmakhoz tartozó költési hajlandóság tekintetében a sorrend nem tér el lényegesen a már idézett felmérések során tapasztaltaktól: a legtöbbet az ajándékokra hajlandók a vásárlók költeni, átlagosan 1500-1750 Ft-ot, ami a duplája a saját célra történő 8-900 forintos átlagos költségeknek.

Döntési szempontok és borturizmus

A már előbb említett vásárlási célokon túl, a vásárlás során megfigyelhető döntési szempontokban az elmúlt évek során jelentős változások nem következtek be. A három legfontosabb döntési szempont az íz, tehát hogy édes vagy száraz borról van szó, a szín, továbbá az ár. Ennek a három tényezőnek a választást befolyásoló szerepe messze meghaladja a többi lehetséges döntési szempontot, és valamennyi csoportosítás esetében primátust élveznek. Az erre a kérdésre vonatkozó válaszok esetében (zárt kérdésről volt szó, tehát előre megadott válaszlehetőségek közül lehetett választani) talán azok voltak érdekesebbek, amelyek kevésbé vagy az elvártnál kevésbé befolyásolják a borválasztást. A kapott eredmények azt mutatják, hogy a kommunikáció területén még jelentős tartalékok rejlenek, hiszen az ezzel összefüggő elemek – reklám, borversenyen elért eredmények, palackforma – kevésbé befolyásolják a fogyasztókat. A fogyasztók egyes csoportjai között a két szélső, a leginkább, illetve a legkevésbé befolyásoló tényezőcsoportok tekintetében nincs különbség, ezek mindkét csoportnál hasonló mértékben hatnak, il-

letve nem befolyásolnak, de a többi tényező befolyásoló hatásában markáns különbségek figyelhetők meg. Ezen belül a férfiak inkább a borhoz közvetlenül kapcsolódó szempontokat – borvidék, fajta, évjárat, alkoholtartalom – tartják fontosabbnak, a nők inkább a „szemükkel választanak”, a tetszetős címke számukra sokkal fontosabb, mint a férfiak esetében. Utóbbi külsőségek amúgy az intenzívebb fogyasztókat is hidegen hagyják, számukra is az alaptulajdonságok befolyásolják jobban a választást. Az sem túlzottan meglepő, hogy a vagyoni helyzet különbségei megjelennek a választás során, jóllehet a közepes vagyoni helyzetben lévők szempontjaikban inkább a tehetőségekhez hasonlítanak. A két utóbbi csoport számára kevésbé fontos az ár, ugyanakkor a földrajzi eredet, a borvidék, az évjárat és az ajánlás nagyobb jelentőséggel bír.

Tanulmányunkban már említettük, hogy a borokkal kapcsolatos vélt tudás erősen elmarad az ismeretek mögött. Ez vonatkozik a borvidékek ismertségére is. Magyarországon 22 borvidék található, de általános ismertségnek elsősorban a tradicionális, nagy történelmi múlttal rendelkező borvidékek, Tokaj és Eger örvendhet, ezek ismertsége meghaladja a teljes (n=1500) mintán mérve az 50%-ot. A 20%-os ismertséget még két borvidék éri el, a Badacsonyi és a Villányi borvidék, a többi ismertsége 10% alatti, Sopron, Balaton és Szekszárd esetében ahhoz közel van.

Ha a borfogyasztók körében vizsgáljuk az egyes borvidékek ismertségét és az adott borvidék borainak fogyasztását megállapítható, hogy Tokaj és Eger tekintetében nincs lényeges aránybeli különbség a teljes minta hasonló mutatóihoz képest, ezek ismertsége itt is 50 és 60% között mozogott. Sokkal nagyobb arányú volt azonban a következő két borvidék, a Badacsonyi és a Villányi ismertsége. Ha az ismertséget és az adott borvidék borainak fogyasztását vetjük össze, szintén érdekes eredményekhez jutunk.

A képzeletbeli dobogó legmagasabb fokán az Egri borvidék helyezkedik el, azoknak, akik ismerik, 40%-a rendszeres fogyasztója is. Második ebben a rangsorban a Tokaji borvidék 29%-kal, ezeket követi Villány 27, Sopron 25, Szekszárd 21, Badacsony 20%-kal, a többi borvidék esetében ez a mutató 20% alatt marad. Ha szegmensenként vizsgáljuk a rendszeres fogyasztást, két fontos megállapítást tehetünk: egyrészt a férfiak valamivel nagyobb arányban fogyasztják valamennyi borvidék borait, mint a nők, hasonló figyelhető meg a vagyoni státusz növekedésével, tehát rájuk is nagyobb arányú fogyasztás jellemző (két borvidék kivételével), illetve a fogyasztás intenzitásának növekedése nem jelent automatikusan nagyobb fogyasztói arányt az egyes borvidékek esetében.

Attitűdök, a borok általános megítélése

A bor a magyar történelmet, a kultúrát és a gasztronómiát egyaránt végigkíséri. Magyarország büszke a borkultúrájára és kulturális hagyományai fontos elemeként tartja számon. Nem véletlen tehát, hogy a borfogyasztói/fogyasztási magatartást vizsgáló kutatások jelentős teret szentelnek a vonatkozó attitűdök megismerésére, feltárására, hiszen, mint már az irodalmi áttekintésben is említettük, ezek az attitűdök a lehetséges szegmentációk egyik lehetséges alapjául szolgálhatnak.

Jelen vizsgálat során az első, amit meg kell állapítani, hogy értelemszerűen a legnagyobb különbség a bort fogyasztók és a nem fogyasztók között van. Ugyanakkor a borra leginkább jellemző állítások tekintetében nincs lényeges különbség attól függően, hogy borfogyasztók vagy azt elutasítók. Ez a négy állítás: „a bor kiváló ajándék”, „egészséges anyagokat tartalmaz”, „a kultúra része”, illetve hogy „nemzeti ital”. Még egy olyan állítással találkoztunk, ahol nagy egyetértés mellett, igen közel volt a két csoport véleménye, nevezetesen „a magasabb

árú bornak a minősége is magasabb”, vagyis mindkét csoport egyetértett a bor esetében az ár erős minőségre utaló hatásával. A fogyasztók és nem fogyasztók attitűdjei természetesen jelentősen különböztek ott, ahol fogyasztásról vagy vásárlásról volt szó, emellett két jelentősebb különbségre kell rámutatni. Egyrészt abban nagy volt az egyet nem értés, hogy „a bor fogyasztása elegánsabb, mint a söré”. Ez érthető, hiszen a bort elutasítók, mint az más vizsgálatokból (GfK, 2008) is kiderült, vagy a sört preferálják a borral szemben, vagy elutasítják különböző okokból valamennyi alkohol fogyasztását. A másik, ahol jelentős mértékben nem értett egyet a két csoport, az a bornak mint modern italként történő megítélése volt. Marketingszempontról jól nyomon követhető, hogy Magyarországon, ahol a sörfogyasztás 1985-ben 105 l/fő/év volt (Totth – Barna, 1992), azóta jelentősen csökkent, napjainkban valamivel 60 l/fő/év felett van (Magyar Sörgyártók Szövetsége, 2017). Az utóbbi időben a sörgyártók jelentős termékfejlesztés és nem kevés marketingkommunikáció segítségével igyekeznek a sört, illetve annak alacsony vagy zéró alkoholtartalmú változatait mind modernebb, fiatalosabb itallá pozicionálni. Ez azért érdemel említést, mert a már többször idézett GfK-vizsgálat a fogyasztói attitűdök alapján pozicionálta a bort, a sört és az égetett szeszes italokat, és megállapította, hogy igen jelentősen eltér a három ital a fogyasztók fejében, más értékeket társítanak hozzájuk és más fogyasztási célból történik fogyasztásuk. A férfi és női fogyasztók attitűdjeiben nem sok különbség volt megfigyelhető, de pont a sörrel való összehasonlításban a nők a bort elegánsabbnak tartották, mint a férfiak, így azoknál nagyobb arányban gondolták a különleges alkalmak italának is. Ugyanakkor a kor előrehaladtával egyre többen mint a baráti beszélgetések italára tekintenek a borra. A döntés kockázatát csökkentő, az imázs alakításában jelentős

faktorok közül a borász és a borcímke főleg a magasabb jövedelmű fogyasztók számára bír fontossággal, és nem meglepő módon a fogyasztás intenzitása szoros kapcsolatban van az árral, minél intenzívebb a fogyasztás, az ár figyelembevételére annál fontosabb a választás során.

Kulturált és mérsékelt fogyasztás

Az alkoholfogyasztással kapcsolatos negatív kampányok, illetve az alkoholfogyasztást önmagában támadó és felelőssé tevő különböző szervezetekbe tömörült mozgalmak növekvő száma és egyre nagyobb lobbierője vezetett ahhoz a felismeréshez a szakma részéről, hogy az alkoholfogyasztás problémáját súlyánál fogva kell kezelni és lépni, hogy a közvéleményben és az érintett politikai vezetésben pozitívabb kép alakuljon ki a borral és a borfogyasztással kapcsolatban. Utóbbi hangsúlyozására nyújt intézményesült kereteket és lehetőséget a *Wine in Moderation*, amelynek a Hegyközségek Nemzeti Tanácsa 2016 júniusában lett tagja, és amelynek keretében elindult a kulturált borfogyasztás propagálása és a fogyasztói szokások befolyásolására, változtatására, a fogyasztó jó értelemben vett nevelésére irányuló erőfeszítések. Ez magában foglalja a minőségi borfogyasztás, illetve a mindennapi borfogyasztás kultúrájának ösztönzését, valamint a fogyasztás mértékének a megfelelő szinten tartását, a túlzott fogyasztás és az alkoholizmus elítélését, a kulturált, mérsékelt és a túlzott fogyasztás határozott megkülönböztetését. A fentiek indítottak bennünket arra, hogy ezzel a kérdéskörrel mélyebben foglalkozunk, feltárjuk a magyar fogyasztók hozzáállását a kulturált és túlzott borfogyasztás kérdésköréhez.

Az nem meglepő, hogy a valamilyen alkoholt több-kevesebb gyakorisággal fogyasztók és az alkoholt elutasítók között az alkoholfogyasztás tényében és elfogadható mennyiségében jelentős véleménykülönbségek tapasztalhatók. A kutatás során a

teljes minta (n=1500) válaszait vettük figyelembe, és az általunk megfogalmazott, a témával kapcsolatos különböző állításokkal való egyetértés mértékét vizsgáltuk. A kapott válaszokból látható, hogy az emberek többsége tisztában van azzal, hogy a túlzott alkoholfogyasztás káros az egészségre, valamint hogy bizonyos helyzetekben, illetve bizonyos állapotban lévő embereknek (fiatalkorúak 18 év alatt, terhes nők) kerülni célszerű az alkoholfogyasztást. Ha a véleményeket együttesen értékeljük, akkor megállapítható, hogy a fogyasztás mértéke az, ami nagyon meghatározó, hiszen a Likert-skálán mért egyetértések közül a harmadik helyen értettek egyet azzal, hogy a mérsékelt borfogyasztás beilleszthető az egészséges életmódba. Kicsit kevésbé, de azokkal az állításokkal is egyetértettek, mely szerint „a mérsékelt alkoholfogyasztás nem alkoholizmus”, valamint „csak a kulturált borfogyasztást nem tartom alkoholizmusnak”. Ugyanakkor lényegesen kisebb arányú volt az egyetértés „a rendszeres borfogyasztást nem tartom alkoholizmusnak”, továbbá „csak a kulturált borfogyasztásnak nincs köze az alkoholizmushoz” állítások esetében. Közvetlenül itt is kijött a minőség kérdése, mert azzal az állítással, miszerint „az olcsó borok rendszeres fogyasztása nem számít alkoholizmusnak” állítással határozottan nem értettek egyet. Szegmensenként vizsgálva a nők az egészségre gyakorolt hatással kapcsolatos állításoknál kritikusabbak, szigorúbbak, mint a férfiak. Ugyancsak egészséges kritikai érzékkel bírnak a fiatalok, pontosabban a kor előrehaladtával válnak megengedőbbé az emberek. Az pedig vélhetően nem meglepő, hogy a legmegengedőbbek az intenzív fogyasztók, akik a legkevesébé tartják a rendszeres borfogyasztást túlzott alkoholfogyasztásnak, és ők, szemben a mérsékelt, illetve az alkalmi fogyasztókkal, inkább egyetértenek azzal az állítással, mely szerint „az olcsó borok rendszeres fogyasztása nem túlzott alkoholfogyasztás”. Ez azért

megjegyzésre érdemes, mert a fogyasztás intenzitása alapján történő szegmentáció során ez volt az egyetlen olyan állítás, ahol az eredmények negatívba mentek át (skála -3-tól +3-ig) a már említett két csoportnál, a többi állítással történő egyetértések átlaga, ha természetesen eltérő mértékben is, de a pozitív tartományban helyezkedett el.

A vizsgálat kitért a mérsékelt, illetve a túlzott fogyasztás mértékének fogyasztói megítélésére is, vagyis hogy alkalmanként hány pohár bor (hányszor 2 dl) fogyasztása számít még mérsékelt, és hánytól tekinthető túlzottnak a fogyasztás. A kulturált (mérsékelt) fogyasztás mértékének megítélésében nem volt jelentős különbség a bort fogyasztók és a bort nem fogyasztók között. Előző csoport 45, utóbbi 60%-a a fél, egy pohár, vagyis 1-2 dl-t tekintett alkalmanként olyan mennyiségnek, mint amelyik megfelel a mérsékelt fogyasztásnak. Összességében a két csoport átlagában sem volt jelentős az eltérés, valamivel haladta meg a fél dl-t, a bort fogyasztók esetében 1,9, a bort elutasítók esetében ez 1,6 pohár volt, vagyis 3,8, illetve 3,2 dl. A túlzott borfogyasztás esetében a két említett csoport megítélése jelentősebben különbözött. Átlagosan majd 2,5 dl volt az a bormennyiség, mellyel a borfogyasztók magasabbra tették a mércét, náluk 5,5 pohártól számít alkalmanként túlzottnak a fogyasztás, ami meghaladta az 1 litert! A nem fogyasztóknál átlagosan 4,3 pohártól, vagyis 8,6 dl-től számított túlzottnak az alkalmankénti fogyasztás. A kulturált borfogyasztás alkalmankénti mennyisége, mint az előbb már jeleztük, két pohár körül mozgott, és egyik csoport esetében sem tért el ettől jelentős mértékben. Legmegengedőbbek a férfiak és az intenzív fogyasztók voltak 2,3, a leginkább mértéktartók a nők és az alkalmi fogyasztók voltak 1,6 pohárral.

A magyar borpiac leírása

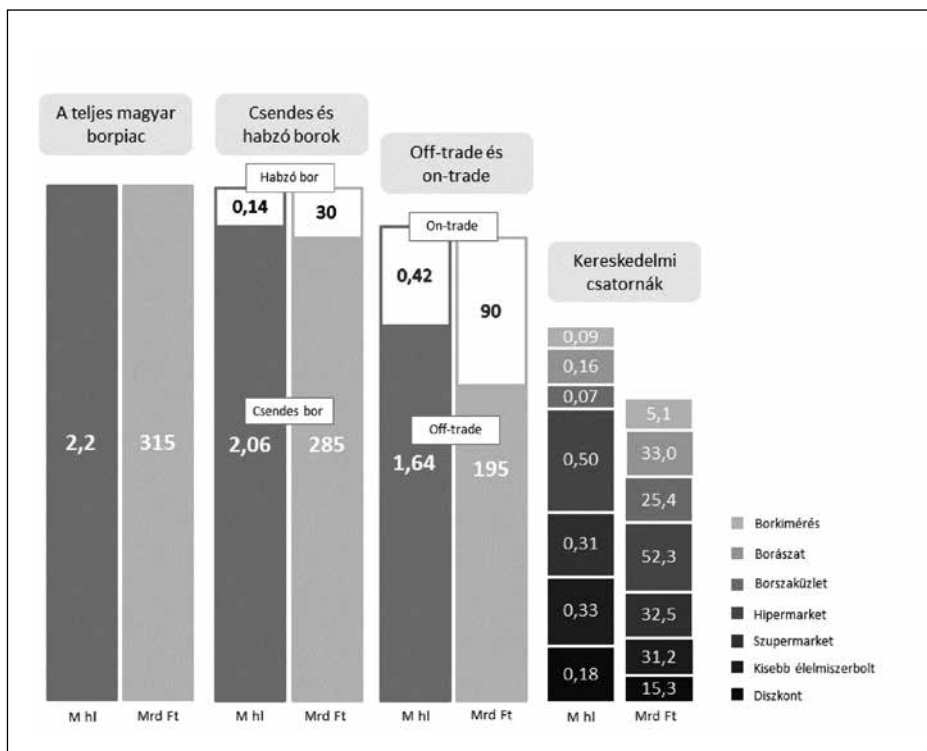
A magyar borpiac nagyságáról és az általa képviselt értékről számos információval

találkozhatunk, amelyek különböző megközelítésekben kiindulva próbálnak eredményre jutni. A bormérlegből számított egy főre jutó éves fogyasztás a 2014/2015. borpiaci évben 25,9 l/fő volt (*HNT, 2016*) Az éves bormérleg az alábbi képlet alapján számítható: $nyitókészlet + termelés + import = zárókészlet + export + fogyasztás$, és a fogyasztás mennyisége ennek a képletnek az alapján kerül kiszámításra. Eredményeink alapján megkíséreltük meghatározni a magyar borpiacot, mégpedig a Szolnoki és Hoffmann által kidolgozott módszer alapján (*Szolnoki – Hoffmann, 2014*). Ez a modell az egy főre jutó átlagos fogyasztáson, valamint az egyes értékesítési csatornák átlagárának meghatározásán alapul. A modell kvantitatív és kvalitatív vizsgálatokon, szakértői interjúkon, reprezentatív felmérés eredményein, illetve szekunder forrásokon alapul (*7. ábra*). 2016-ban a hazai borfogyasztást 2,2 millió hl-ben határoztuk meg, amely 315 Mrd Ft forgalmat jelentett. A habzó borok piacát értékben 9,5%-ra, mennyiségben pedig 6,4%-ra becsültük, az *on-trade* boreladást mennyiségben 20,4%-ban, értékben 31,6%-ban állapítottuk meg. A fentiek alapján a csendes borok magyarországi *off-trade* piaca 1,64 millió hl, mely értékben 195 Mrd Ft-ot tesz ki. Ezeket az értékeket osztottuk fel a reprezentatív felmérés eredményeire alapozva a kereskedelmi csatornák között (*Szolnoki – Totth, 2018*).

A számítások elvégzése alapján megállapítható, hogy a hipermarketek mennyiségben 30%-kal, értékben pedig 27%-kal részesednek a forgalomból, a szupermarketek mennyiségben 19%-kal, értékben 17%-kal, a kisebb élelmiszerboltok mennyiségben közel azonos 20%-kal, de értékben csak 16%-kal veszik ki részüket a borforgalmazásból. A diszkontok mennyiségi részaránya alig haladja meg a 10%-ot, értékben azonban elmarad ettől, csak közelítve a 8%-ot. A borászatoknak az értékbeli részaránya 16% feletti a borforgalmazásban, de ennél kevesebb a mennyiségi részesedése, mind-

7. ábra

A teljes magyar borpiac és az egyes kereskedelmi csatornák részesedése
 (The share of the entire Hungarian wine market and of each trading channel)

Forrás: saját számítás/Borászati füzetek 2018. I.

össze 10%. A borszaküzletekben történő vásárlások aránya több okból is elmarad a fejlett nyugat-európai országok hasonló mutatóitól, ugyanakkor értékbeli részesedése a magas árszínvonal miatt közel 13%.

**ÖSSZEFOGLALÓ
 KÖVETKEZTETÉSEK,
 JAVASLATOK**

Magyarországon a lakosság mintegy harmada tekinthető borfogyasztónak, a bor az alkoholos italok közül a legkevésbé elutasított. A fogyasztók valamivel több mint ötöde legalább heti gyakorisággal fogyaszt bort, és ők fogyasztják a teljes mennyiség háromnegyedét. A sörfogyasztás gyakorisága hasonló a boréhoz, az elfogadottsága sem sokkal marad el tőle, főleg a férfiak körében

számottevő, a többi alkoholféle fogyasztása a felnőtt lakosság kisebb arányára jellemző. A külföldi borok fogyasztása sem a fogyasztók arányát, sem a mennyiségét tekintve nem jelentős, inkább a magasabb vagyoni státuszúakra és az új iránt fogékony fiatalokra jellemző. A vörösbor kedveltsége nagyobb arányú, mint a fehérboroké, ugyanakkor az intenzív fogyasztók utóbbi fogyasztják nagyobb arányban, a rozé a mérsékelt fogyasztók körében a legnépszerűbb. Kicsit hasonló a helyzet a bor ízét tekintve. Nagyobb arányban kedvelik az édes/féledes borokat, főleg a nők és a fiatalabbak, de az intenzívebb fogyasztók inkább a szárazabb borokat preferálják. Regionálisan is jelentős különbség figyelhető meg, ahogy haladunk keletről nyugatra, úgy csökken az

édes és növekszik a száraz borok kedveltsége. A borok fogyasztása leginkább tisztán történik, az intenzív fogyasztókra jellemző kiemelten a fröccsként történő fogyasztás. A bor iránti érdeklődés a lakosság széles körére jellemző, de a vélt tudás valamennyi szegmens esetében az érdeklődés szintje mögött marad. Az otthon történő borfogyasztás jellemző leginkább, ugyanakkor az eltérő fogyasztási helyek és alkalmak eltérő mennyiségi fogyasztást jelentenek, az alkalmankénti legnagyobb mennyiségű fogyasztás a boros rendezvényeken történik. A vásárlások közel fele a szuper-, illetve a hipermarketekben történik, és ez független a fogyasztás intenzitásától, de nem független a vásárlás céljától, ahol az otthoni fogyasztásra történő vásárlások aránya meghaladja az 50%-ot. A vásárlást befolyásoló szempontok fontossági sorrendje kevésbé változott az elmúlt években: az íz, a szín és az ár kiemelkedő fontossággal bír, az egyéb szempontok vásárlási döntést befolyásoló szerepe szegmentumonként változó jelentőségű. A borokkal kapcsolatos attitűdök tekintetében négy állítással való egyetértés emelkedik ki, és ezek elfogadottsága független attól, hogy bort kedvelőről vagy elutasítóról van szó: „a bor kiváló ajándék”, „egészséges anyagokat tartalmaz”, „a kultúra része”, illetve „nemzeti ital”. A kulturált borfogyasztás mennyiségét a fogyasztók és nem fogyasztók egyaránt 2 dl/alkalomban határozzák meg, de a túlzott fogyasztás mértékének megítélésében a két csoport között jelentősebb különbség tapasztalható. A magyar borpiacot az egy főre jutó átlagos fogyasztás, valamint az egyes értékesítési csatornák átlagárának alapján modelleztük

és számítottunk mennyiségi és értékbeli részesedést.

A kutatás alapján több javaslat is megfogalmazható: A borpiac többféleképpen szegmentálható, a különböző fogyasztói csoportok között jelentős különbségek határozhatók meg a borral kapcsolatos igények, elvárások és az egyes vásárlási alkalmakhoz kapcsolódó fizetési hajlandóság tekintetében. Másrészt a kutatás is rávilágított arra, hogy a borok iránti érdeklődés messze meghaladja a vélt tudást, tehát a fogyasztók borral kapcsolatos ismerete, beleértve a borászokat, márkákat fejleszthető. A kapott eredmények újfent felhívják a figyelmet az ún. STP stratégia alkalmazására, vagyis a már sokféleképpen szegmentált piacon célcsoportot kell választani és az adott bort ennek megfelelően kell pozicionálni. A másik javaslat a marketingkommunikáció erősítése, ami nem olcsó, megfelelő erőforrásokat és termékmennyiséget igényel. Ezért érdemes valamilyen marketing-összefogásban, marketingkommunikációs együttműködésben is gondolkodni, mely segíthet az ismertség erősítésében és az elérni kívánt pozíció sulykolásában.

Az alkoholos termékek piacán jelentős harc figyelhető meg szektoron belül az importkihívásokkal, valamint a helyettesítő termékekkel szemben. A kutatás reményeink szerint hozzájárul a borászok és a bor kereskedelmével foglalkozó szakemberek fogyasztóismeretének mélyítéséhez, a fogyasztói elvárások, attitűdök jobb megértéséhez és az említettek marketingorientációjának erősítéséhez, összességében a hazai borágazat versenyképességének javításához.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Darvasné Ördög E. (szerk.) – Székelyhidi K. – Felkai B. O. – Szabó D. (2014): Az európai uniós és nemzeti élelmiszer-minőségrendszerek és védjegyek helyzete Magyarországon. AKI, Budapest – (2) GFK Hungária Piackutató Intézet (2008): Bor feltáró kutatás, a Nemzeti Bormarketing Program keretében. GFK, Budapest – (3) Harsányi D. (2012): Az internetező borfogyasztási szokásai I. BOR ÉS PIAC 12 (11-12) 24–25. pp. – (4) Harsányi D. – Hlédik E. (2017): A hazai borfogyasztói szegmensek 2016-ban. In Bányai E. – Lányi B. – Töröcsik M.: Tükörzöldés, társtudományok, trendek, fogyasztás. Egyesület a Marketing Oktatásért és kutatásért (EMOK) XXIII. országos konferencia, Tanulmánykötet. Pécs, 179–188. pp. – (5) Hofmeister Tóth Á. – Totth G. (2004): Hogyan választanak a fogyasztók bort? Marketing és Menedzsment, 38 (4) 14–21. pp. – (6) HNT (2016): Magyarország szőlészetének és borászatának helyzete. Háttér tanulmány az ágazati stratégiához. HNT, 23. p. – (7) Környei B. (2011): Borfogyasztási szokások 1940. Borászati Füzetek, XXII. (3) 10–14. pp. – (8) Magyar Sörgyártók Szövetsége Éves Jelentés 2016, http://www.sorszovetseg.hu/images/eves_jelentes/annual_2016.pdf (letöltés időpontja: 2018. július 27.) – (9) OSZKÓ Tanácsadó Bt. (2003): Borfogyasztási szokások Magyarországon. Tanulmány az Agrármarketing Centrum megrendelésére. Budapest – (10) Péchy L. – Bednárk É. – Pakainé Kováts J. – Rigler Zs. (2013): Bormarketing munkát támogató piackutatás a magyar borpiacon. Bormarketing Műhely Nonprofit Kft., Sopron – (11) Szabó L. (1984): Marketingkutatás-piackutatás. I–III. kötet. OMIKK, Budapest, 88. p. – (12) Szocio-Gráf Piac- és Közvéleménykutató Intézet Kft. (1998): A hazai magyar és idelátogató külföldiek bor- és pezsgőfogyasztási, vásárlási és kereskedelemmel összefüggő szokásainak vizsgálata. Szocio-Gráf, Pécs – (13) Szolnoki G. – Hoffmann D. (2014): Neue Weinkundensegmentierung in Deutschland. GFHG Verlag, Geisenheim – (14) Szolnoki G. – Totth G. (2018): A magyar borszektor elemzése piaci és fogyasztói szempontból. Borászati Füzetek, XXVIII. (1) Melléklet 1–30. pp. – (15) Tomcsányi P. – Totth G. (1987): Kertészeti és élelmiszeripari marketing. Kertészeti és élelmiszeripari Egyetem, Budapest, 117 p. – (16) Totth G. – Barna J. (1992): A budapesti lakosság sörfogyasztási szokásai. Marketing, 26 (1) 323–331. pp.

A környezeti fenntarthatóság fontosságának vizsgálata a homokháti fiatal gazdák körében (egy primer kutatás részeredményeinek ismertetése)

KÓSZEGI IRÉN RITA

Kulcsszavak: környezeti fenntarthatóság, fiatal gazdák, Duna–Tisza közí
Homokhátság.
JEL-kód: Q15.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A vizsgált téma aktualitását két tényező is indokolta. Egyrészt Európa demográfiai helyzetére jellemző a korösszetétel erőteljes megváltozása. Az előregedő népesség részben maga után vonja a gazdatársadalom előregedését is, ami Európa-szerte, így Magyarországon is komoly probléma. A téma másik aktualitása a vizsgált terület sajátosságában rejlett. Primer kutatásom középpontjában a Homokhátság fiatal gazdáí álltak, kiemelt figyelmet fordítva a környezeti fenntarthatóság kérdéskörének vizsgálatára. Választásom azért esett erre a területre, mert véleményem szerint az itt gazdálkodók egyre súlyosbodó speciális problémákkal, kihívásokkal néznek szembe, melyek kifejezetten a vizsgált területre jellemzőek. A célkitűzésemet alapul véve a főbb kutatási kérdésem az volt, hogy hogyan ítélik meg a fiatal gazdák saját gazdaságuk megfelelését a környezeti fenntarthatóság szemszögéből. Kimutattam, hogy a környezetvédelmi szempontból érzékeny Homokhátságon elsősorban nem a szárazodást ítélik meg a legfontosabb problémának a megkérdezettek, hanem elsődlegesen a munkaerőhiány jelenti azt a kockázatot, ami a jövőbeli gazdálkodási irányukat vagy gazdaságukat befolyásolja. Nem jellemző annak tudatosulása a gazdák többségénél, hogy a jelenlegi gazdálkodási mód környezetileg nem fenntartható.

BEVEZETÉS

Európa demográfiai helyzetére jellemző a korösszetétel erőteljes megváltozása. Az előregedő népesség részben maga után vonja a gazdatársadalom előregedését is, ami Európa-szerte, így Magyarországon is komoly probléma. Az Európai Unióban (továbbiakban: EU) a mezőgazdasági termelők egyharmada 65 év feletti és több mint 50%-uk átlépte az 55 éves életkort. Ezzel szemben a 35 év alatti gazdálkodók aránya csupán alig 6%, ami azt mutatja, hogy sajnos nem zajlik megfelelő ütemben

a generációváltás, öregszi a gazdatársadalom. A probléma súlyosságát jelzi, hogy Magyarországon a 2000-es években felmért adatok szerint a 35 évnél fiatalabb mezőgazdasági dolgozók arányát még 20% körülire becsülték, az általuk hasznosított mezőgazdasági terület pedig 12%-ot tett ki. Az évezred küszöbén egy 35 év alatti gazdálkodóra három olyan gazda jutott, aki betöltötte a 65. életévét. 2010-ben ez a szám már négy főre, míg 2013-ban már közel ötre növekedett. Magyarország az aktuális adatok szerint az EU-hoz hasonló képet mutat, ahol szintén alacsony, 6,1% a 35 év

alatti gazdák aránya (Eurostat, 2015). Az Európai Bizottság (2012) mezőgazdasági tájékoztatójából kiderül, hogy már 2007-ben minden 35 év alatti gazdára kilenc 55 év feletti gazda jutott. Az Eurostat 2015-ben nyilvánosságra hozott adatai szerint Lengyelországban (12,1%) és Ausztriában (10,9%) a legmagasabb a 35 év alatti fiatal gazdák aránya, és Portugália rendelkezik a legöregebb gazdanépességgel, ahol a fiatal gazdák aránya csupán 2,5% körül mozog. Az EU 28 országában az idősödő (55 év feletti) gazdák 55,8%-ot tesznek ki. Ez az arány magasabb Portugáliában (73,4%), Cipruson (70,1%), Romániában (67,5%), Olaszországban (63%), Horvátországban (62,4%), Bulgáriában (61,9%), Magyarországon (59,5%), valamint Spanyolországban (58,5%), az Egyesült Királyságban (58,5%) és Svédországban (58%).

Kutatásomban azért fordítok kiemelt figyelmet a Duna–Tisza közti Homokhátság fiatal gazdáira, mert feltételezem, hogy olyan sajátos, speciális problémákkal kell megküzdeniük, melyek hangsúlyosan erre a tájkozatra jellemzőek. A szárazodás jelensége a vizsgált terület sajátossága úgy, hogy ez a probléma már évtizedekkel ezelőtt, az 1960-as években megjelent és azóta hatása egyre érzékelhetőbbé vált.

A Homokhátság vízellátottságának problémáit a klímaváltozás tovább fokozza és az előzetes FAO (*Food and Agriculture Organization*) vizsgálatok, előrejelzések alapján a térséget hosszabb távon az elsivatagosodás (aridifikáció) fenyegeti. Az ásott kutak, a kis mélységű csökutak kiszáradása, a horgászatra, rekreációra igénybe vehető kisebb tavak eltűnése a legérzékelhetőbb a helyben élők számára. Mindezekkel a jelekkel együtt jár az itt élők megélhetésének nehezedése, kiszámíthatatlansága is. A térség versenyképessége már jó ideje az országos átlag alatt van, és ha a vízpótlás, vízhiány ügyében nem születik megoldás, várhatóan további tízezrek hagyhatják el itteni lakóhelyüket. Ha a felsorolt negatív folyamatok tovább

folytatódnak, és nem történik társadalmi összefogás a Homokhátságon felmerülő problémák kezelésére, akkor a térség leszakadó, elmaradott belső perifériává alakul, képtelen lesz felzárkózni mind az EU, mind Magyarország fejlettebb területeihez. Az elmúlt évtizedekben csökkent a mezőgazdasági termelés biztonsága, ami jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a gazdaságok száma folyamatosan kevesebb, pusztul a tanyavilág, romlik a tájhasználat. Jellemző az öregedő népesség, a fiatalok elvándorlása, a perifériákon kialakult magas munkanélküliség, a kirekesztettség, a gazdaságok diverzifikálódása, a földárak változása és a vidéki bűnözés is egyre érzékelhetőbb. A város-falu és a települések közötti kapcsolatok nem összehangoltak, elmosódnak és a helyi társadalom környezettudatossága is gyengének mondható. A gazdálkodók számára kiemelten fontos lenne, hogy a természeti erőforrásaik termőképességét megőrizzék, fenntartsák, ennek ellenére nem mindig helyezték és talán most sem helyezik előtérbe a termelés hosszú távú környezeti hatását. A fejlett országokban az I. világháború után megkezdődött és az 1950-es, 60-as évek fordulóján kialakult az iparszerű termelési modell, mely változást okozott a mezőgazdaság és a környezet kapcsolatában. A mezőgazdaságban általánossá vált a sematikus szemlélet, mely leértékelte a természeti tényezőket, a talaj, az élővilág és a termőföld szerepét is. A XXI. században azonban már minden gazdának tisztában kellene lennie termelésük környezeti hatásaival és mindent meg kellene tenniük az erőforrások termelékenységének és környezeti biztonságának fenntartása érdekében.

A KUTATÁS ALAPVETŐ CÉLKITŰZÉSE, KUTATÁSI KÉRDÉSE

A fenti gondolatokat összegezve és azokból kiindulva célkitűzésem, hogy a vizsgálatba vonandó térség, a Homokhátság mezőgazdasági termeléssel foglalkozó fia-

tal gazdáit felmérjem, és meghatározom, hogy mennyiben és milyen szerepet játszhatnak a térség fenntartható fejlődésében. A célkitűzésemet alapul véve a főbb kutatási kérdéseim az volt, hogy hogyan ítélik meg a vizsgált fiatal gazdák saját gazdaságuk megfelelését a környezeti fenntarthatóságnak.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A fenntarthatóság és a környezetvédelem fontossága a Duna–Tisza közti Homokhátságon

A XXI. század első éveiben a felszín alatti vízkitermelés stabilizálódott, de még mindig problémát jelent az engedély nélkül kitermelt vízmennyiség, kiemelten a vizsgált területen. A víz esetében ez nemcsak mennyiségi problémákat, hanem a közepes mélységű vízrétegek számára szennyezési forrást is jelent. Vannak olyan területek, ahol a szárazabb időjárás, a csatornák, a földhasználat és a vízkitermelés együttes hatására a talajvízszintben a süllyedés jelei figyelhetők meg. A síkvidéki területeken, többek között a Duna–Tisza közti Homokhátságon a felelőtlen vízrendezés megcsapolta a talajvizet, ezzel befolyásolva a vízháztartási viszonyokat. Ennek következtében eltűntek a vizes élőhelyek, jelentősen csökkent kiterjedésük (*Pálvölgyi – Csete, 2012*).

A Közös Agrárpolitika (KAP) céljaként kitűzött mezőgazdasági termelékenység növekedése már az 1970-es évekre mezőgazdasági túltermelést eredményezett. A termelés mennyiségének növelésében érdekelt gazdák egyre több műtrágyát és növényvédőt szert használtak, így a környezetszennyezés is jelentősen növekedett. Mindez azt eredményezte, hogy a korábban tagállami hatáskörben lévő földhasználati kérdésekkel az Európai Közösség (EK) is elkezdett foglalkozni (*Burgerné Gimes, 1998*). *Haraszthy (2008)* véleménye szerint Európa mezőgazdasága már régóta fenntarthatatlan, melyet életszerűtlen szabályokkal tettek fenntarthatatlanná.

A Közös Agrárpolitika (KAP) az éghajlatváltozás fellépése ellen kiemelt feladatának tartja a környezet és a természet védelmét, a vidéki táj megőrzését, melyeknek először az 1997-es KAP-reformban adtak hangot. Ettől kezdve kiemelten fontos a táj jellegzetes elemeinek megőrzése, függetlenül attól, hogy ezek természetes vagy antropogén tényezők (*Rákóczi, 2017*).

Jelen költségvetési ciklusban (2014–2020) az Európai Bizottság öt területen – foglalkoztatás, kutatás és innováció, éghajlatváltozás és energia, oktatás, valamint a szegénység elleni küzdelem – tűzte ki a 2020-ig megvalósítandó uniós céljait, amelyekből a tagállami célokat is meg kell valósítani. Az Európa 2020 három prioritást tart fontosnak, úgymint

- intelligens növekedés: tudáson és innováción alapuló gazdaság megteremtése;
- fenntartható növekedés: erőforrás-hatékonyabb, környezetbarátabb és versenyképesebb gazdaság kialakítása;
- inkluzív növekedés: magas foglalkoztatás, valamint szociális és területi kohézió jellemezte gazdaság létrehozása (*Európai Bizottság, 2010*).

Az EU-nak meg kell határoznia, hogy hová kíván eljutni 2020-ra. A környezetvédelem szempontjából a Bizottság a következő célt javasolta: teljesíteni kell a „20/20/20” éghajlatváltozási/energiaügyi célkitűzéseket (ideértve megfelelő körülmények között a kibocsátás 30%-kal történő csökkentését) (*Copus – van Vell, 2015*).

Európa országainak mezőgazdaságára az éghajlatváltozás különböző hatással lehet. Magyarországnak és a környékbeli országoknak, középregióknak a téli esőzések és áradások gyakoriságával, a nyári esőzések csökkenésével, aszályal, vízhiánnyal, a talajerózió kockázatával, a terméshozamok mennyiségének és a természetközeli növények számának csökkenésével kell számolni (*1. ábra*).

Az antropogén tényezők is hozzájárulnak az éghajlatváltozáshoz és az általa okozott

I. ábra
Az éghajlatváltozás mezőgazdaságra gyakorolt lehetséges hatásai az EU tagállamaiban
(Possible impacts of climate change on agriculture in EU Member States)

Forrás: Európai Bizottság, 2008

sérülékenységet elsősorban társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek határozzák meg. Az élelmezés megoldásának kérdését az éghajlatváltozás következtében kialakuló szárazságok, áradások, magas hőhullámok veszélyeztetik, melyek együttes hatása jelentősen befolyásolja az élelmiszer-biztonságot és az élelmiszerárak alakulását is. Az alapvető élelmiszerek termelésében különösen jelentkezik a kockázat, mert egyre nagyobb klímastressznek lesznek kitéve (Király, 2017).

A KAP 2014–2020 közötti költségvetési időszakában újabb környezetvédelmi előírásomagot vezettek be (az 1306/2013/EU és az 1307/2013/EU rendeletek) elsősorban a szemléletváltás érdekében. Bevezetésre került az ún. zöld komponens, mely még jobban előtérbe helyezte a környezet- és természetvédelmet az ökoszisztémákban. A zöldítési rendelet (10/2015. (III. 13.) FM rendelet) az éghajlat és a klíma szempontjából előnyös mezőgazdasági gyakorlatot jelent, mely magában foglalja a természet- diverzifikációt, az ökológiai célterületet (Ecological Focus Area, EFA) és az állandó gyepterületek fenntartási kötelezettségét (Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, 2015).

ANYAG ÉS MÓDSZER

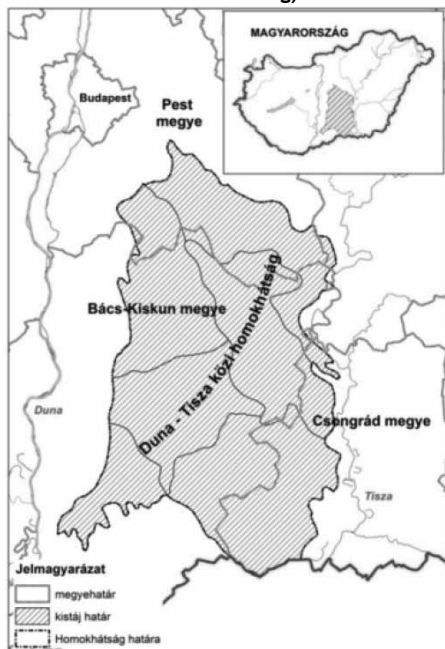
A vizsgált terület, a Homokhátság bemutatása, sajátosságai

A Homokhátság kiterjedése megközelítőleg 10 000 km²-t tesz ki, mely 117 települést foglal magában. A Duna–Tisza köze vagy a Kiskunság részeként is emlegetik, azonban Magyarország természeti tájainak rendszertani felosztásában nem szerepel, így a vizsgált térség nem illeszthető egyik klasszikus tájbeosztási kategóriába. A térség közigazgatásilag sem egyértelműen

lehatárolható. Legnagyobb része Bács-Kiskun megyében található, azonban jelentős részei átnyúlnak Pest és Csongrád megyékbe is (2. ábra). Gyakran 1-1 települést is kettészél, mivel a település másik része már nem hordozza magában a tipikus, hátságra jellemző jegyeket. A Homokhát egyszerre mondható természeti képződménynek és ember által átalakított „kultúrtájnak” is, hiszen jelenlegi megjelenését, formáját a történelem és az itt élő lakosság is formálta, alakította (Kovács A. D., 2004). Csatári (2006) a Homokhátság területén, a Duna–Tisza közén kialakuló talajvízszint-süllyedés kedvezőtlen hatásainak mérséklését célzó kormányzati programok ún. beavatkozási területeit érti.

Az Alföldre, azon belül is a Duna–Tisza közére jellemző szárazodási folyamat az 1980-as évek második felében erősödött fel a csapadékhiány és az egyes antropogén tényezők hatására. Ha a csapadék akár több éves, évtizedes hiánya jelentkezik, megkezdődik a talaj átalakulása. A talajvízszint csökkenése a mezőgazdaságban gazdálkodási nehézségeket eredményezett és változásokat okozott a terület élővilágában is (Rakonczai – Kovács, 2006). Az aszály

2. ábra
A Homokhátság területi elhelyezkedése, kiterjedése
(Geographical location and extent of the Homokhátság)

Forrás: Kovács et al. (2017)

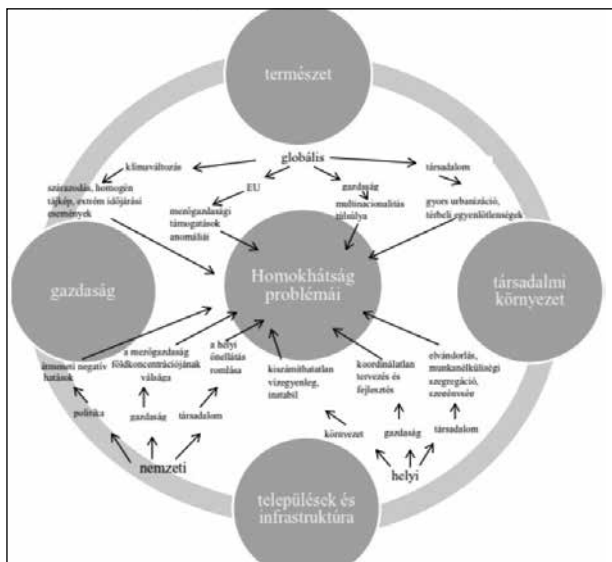
véletlenszerűen kialakuló, de ismétlődő természeti jelenség, amely az adott területen az élővilág és a társadalom számára jelentős és tartós vízhiányt okoz és ennek hatására jelentős károk keletkeznek az életfeltételekben és az életminőség fennmaradásában. Elsősorban a növényvilágot, a gazdasági ágazatok közül a mező- és erdőgazdaságot sújtja, de minden élőlényre kedvezőtlen hatással van, így jelentős gazdasági, szociális és környezeti károkat okoz (Vermes, 2006). A Homokhátság problémáiról 2004-ben elhangzott konferencián Glatz Ferenc elmondta, hogy a regionális problémák közül a Homokhátság problémái a legfontosabbak, melyben a megoldás kulcsa a gazdálkodási struktúráváltásban keresendő. A helyi adottságok észszerű használatára, a helyi tudásra, a szomszédos megyékkel történő összehangolt területfejlesztési terv-

re van szükség, melyben a vízgazdálkodási stratégia kiemelt szerephez jut (Láng et al., 2006).

A Kárpát-medence éghajlatában bekövetkezett változásokról számos nemzetközi és magyarországi aktuális éghajlati és vízügyi tanulmány számolt és számol be. A FAO hosszú távú előrejelzésében felsivatagi övezetté nyilvánította a Duna–Tisza között. A szakemberek és a kutatók egyetértenek abban, hogy az országban a Homokhátság területén érezhető leginkább az éghajlatváltozás (Farkas – Kovács, 2006). A jövőre vonatkozó elemzések pedig az elsvatagosodás tényére hívják fel a figyelmet. Az éghajlatváltozási modellek vizsgálatai alapján a „szárazodás” a jövőben tovább fokozódik, hatása egyre inkább érzékelhetővé válik. Magyarországi kutatók véleménye alapján felsivatagról még elhamarkodott lenne beszélni, de a sztyeppesedés jelei már megmutatkoztak, megfigyelhetők. A FAO szerint a szárazodás megjelenésében megnevezhető okok a globális klímaváltozásban és a helytelen agrárgazdálkodásban keresendők. A vízellátás kiszámíthatatlansága és az ebből levezethető kedvezőtlen folyamatok súlyos környezeti és társadalmi problémákat okozhatnak. A vizsgált területen megfigyelhető a biodiverzitás csökkenése, a táji homogenizáció, fokozódik a periferizálódás, megjelenik a kirekesztettség és az elvándorlás problémája is. A vízhiány jelensége összefügg a fenntartható gazdálkodással, a vidékfejlesztéssel, a településtervezési feladatokkal, a társadalmi és szociális kihívásokkal is (Kovács et al., 2017).

Magyarország Kárpát-medencén belüli elhelyezkedése számos tényezőre kihatással van, akár táji, éghajlati, gazdálkodási vagy társadalmi szempontokat vesszünk figyelembe. Csatári (2009) a térség környezeti, gazdasági és társadalmi kihívásait összefoglalva arra hívja fel figyelmet, hogy rendszerszemléletű megközelítéssel kell értékelni a térség problémáit (3. ábra).

3. ábra
A Homokhátság problémáinak fő tényezői
(The main factors of the Homokhátság problematics)

Forrás: Csatári (2009) cikke alapján Kovács et al. (2017), saját fordítás 2018

A vizsgált térségre jellemző, hogy kifejezetten gyenge minőségű termőföldek vannak, ahol elsősorban gyümölcs- és szőlőtermesztéssel, szántóföldi zöldségkultúrák termesztésével, majd primőrzöldségtermesztéssel is foglalkoztak az ott élők. Más rossz termőhelyi adottságú térségekre ezek nem jellemzők, ezért a Homokhátság pozitív példának tekinthető (Kovács, 1996). A Hátság egy egyedi táj, amelyre jellemző a mezőgazdaság számára kiváló klimatikus és termőföldadottságok, összefüggő tanyás településszerkezet, kiemelkedő táji értékek (futóhomok, ősborkás, szikes tavak stb.). A területre jellemző a csapadékfüggőség, a leszakadó, elnéptelenedő, elsivatagosodó táj, mely a lakosság elvándorlását, előrepedését vonja, vonhatja maga után (Terra Studio – ÁBK SZ Konzorcium, 2007).

A vizsgált terület a XX. század első felében kezdte elveszíteni agrárpiacait, majd a szocializmus időszakában háttérbe szorult. Az 1980-as évek első felében kiemelt

fontosságú a mezőgazdaság, kiemelt jelentőségű a mezőgazdaságból való megélhetés. A XXI. században „átmeneti tájnak” nyilvánították. A mezőgazdaságban a tulajdoni viszonyok ugyan megváltoztak, de érdemi megújulásról nem beszélhetünk (Csatári, 2009). A vízhiány jelentős hatással van az agrártermelésre, a fokozott felmelegedés következtében pedig megnő a mezőgazdaság, a települési ivóvízellátás és ipar igénye a vízre. A Homokhátság területein egy instabil tájhasználat alakult ki, mely igen kedvezőtlen hatásokat eredményezett. A művelési ágak jelentősen megváltoztak, a szántók és a szőlőte-

rületek csökkentek az erdők és a művelés alól kivont területek javára. Az erdőtelepítések kedvezőtlen hatást gyakoroltak a vízháztartásra és tájhasználatra. A 2000-es években a területhasználat alakításának eredményeképpen 1 millió hektár szántóföldet vontak ki a termelésből, melyből 700 000 hektáron erdő települt, a maradék 300 000 hektáron pedig a gyeptelepítés kapott szerepet (Kovács et al., 2017). Jellemző az elöregedő népesség, a fiatalok elvándorlása, a magas munkanélküliség, a szociális elesettség és megjelent a vidéki bűnözés. Az éghajlatváltozás a Homokhátság területein leginkább megfigyelhető, melynek okai a klímaváltozásban és a helytelen terület-hasznosításban keresendők (Farkas – Kovács, 2006). Ha a vízhiány mérséklésére nem születik megoldás, akkor a jövőben tovább csökken a Homokhátság lakosságának száma, az itt gazdálkodóknak pedig a mezőgazdaság nem fog biztos megélhetést nyújtani.

MÓDSZER

A módszerek tekintetében kutatásomban kvalitatív és kvantitatív vizsgálatokat különböztetek meg. A kvalitatív kutatás (minőségi) eszköztét a mélyinterjúk jelentették, a kvantitatív (mennyiségi) kutatás eredményei számszerűsíthetők, általánosíthatók a vizsgált alapsokaságra és az adatok statisztikai módszerekkel elemezhetőek (Sajtos – Mitev, 2007).

A minta összetétele és a mintavételezés szempontjai

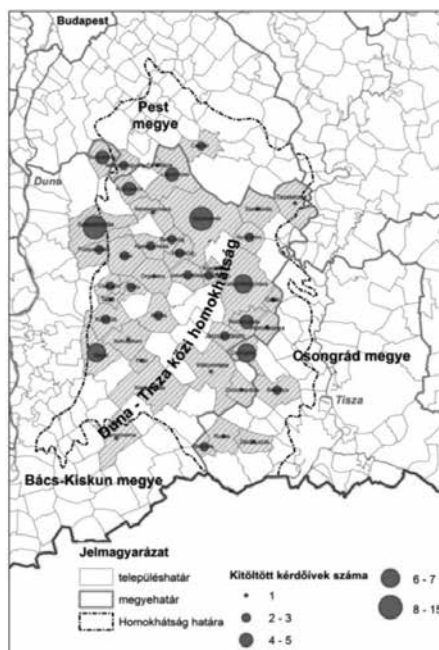
Vizsgálatom kiindulópontja volt, hogy 40 évesnél nem idősebb Homokhátságon gazdálkodó gazdákat vonjak be a felmérésbe az anyag fejezetben jellemzett kutatási területen. A korcsoport kijelölését a KSH és az AGRYA közös kutatásának alapja adta, mivel az AGRYA egyesületben és a vidékfejlesztési rendeletben is – a nemzetközi gyakorlattól eltérően – a 40 év alattiakat tekintik fiatal gazdálkodóknak. Fontos volt számomra, hogy olyanok is bekerüljenek a mintába, akik fiatal gazda pályázat keretében valósítják/valósították meg gazdaságukat, akik esetenként minden háttér nélkül kezdtek mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozni. A célcsoport kiválasztásánál hangsúlyos volt, hogy szántóföldi növénytermesztéssel, kertészeti növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozó gazdák is szerepeljenek a megkérdezettek között, hiszen a vizsgált területre a mai napig jellemző az extenzív állattartás (bár jelentősége folyamatosan csökken) és a kertészeti kultúrák. A kiválasztásnál nem volt szempont a gazdaság mérete szerinti lehatárolás, de a gazdaságnak a környezetileg érzékeny Homokhátság területén kellett elhelyezkednie. Mintavételi keret a kutatás során nem állt rendelkezésemre.

A rendelkezésre álló legfrissebb, személyes utánajárás után kapott adatokból kiderült, hogy a 2010-es Általános Mezőgazdasági Összeírás adatai szerint a Homokhátság 117

településén összesen 72 039 fő gazdálkodott, melyből a 35 év alatti gazdák száma 5641 fő volt. Az adatok a Homokhátságra vonatkozóan nem álltak nyilvánosan rendelkezésre, ezért ezt a településekre lebontva, személyes kérés útján kaptam meg a KSH-tól. A fentiek alapján a felmérés nem minősül reprezentatívnek, a megállapításokat ezzel a fenntartással kell kezelni. Ugyanakkor véleményem szerint alkalmas az adott térségre jellemző gazdasági, társadalmi folyamatok jelzésére, amelyek a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó fiatal gazdákra vonatkoznak.

Mintámat az egyéni gazdaságként működő gazdálkodók adták. A Homokhátságon gazdálkodó gazdákat személyesen kerestem fel, így összesen 124 fiatal gazdához jutottam el (4. ábra). A megkérdezettek kiválasztása a hólabda módszerrel történt. A kérdőívek lekérdézése, illetve interjúk készítése 2016 októberétől 2017

4. ábra
A mintavételezés településenkénti lehatárolása
(Determination of sampling per settlements)

Forrás: saját szerkesztés, 2017

márciusáig történt. Azért választottam a kérdőívek felvételére a személyes (*face-to-face*) interjúkat, mert előnye, hogy a válaszadási arány igen magas és az esetleges félreértések könnyen tisztázhatók, a kérdőív kérdései pontosíthatók.

A kiértékeléshez alkalmazott módszerek

A statisztikai vizsgálatok skálájából az egyszerű statisztikai módszerek, kereszt-tábla-elemzések, faktor- és klaszteranalízis módszerét alkalmaztam.

Az egyszerű statisztikai módszerek közül az átlagot, a szórást és a megoszlást használtam. A többváltozós statisztikai módszerek közül a faktor- és klaszterelemzés módszertanát is bevontam a vizsgálatba.

Az adatok kiértékelését SPSS program-csomaggal végeztem.

EREDMÉNYEK

Környezetvédelemhez, fenntarthatósághoz kapcsolódó kérdések kiértékelése

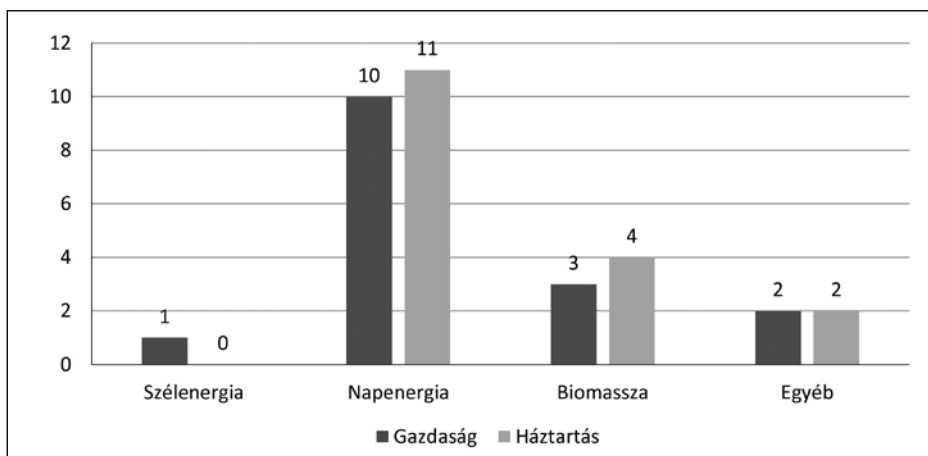
A gazdaságok környezeti és gazdasági fenntarthatóságát vizsgálva megállapítha-

tó, hogy a megkérdezettek közül 96 fő (77,4%) gondolja úgy, hogy gazdasága megfelel a környezeti fenntarthatóságnak és 113 fő (91,1%) szerint tud a közeljövőben fejlődni a gazdasága, tehát a gazdasági fenntarthatóság elvei is érvényesülnek. A személyes beszélgetések során kiderült, hogy azok a gazdák, akik nem tartják fenntarthatónak a gazdaságukat, elsősorban a víz problémájával, annak minőségével és mennyiségi felhasználásával küzdenek. A növényházi kertészetekben és az állattartó gazdaságokban aggasztó a jövőre nézve a vízkivétel mennyisége. A tejelő szarvasmarhát tenyésztő gazdaságokban jelentős vízfelhasználással jár a fejőberendezések napi többszöri tisztítása, az állatok tisztán tartása a gazdálkodók szerint.

A megújuló energiaforrások felhasználása még meglehetősen gyerekcipőben jár a megkérdezett fiatal termelők körében, a 124 gazdából 20-an (16,1%) használnak megújuló energiaforrásokat. Több gazda is jelezte, hogy forráshiány miatt nem tudott eddig beszerezni alternatív energiaforrásokat, de ha lenne rá pályázati forrás, akkor nagyon szívesen igénybe venné, kipróbálná valamelyik formáját.

5. ábra

A megújuló energiaforrások használata a háztartásokban és a gazdaságokban, fő (n=20)
(The use of renewable energy sources in the household and the farms)

Mind a háztartásban, mind a gazdaságokban a napenergiát használják legtöbben, melyet a biomassza követ. A háztartásukban 11 válaszadó csak napenergiát, 4 válaszadó pedig csak biomasszát használ. A gazdaságban 1 fő szélenergiát, 10 fő napenergiát, 3 fő biomasszát vesz igénybe (5. ábra).

A gazdaságok környezeti fenntarthatóságáról alkotott vélemény és a válaszadók mezőgazdasági szakirányú iskolai végzettsége között nem található szignifikáns összefüggés (6. ábra). Az, hogy valaki alap-, közép- vagy felsőfokú mezőgazdasági szakképzettséggel rendelkezik, nem befolyásolja a válaszájukat a gazdaságuk környezeti fenntarthatóságáról alkotott véleménye iránt. Azon 28 homokháti fiatal gazda közül, aki nem tartja gazdaságát környezeti fenntarthatónak, legtöbben (15 fő) főiskolai vagy egyetemi végzettségűek, így ebből arra lehet következtetni, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők kritikusabban látják a gazdaságuk fenntarthatóságát. Szakmunkásképzővel (5 fő), érettségivel (1 fő) és a technikus (7 fő) végzettséggel rendelkezők között is

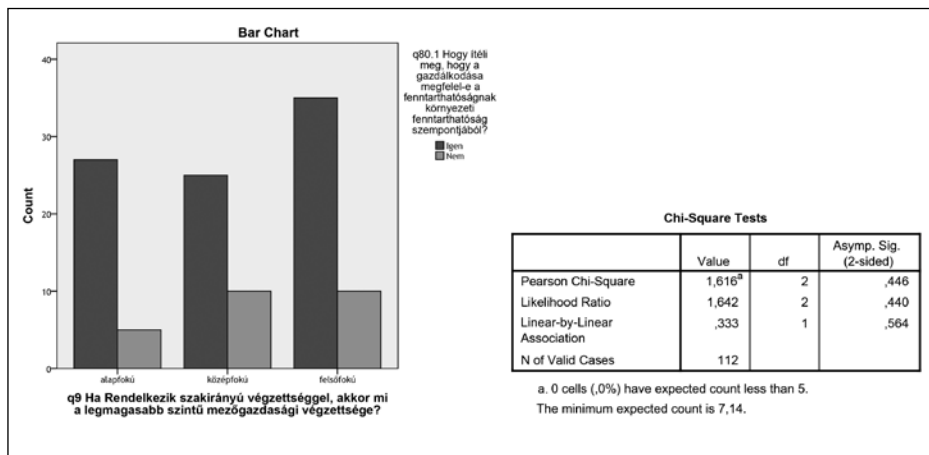
volt olyan, aki hasonlóan vélekedett. Közülük 3 főnek nem volt mezőgazdasági szakirányú végzettsége.

A környezeti fenntarthatóságról alkotott véleményeket és a jövőre vonatkozó megfontolásokat részletesen az interjú jelleggel feltett kérdések eredményeinél ismertetem.

A csak ökológiai gazdálkodást folytató gazdák és a környezeti fenntarthatóság kérdése között nem találtam szignifikáns összefüggést, ami azt jelenti, hogy a konvencionális gazdálkodást folytató gazdák többsége is úgy véli, hogy gazdaságuk megfelel a fenntarthatóságnak környezeti szempontból (7. ábra). A gazdaságok főként a szerves trágya felhasználását szorgalmazzák, bár az állattenyésztő gazdaságokban a szerves trágya-tárolók kialakítása sok esetben nem megoldott. A gyümölcsstermesztő gazdaságok egységesen integrált növényvédelmet folytatnak, bár kiemelték, hogy a növényvédő szeres kezelések számát, ha tehetnék és lenne rá mód, akkor tovább csökkentenék. Több konvencionális gazdaságban az ökológiai gazdálkodásban is megengedett növényvédő szereket használnak, azonkívül biológiai növényvédelmet

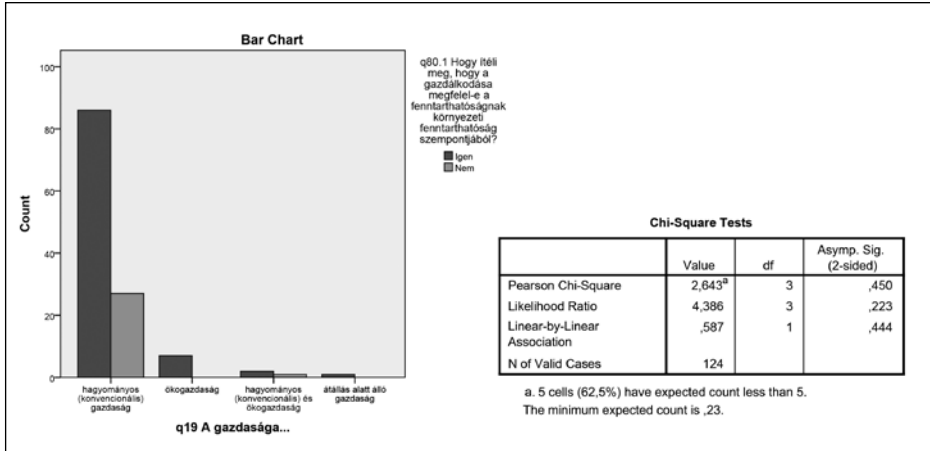
6. ábra

A mezőgazdasági szakirányú végzettség és a gazdaságok környezeti fenntarthatósága közötti összefüggés vizsgálata (n=112)
(Agricultural education of farmers and environmental sustainability of farms)

7. ábra

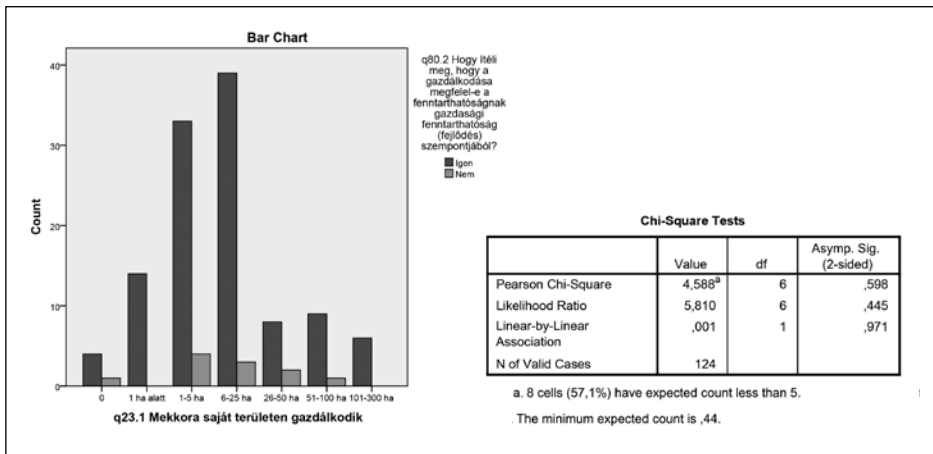
A gazdálkodási forma (öko, konvencionális, átállás alatti) és a gazdaság környezeti fenntarthatósága közötti kapcsolat vizsgálata (n=124)
(Relationship between the type of business [eco, conventional, transitional] and the environmental sustainability of the farm)

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017

8. ábra

A saját terület nagysága és a gazdasági fenntarthatóság közötti kapcsolat vizsgálata (n=124)
(Size of the land owned by the farmers surveyed and economic sustainability of farms)

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017

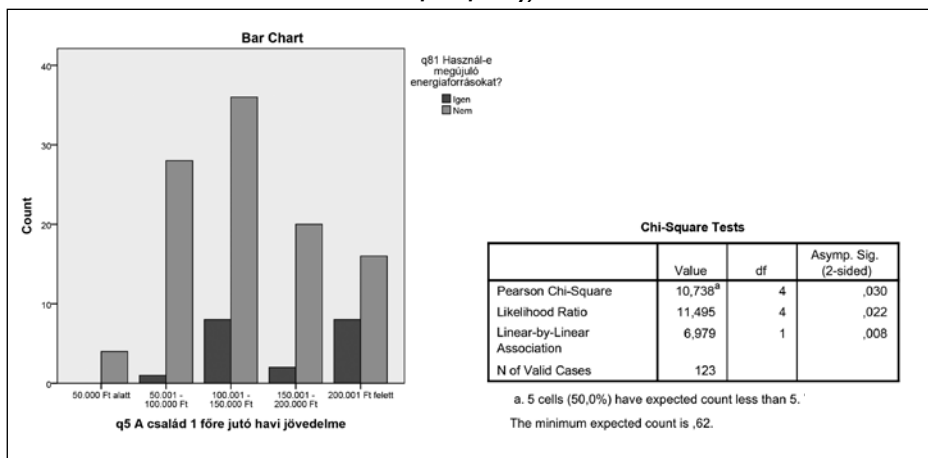
és talajlakó baktériumokat vonnak be a termesztésbe. Az állattartó gazdaságokban nem használnak hormontartalmú készítményeket.

A 124 interjúalany közül mindösszesen nyolcan foglalkoznak ökogazdálkodással, továbbá 20 fő tervezi az ökogazdálkodásra

való átállást. 95 fő egyáltalán nem tervezi az áttérést a konvencionális gazdálkodásról. A legfőbb ok a „nem hiszek benne, hogy vegyszermentesen lehet termelni” (25 fő) és a „munkaerőhiány problémája” (25 fő). Az egyebek között említették, hogy a jelenleg termesztett fajtákat nem lehet az

9. ábra

A család 1 főre jutó havi nettó jövedelme és a megújuló energiaforrások használata közötti összefüggés vizsgálata (n=123)
(Relationship between the usage of renewable energy sources and monthly net income per capita of the family)

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017

ökogazdálkodás keretei között termelni (pl. az almaültetvény növényvédelmi kezeléseinek száma évente 23-28 alkalom).

A gazdasági fenntarthatóságot nem befolyásolja az, hogy valaki mekkora nagyságú saját területtel rendelkezik. A gazdasági fenntarthatóság alatt azt értjük, hogy a gazdaság legalább az egyszerű újratermelést biztosító gazdálkodási eredményt el tudjon érni. A kisebb és a nagyobb gazdaságok tulajdonosai is úgy vélték, hogy megfelelnek a gazdasági fenntarthatóság (fejlődés) kritériumának (8. ábra).

Megvizsgáltam a család 1 főre jutó havi nettó jövedelme és a megújuló energiaforrások felhasználása közötti összefüggést. Többségében a magasabb jövedelemmel (100 000 Ft/fő) rendelkező gazdák engedhetik meg maguknak a megújuló energiaforrások használatát (9. ábra).

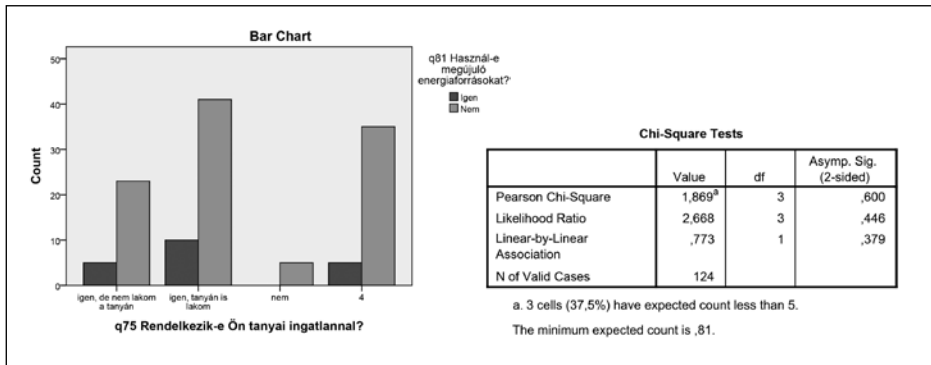
A szimmetrikus mutatók mind szignifikánsak, a két változó között gyenge szignifikáns kapcsolat van.

A kutatásba vont termelőkre jellemző, hogy a megújuló energiaforrásokat elsősorban nem a tanyai ingatlannal rendelkező

gazdák használják. Nem találtam szignifikáns összefüggést a megújuló energiaforrások használata és a tanyai ingatlannal rendelkező gazdálkodók között (10. ábra). Ez a megállapítás arra enged következtetni, hogy ezek a gazdák nem a tanyafejlesztési pályázatból valósították meg a megújuló energiaforrások beruházását, hanem saját forrásból, melyet az interjúkészítés során meg is erősítettek.

Az interjúkészítés során kiderült számomra, hogy azok a gazdák, akiknek át kellett venniük a gazdaságot, részben azért is tették, mert a szülő, a korábbi gazdaságirányító idő előtt elhalálozott. A kereszt-tábla-elemzés is megmutatta, hogy azok a gazdák, akik arról nyilatkoztak, hogy át kellett venniük a gazdaság irányítását, a mezőgazdasági gépeket is örökölték (11. ábra). Ebből arra következtettek, hogy a gazdaságok átvétele megtörtént, de lehet, hogy csak annak hatására, hogy a gazdaság vezetője idő előtt elhunyt. Egyfajta kényszer szülte lehetőség is volt a gazdaság átvétele, de lehet, hogy később is ezzel foglalkozott volna az általam megkérdezett fiatal gazda.

10. ábra
A tanyai ingatlan tulajdonlása és a megújuló energiaforrások közötti használat vizsgálata
(n=124)
(Young farmers with homesteads and use between renewable energy sources)

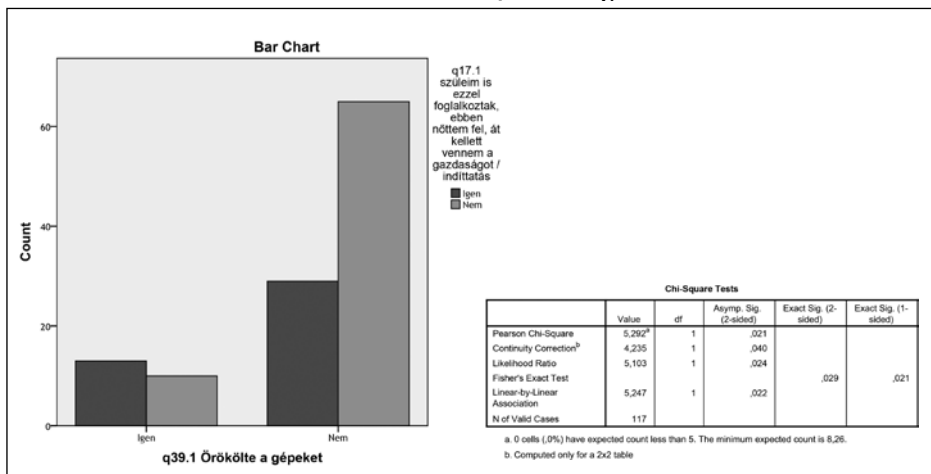

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017

A 124 válaszadóból 43-an (34,6%) azért kezdtek el mezőgazdasággal foglalkozni, mert ebben nőttek fel és át kellett venniük a gazdaságot. 17 fő (39,5%) tekintetében az interjúk során kiderült, hogy ebben egyrészt közrejátszik az is, hogy a családban a gazdaság irányítója, vezetője meghalt (lehet férfi és nő) és azért kényszerült átvenni a gazdaságot, de ebben az esetben csak a gazdaság

időbeni átvétele történt meg hamarabb, hiszen nagy valószínűséggel a későbbiekben is mezőgazdasággal foglalkozott volna a megkérdezett gazda. Másrészt voltak olyanok is a mintában, akik kezdetben talán nem is akartak mezőgazdasággal foglalkozni, de a családi gazdaság már adott volt számukra, így megélhetési lehetőséget láttak benne (26 fő). Ennél lényegesebben árnyaltabb az a meg-

11. ábra
A mezőgazdasági indíttatás jellege és a gépek öröklése közötti összefüggés vizsgálata
(n=124)
(Nature of motivation [parents were also farmers, had to take the farm over] and relationship with inheritance of machinery)

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017

fogalmazás, hogy a szülő és/vagy a tágabb család szerettette meg vele és ezért kezdett mezőgazdasági tevékenységbe, melyet 78-an (62,9%) jelöltek meg. 3 főnek nem volt más megélhetési lehetősége és ezért választotta a mezőgazdaságot mint egyetlen kenyérkereseti lehetőséget. 12 fő (9,7%), annak ellenére, hogy nem volt a mezőgazdasághoz kötődése és korábbi tapasztalata, a természet és a mezőgazdaság iránti szeretete, érdeklődése és elkötelezettsége sodorta erre a pályára. 15 fő egyéb választ is megjelölt a mezőgazdasági indíttatás okaként, például hogy mezőgazdasággal foglalkozó családba házasodott.

A szimmetrikus mutatók szignifikánsak, a két változó között azonban gyenge szignifikáns kapcsolatot mutatott.

Azok a gazdák, akik nagyobb földterülettel rendelkeznek, jellemző, hogy bér munkát is vállalnak a környéken (12. ábra). Főként a kisebb gazdaságokat segítik ezzel, amelyek nem rendelkeznek megfelelő erő-, betakarító- és munkagépekkel, hogy saját, jellemzően kisebb területüket megműveljék vagy a szükséges betakarítást és egyéb munkálatokat elvégezzék.

A szimmetrikus mutatók szignifikánsak,

a két változó között azonban gyenge szignifikáns kapcsolat van.

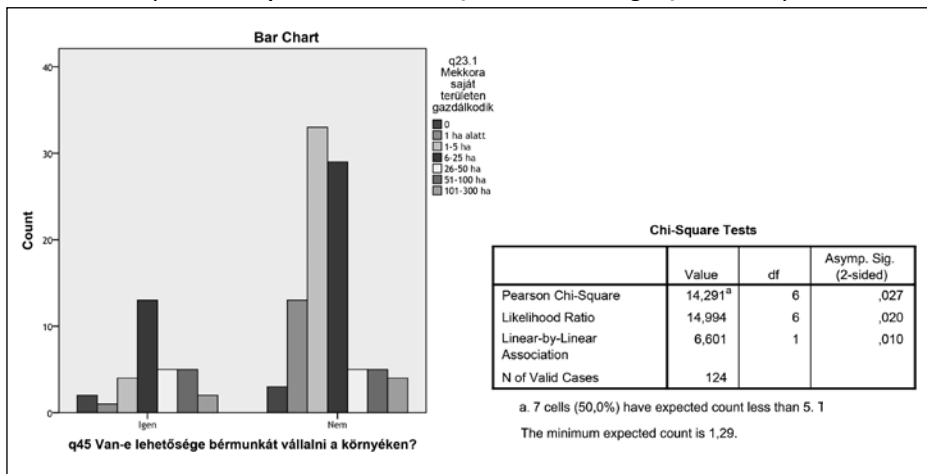
Vizsgálatom kiterjedt arra, hogy volt-e olyan eset, amikor egy ökológiai gazdálkodást folytató mezőgazdasági termelő nyert fiatal gazda pályázatot. A pályázatra ugyanis – a kiírás szerint – többletpontot kapott az, aki vállalta, hogy gazdaságát vagy annak egy bizonyos részét ökológiai gazdálkodásba vonja. Az általam megkérdezett gazdákra azonban nem igaz, hogy azért foglalkoznak ökológiai gazdálkodással, hogy megfeleljenek a pályázati kritériumoknak, mivel nem találtam összefüggést a két vizsgált kérdés között (13. ábra).

A környezeti fenntarthatósághoz kapcsolódó mélyinterjúkérdésekre adott válaszok összefoglalása

A „Mit jelent Önnek az a mondat, hogy a Földet unokáinktól kaptuk kölcsön” nehezen értelmezhető és magyarázható gondolatnak, kijelentésnek bizonyult a megkérdezettek számára. A legtöbben „a próbálok így élni és gazdálkodni” gondolattal magyarázták jelentését. Van, aki szerint a rendszerváltás előtti gazdálko-

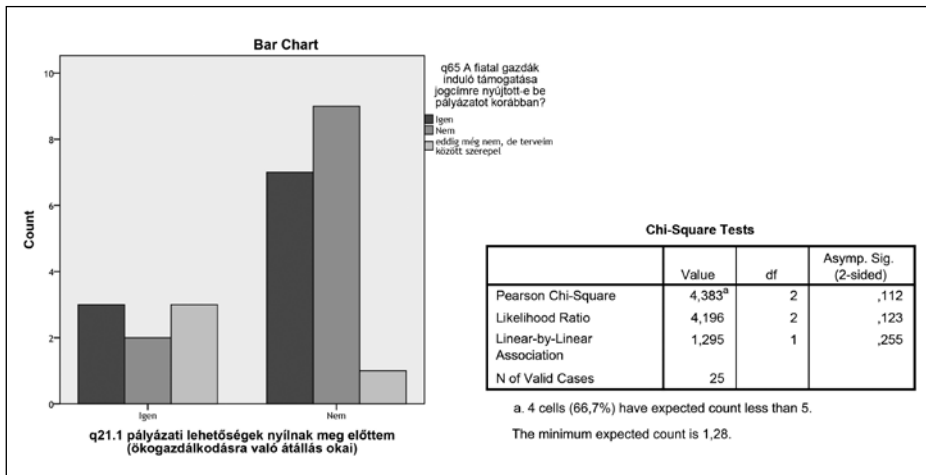
12. ábra

A saját terület nagysága és a bér munka vállalása közötti összefüggés vizsgálata (n=124) (Relationship between the size of the area and usage of hired work)

13. ábra

A fiatal gazda pályázati jogcím elnyerése és az ökológiai gazdálkodásra való áttérés kapcsolatának vizsgálata (n=25)
(Justification for succes young farmer tender and conversion to organic farming)

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017

dási módszerek a mai napig jellemzőek, hiszen ezt látták az őseiktől, ezt tanulták. Gondoltak itt a korlátlan és mértéktelen mennyiségű műtrágya-felhasználásra és tárolásra, a szakszerűtlen növényvédőszeres kezelésekre, az út mentén csöpögő, környezetvédelmi előírásoknak meg nem felelő permetezőkre stb. A vélemények alapján a gazdák többsége a mai napig nem vagy kevésbé veszi figyelembe a környezetvédelemre vonatkozó előírásokat, szabályokat. Mindez azt is előrevetíti, hogy szükség van a gazdálkodói gyakorlat megváltoztatására, a jelenlegi gyakorlat nem tartható fenn. Volt olyan gazda, aki számára a fenntarthatóságot jelenti a mondat, amelybe a nagyobb vállalatok, vállalkozások egyre többet fektetnek, de elképzelhető, hogy csak a profit maximalizálása érdekében. A talaj kiszáradása ellen védekezni kell, a talajból kivont tápanyagot szerves trágyával kellene visszapótolni, de az állatállomány csökkenése miatt ez ma már nem megvalósítható. Az állattartó telepek klórtartalmú fertőtlenítő szereit belemosódnak a szerves trágyába és a szamócatermesztő (*Fragaria vesca*)

gazdaságokban (7 gazdaság a mintában) ezt nem tudják felhasználni, mert a szamóca klórérzékeny. Mások szerint a termőföldtulajdonhoz állatlétszámot kellene kötni, így részben megoldódna a szerves trágyázás kérdése. Elsődleges szempontnak kellene lennie a talaj termőképessége megőrzésének a gazdálkodás során. Két gazdaságban a megújuló energiaforrások használata fog megvalósulni a közeljövőben, de a fenntarthatósághoz az is fontos lenne, hogy a szelektív hulladékgyűjtés a tanyákon élők számára is megvalósuljon. A fiatal gazdák közül három fő említette a vízfelhasználás jelentős mennyiségét a saját gazdaságára vonatkozóan, mely különösen a növényházban történő kertészeti kultúrák termesztésénél és az állattenyésztésnél ölt jelentős mennyiséget. A tejelő tehéntartással foglalkozó gazdaságokban a fejőberendezés és az állatok tisztán tartása jelentős mennyiségű vizet igényel. Vannak olyan gazdaságok, ahol a vízkivétel módja sincs engedélyhez kötve. Jellemzőek a térségben az illegálisan, engedély nélkül fúrt kutak. A gyümölcsstermelő, különösen az almatermesztő gazda-

ságokban évente akár 25-28 alkalommal is végeznek növényvédő szeres kezelést, mely a hasznos élővilágnak, élőlényeknek nem kedvez. A válaszadó gazda szerint „jó lenne a permetezések számát minimálisra csökkenteni, de a jelenlegi fajták ezt nem teszik lehetővé, mert a vásárló számára az a lényeg, hogy az alma szép küllemű és megfelelő nagyságú legyen”.

Több fiatal gazda (21 fő; 17%) a saját meg-látása szerint próbál úgy gazdálkodni, hogy minimum olyan állapotban adják vissza a földet, ahogy azt ők is kapták. Jellemző vá-laszok voltak „a próbálok így gazdálkodni”, „így kellene gazdálkodnunk”, azonban szá-momra ez még nem jelentette azt, hogy így is gazdálkodnak. Az általános környezetvédel-mi törekvések mellett („szerves trágyát hasz-nálunk”, „nem égetjük el a műanyag hulladé-kot”, „nem csöpög az olaj a gépekből”, „nem juttatok ki feleslegesen növényvédő szert”) a komposztálást említették. A tápanyag-gaz-dálkodási terv szerinti trágyázást és annak figyelembevételét egy fő sem említette. A gazdaság tekintetében többen biológiai nö-vényvédelmet, hasznos mikroorganizmuso-kat alkalmaznak és a lehetőségekhez mérten szerves trágyával próbálják visszapótolni a talaj tápanyagtartalmát, indokolt időben és mértékben használják a növényvédő szereket. Az állattartó gazdaságok legtöbbszörében a trágyatárolás kérdése azonban a mai napig nem megoldott, mely a drága beruházási költségekkel magyarázható. A csomagoló-anyagok, kemikáliák elhelyezése gyűjtőpon-tokon történik és volt olyan gazda, aki em-lítette, hogy az önkormányzatnál lehetőség van a műanyag csomagolóanyagok, fóliák elhelyezésére. Voltak olyan gazdaságok, ahol ugyan nem folyik ökológiai gazdálkodás, mégis ökogazdálkodásban is alkalmazható növényvédő szereket használnak.

A zöldítés mint környezetvédelmi tö-rekvés kezdeményezése megosztotta a vá-laszadókat. A kérdés az üvegházi kertészeti kultúrákat termesztő gazdákat nem érin-ti, mert csak szántóföldi növénytermesz-

tés, illetve gyepterületek esetén kötelező. A zöldtrágyázás jó kezdeményezés lenne, mert tápanyagot juttat vissza a talajba, de a vetésszerkezettől függően a vetés idő-pontja és a többszöri talajtömörítés a ha-tását csökkenti. Az elhangzott vélemények szerint hatástanulmányt kellene végezni, hogy mennyire hasznos a zöldítés a környe-zet számára. Más vélemények szerint csak pénzért, a plusztámogatások elnyeréséért végzik a gazdák és nem tudatos környezet-védelem, környezettudatos gazdálkodás áll annak háttérében. A támogatásokért válósítják meg a növénydiverzifikációt, a mono-kultúra megszüntetését. A szemléletformá-lásban még mindig nem jelent előrelépést, hiszen többségében a támogatási összeg a mérvadó és nem maga a környezetvédelem iránti törekvés.

KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A szárazodás jelensége a vizsgált térség-ben azt vonja maga után, hogy az itt élők megélhetése is veszélybe kerül, és egyre kiszámíthatatlanabbá válik. A térség ver-senyképessége az országos átlag alatt van, és amennyiben nem sikerül a szárazodás folyamatát megállítani, de legalább is lassí-tani, várhatóan tovább folytatódik a térség elnéptelenedése. Véleményem szerint az agrártársadalom elöregedése még súlyo-sabb problémaként jelentkezik ebben a térségben, az országos és az EU-s átlagot is felülmúlva. Ha a felsorolt negatív folya-matok tovább folytatódnak, és ha nem tör-ténik társadalmi összefogás a problémák kezelésére, akkor a térség leszakadó, elma-radott belső perifériává alakul. Az elmúlt évtizedekben csökkent a mezőgazdasági termelés biztonsága, ami jelentősen hoz-zájárul ahhoz, hogy a gazdaságok, egyéni gazdálkodók száma folyamatosan csökken. Jellemző az öregedés, a fiatalok elvándor-lása, a perifériákon kialakult magas mun-kanélküliség, ugyanakkor a gazdálkodók a munkaerőhiány problémájáról számolnak

be. A helyi társadalom környezettudatossága is gyengének mondható. A gazdálkodók számára kiemelten fontos kell, hogy legyen természeti erőforrásaik termőképességének megőrzése, fenntartása, ennek ellenére, ahogy azt a vizsgálatom is mutatja, nem helyezik előtérbe a termelés hosszú távú környezeti hatásait. Jelen századunkban minden gazdának, különösen a fiatalabb generációnak tisztában kellene lennie termelésük környezeti hatásaival és mindent meg kellene tenniük az erőforrások termelékenységének és környezeti biztonságának fenntartása érdekében. A megváltozó klíma egy új mezőgazdasági gyakorlatot követel, amit a térség fiatal gazdáinak figyelembe kell venniük.

A környezeti fenntarthatóság kérdésköre különösen a kiemelt vízfelhasználású kertészeti növénytermesztéssel és az állattenyésztéssel foglalkozó gazdák számára fontos. Az üvegházban és a fóliasátrakban felhasznált víz mennyisége a homokháti gazdák elmondása szerint jelentős, és a kijuttatott víz mennyisége és nem a minősége az elsődleges a gazdák számára. A Homokhátság területén jellemző a be nem jelentett kutakból történő vízkivétel és mezőgazdasági célú vízfelhasználás. A megkérdezett gazdák is érzik, részben már tudatosult bennük, hogy a jelenlegi gazdálkodási mód a továbbiakban nem fenntartható. Véleményük szerint nem pénzügyi ösztönzők kellenének a környezetvédelmi célok eléréséhez. Összességében elmondható, hogy a megkérdezettek majdnem negyede (22,6%) gondolja úgy, hogy gazdasága a jelenlegi gazdálkodási mód mellett nem fenntartható, ugyanakkor a gazdasági fenntarthatóság, fejlődés szempontjainak a gazdaságok több mint 90%-a felel meg.

A megújuló energiaforrások használatára hajlandóság mutatkozott a megkérdezettek körében (26,6%), de forráshiány miatt a beruházásra a legtöbb gazda nem képes. A támogatások ez irányú kiszélesítése lehe-

tőséget adhatna a gazdáknak, hogy megújuló energiaforrásokat használjanak.

A szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó gazdák részére kötelezően végrehajtandó zöldítést (KAP) ugyan jó kezdeményezésnek tartják a termelők, de véleményük szerint elsősorban a pénzügyi ösztönző az, ami a gazdákra hat. A megkérdezett gazdák többségénél (91%) nem volt érzékelhető érdemi szemléletváltás, környezettudatos gazdálkodás, a precíziós gazdálkodás fontosságát egy fő sem említette, a zöldítés tekintetében pedig hatásvizsgálatot kellene végezni, mert jelenlegi hatásairól keveset tudunk. (Ebben az is szerepet játszhat, hogy a kisebb gazdaságokra és a nem szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó, gyepterülettel nem rendelkező gazdákra a zöldítés nem kötelező.)

Kimutattam, hogy a környezetvédelmi szempontból érzékeny Homokhátságon elsősorban nem a szárazodást ítélik meg a legfontosabb problémának a megkérdezettek, hanem elsődlegesen a munkaerőhiány jelenti azt a kockázatot, ami a jövőbeli gazdálkodási irányukat vagy gazdaságukat befolyásolja. Nem jellemző annak tudatosulása a gazdák többségénél, hogy a jelenlegi gazdálkodási mód környezetileg nem fenntartható.

Igazoltam, hogy a területalapú támogatás jogosultságához kapcsolódó zöldítés, az éghajlat és a környezet szempontjából előnyös mezőgazdasági tevékenységek folytatása nem belső indítatású, hanem olyan gazdálkodási mód, amit a gazdák a támogatások elnyeréséért valószínűsítanak meg.

A korlátlan mértékű, pazarló vízfelhasználás ellen környezettudatos gondolkodás tanításával, víztakarékos technológiák bevezetésével és megismertetésével lehetne védekezni, a gazdák számára előadásokat, kutatási eredményeket kellene bemutatni, amelyek felhívják a figyelmet a szárazodás problémájára és annak rájuk is negatív hatással bíró, hosszú távú következményeire. A Homokhátságra jellemző illegálisan fűrt

kutak megadóztatása véleményem szerint nem ad megoldást a súlyosbodó és egyre inkább érzékelhető problémára.

Eredményeim azt mutatják, hogy a Homokhátságon néhány kivételtől eltekintve elsősorban nem a szárazodás jelenségét ítélik meg a legfontosabb problémának a vizsgálatba vont fiatal gazdák, hanem a munkaerőhiány befolyásolhatja a jövőbeli gazdálkodási irányukat vagy gazdaságukat. Az ökológiai gazdálkodás – amely a fenntarthatóság egyik záloga is lehetne – és az arra való áttérés nem népszerű körökben, melyet sok esetben a piaci, értékesítési nehézségekkel és szintén a munkaerőhiány problémájával magyaráztak.

A szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó és bizonyos területnagysággal rendelkező (1 ha feletti) gazdák számára a területalapú támogatásokért kötelezően előírt környezetvédelmi törekvés, a zöldítés véleményük szerint a gondolkodásmódot

nem változtatja meg, csupán a többlettámogatások eléréséért teszik a gazdák. Azok a gazdálkodók, akik számára kötelező, csak részben látják ennek pozitív hatásait, ezért véleményük szerint hatásvizsgálatot kellene erre vonatkozóan végezni.

Részben tudatosult a gazdáknál, hogy a jelenlegi gazdálkodási mód nem fenntartható, de a környezetvédelmi törekvéseknek sok esetben nem tudnak megfelelni. Azok a gazdák, akik növényhízi kertészeti kultúrák termesztésével, illetve állattenyésztéssel foglalkoznak, a vízkivétel mennyiségét aggasztónak tartják a jövőre vonatkozóan. Véleményem szerint azonban nem az illegálisan fűrt kutak bejelentése, majd megadóztatása hozhat megoldást a pazarló vízfelhasználás megszüntetésére, hanem a víztakarékos technológiák megismertetése, támogatása és a gondolkodásmód megváltoztatása együttesen járulhat hozzá a szárazodás problémájának mérsékléséhez.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) BABBIE, E. (2008): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. 6., átdolgozott kiadás. Balassi Kiadó, Budapest, 207 p. – (2) BURGERNÉ GIMES A. (1998): Földhasználati és földbirtok-politika az Európai Unió országaiiban (I). *Statisztikai Szemle*, április–május 15. p. – (3) COPUS, A. K. – VAN WELL, L. (2015): Parallel words? Comparing the perspectives and rationales of EU Rural Development and Cohesion Policy. 53–74. pp. In COPUS, A. K. – DE LIMA, P. (2015): *Territorial Cohesion in Rural Europe*. CPI Group (UK) Ltd, Croydon – (4) CSATÁRI B. (2006): Települési és társadalmi változások a Duna–Tisza közti tanyákon. 123–137. pp. In GYÖRI R. – HAJDÚ Z. (szerk.) (2006): *Kárpát medence – Települések, tájak, régiók, térsztruktúrák*. Dialóg Campus Kiadó, MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest–Pécs. 450 p. – (5) CSATÁRI B. (2009): Between the Danube and the Tisza - the past, the current dangers, and hopes for the future. *Falu Város Régió* (1.) (special edition) 79 p. – (6) EURÓPAI BIZOTTSÁG (2008): Az EU mezőgazdasága – válasz az éghajlatváltozás kihívásaira. 8 p. – (7) EURÓPAI BIZOTTSÁG (2010): *A Bizottság Közleménye Európa 2020 Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*. Brüsszel 2010.03.03. http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf – (8) EURÓPAI BIZOTTSÁG (2012): EU Agricultural Economic Briefs. 1–10. pp. http://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-area-economics/briefs/pdf/06_en.pdf [2017.01.12.] – (9) EUROSTAT (2015): *Agriculture, forestry and fishery statistics*. – (10) FARKAS J. Zs. – KOVÁCS A. D. (2006): A homokhátsági tanyás térségek vizsgálata. *Gazdálkodás*, 50 (1) 72–79. pp. – (11) HARASZTHY L. (2008): A magyar vidék jövője. *A falu*, 23 (tél) 29–31. pp. – (12) KIRÁLY G. (2017): Új kutatási irányok az alkalmazkodáskutatásban: éghajlatváltozás a szőlő- és borágazatban Magyarországon. *Gazdálkodás*, 61 (4) 283–294. pp. – (13) KOVÁCS A. D. (2004): A Duna–Tisza közti Homokhátság környezeti konfliktusai. In GLATZ F. – CSATÁRI B. (szerk.) (2004): *Homokhátság. Szembesítés, lehetőségek, teendők*. MTA RKK ATI, Kecskemét, 42. p. <http://www.alfoldinfo.hu/homokhatsag/> – (14) KOVÁCS A. D. – HOYK E. – FARKAS J. Zs. (2017): Homokhátság – A semi-arid region facing with complex problems in the Carpathian Basin. *European Countryside*, 9 (1) 29–50. pp. – (15) KOVÁCS T. (1996): A termőföld privatizációjának regionális vetülete. *Tér és Társadalom*, 10 (4) 61–79. pp. – (16) LÁNG I. – CSETE L. – JOLÁNKAI M. (2006): *Felkészülés a globális*

klímaváltozás várható hazai hatásaira. VAHAVA, Budapest, Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium és Magyar Tudományos Akadémia közös kutatási projektje, 261 p. – (17) NEMZETI AGRÁRGAZDASÁGI KAMARA (NAK) (2015): *Zöldítés gazdálkodói kézikönyv*. 72 p. – (18) PÁLVÖLGYI T. – CSETE M. (2012): A magyarországi természeti erőforrások állapota és fenntartható hasznosításukat befolyásoló tényezők. *Gazdálkodás*, 56 (1) 26–43. pp. – (19) RÁKÓCZI A. (2017): Az agrártámogatások előírásainak hatásai a vetésszerkezetre, a területpihentetés elterjedése Békés megyében. *Gazdálkodás*, 61 (5) 423–436. pp. – (20) RAKONCZAI J. – KOVÁCS F. (2006): A szárazodás okairól és következményeiről a Duna-Tisza közén. 134–137. pp. In LÁNG I. – CSETE L. – JOLÁNKAI M. (2006): *Felkészülés a globális klímaváltozás várható hazai hatásaira*. VAHAVA, Budapest, Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium és Magyar Tudományos Akadémia közös kutatási projektje, 261 p. – (21) SAJTOS L. – MITEV A. (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó Üzleti Szakkönyvtár, 404 p. – (22) TERRA STUDIO – ÁBK SZ KONZORCIUM (2007): *Előzetes megvalósíthatósági tanulmány - A Duna-Tisza közti Homokhátság fenntartható fejlesztése című projekt megalapozásához*. Vezetői összefoglaló – Kormányhatározat-tervezet, 51 p. – (23) VERMES L. (2006): A Nemzeti Aszály Stratégiáról. In LÁNG I. – CSETE L. – JOLÁNKAI M. (2006): *Felkészülés a globális klímaváltozás várható hazai hatásaira*. VAHAVA, Budapest, Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium és Magyar Tudományos Akadémia közös kutatási projektje, 261 p.

Változtatások szükségessége a magyar agrár- felsőoktatás képzési programjaiban

PUPÓS TIBOR

Kulcsszavak: agrárképzési terület, bolognai folyamat, kredit, többciklusú képzési rendszer, képesítési keretrendszerek

JEL-kód: J21, Q18, R23.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Nem lehetett céloom az, hogy a cím által körvonalazott területhez kapcsolódó valamennyi problémát jelentő kérdésre választ adjak. Ennek a terjedelmi korlátok mellett az is oka, hogy a kérdésekre adandó válaszok rendkívül komplexek. Továbbá azt is meg kell említenem, hogy nem tartom magamat – valamennyi kapcsolódó kérdést illetően – a terület szakértőjének. Ezért a dolgozat keretében csak arra vállalkozhatam – alapul véve az agrár-felsőoktatásban eltöltött több mint negyven évet és több felsőoktatási reformot megélt oktatóként, döntési kompetenciával bíró testületek (oktatási dékánhelyettes, MAB Szakterületi Bizottságában való részvétel) tagjaként, kapcsolódó projektek, szakalapítási és szakindítási kérelmek szakmai felelőseként és készítőjeként, több esetben felkért bírálójaként stb. –, hogy rávilágítsak azokra az általam legfontosabbnak ítélt szakmai problémákra, amelyek – a számos megvalósult fejlesztés ellenére – az agrár-felsőoktatásban még napjainkban is fennállnak. Nem tárgyalom részletesen a kapcsolódó makrogazdasági összefüggéseket. Teszem ezt abból a megfontolásból, mivel a nagy ívű, tágabb dimenzióba ágyazott stratégiákból, amelyek a kívánt jövőképet megfogalmazták: mint az élethosszig tartó tanulás, a tudásgazdaság, a felsőoktatás európai versenyképességének biztosítása – és lehetne még folytatni a sort – nincs hiány. A kapcsolódó kérdések közül a képzési programokra és tantervekre fókuszálok, és azokra a felvetésekre keresem a választ, amelyek fontos tartalmi kérdéseket érintenek, egyértelműen meghatározzák a mozgásteret, és a szükségesnél lényegesen kisebb publicitást kapnak. Ugyanakkor meggyőződésem, hogy a versenyképesség, a munkaerőpiac elvárt követelményeinek való megfelelés alapvetően ezen a szinten, azaz a képzési programok tanterveinek szintjén határozódik meg. Úgy ítélem meg, ha a fontos tartalmi kérdéseket érintő területeken – mint a kimenetszempon tó ismeretátadás előtérbe helyezése, az ismeretanyag atomizáltságának megszüntetése, a felsőoktatás finanszírozási rendszerének (és benne az oktatói utánpótlás biztosítása) megváltoztatása stb. – érdemi tartalmi változás nem történik, az agrár-felsőoktatás nem fog tudni megfelelni azoknak az elvárásoknak, amelyeket – a jövőre vonatkozóan – az agráriummal szemben szükség-szerűen jelentkező újabb és újabb követelmények generálnak.

BEVEZETÉS

Ahhoz, hogy lássuk és értsük a fontos szakmai kérdéseket érintő problémákat a felsőoktatás és ezen belül az agrár-felsőoktatás jelenlegi képzési rendszerében, nem kerülhető meg az a kitekintés, amely egy tágabb dimenzióba – az Európai Felsőoktatási Térség (EFT) – ágyazva is értelmezi a kapcsolódó kérdéseket. *Bókay és Derényi (2010)* munkájában mondhatni komplexen dolgozza fel a kapcsolódó kérdéseket. Az Európai Felsőoktatási Térség (EFT) létrejötté a Bolognában 1999-ben, 29 ország oktatási minisztere által aláírt megállapodástól datálható, amelyet további szakmai megbeszélések, konzultációk követtek. Az EFT koncepciójának megvalósítását több tényező is indokolta. E tényezők között kell megemlíteni többek között a társadalom széles tömegeinek felsőoktatás jellegű tudáshoz, jelentős változási képességhez való juttatását. Egyértelművé vált, hogy az EFT koncepciójának megvalósításához a kapcsolódó intézményrendszert is át kell alakítani. Ebből következik, hogy az átalakítási folyamatokból a felsőoktatás sem maradhatott ki. A felsőoktatás rendszerét érintő átalakítások – több fontos cél, szakmai kérdés, elv, új koncepciók kidolgozása, majd ezek elfogadása és gyakorlati megvalósítása, a megvalósítás időpontjai stb. – több szakmai konferencián, tanácskozáson kerültek kidolgozásra és különböző dokumentumokban megjelenítve elfogadásra. Mindezek a bolognai folyamat égisze alatt történtek. A bolognai folyamat célkitűzéseit, alapelveit és megvalósításuk eszközrendszerét alapul véve, ezek jelentették a EFT koncepciójának megvalósítását. A bolognai folyamat fontosabb célkitűzései az alábbiakban összegezhetők:

- a hallgatói és oktatói mobilitás elősegítése,
- összehasonlítható képzési rendszerek kialakítása,
- a nemzeti képesítési keretrendszerek megalkotásának megalapozása,

- a ciklusos képzési rendszer bevezetése,
- az egész életen át történő tanulás koncepciójának támogatása,
- közös képzések támogatása,
- az ismeretszerzési lehetőségek biztosítása és rugalmasabbá tétele,
- nem formális keretek között megszerzett ismeretek elismerése (validáció),
- az egységes kreditátviteli rendszer kialakítása,
- a kreditakkumuláció működtetésének biztosítása stb.

A vázolt célkitűzések megvalósítása a teljes rendszer átalakítását igényelte, különböző beavatkozásokat tett szükségessé. A tartalmi változtatások az alábbi területeket érintették:

1. A képzés szerkezetének átalakítása, azaz a ciklusos képzési rendszer kialakítása.
2. A képzési forma és tartalom megújítása.
3. Az Európai Felsőoktatási Képzési Rendszer tartalmi integrálása.

A megvalósított célkitűzések gyökeresen átalakították a képzés rendszerét. A megvalósítás folyamata azonban nem volt problémamentes. Még napjainkban is lehet találkozni olyan véleményekkel, amelyek a magyar felsőoktatás problémáit a bolognai folyamattal hozzák kapcsolatba. Ismertek azok a tényezők és körülmények is – az agrárágazat jövőképe, a demográfiai helyzet, a mennyiség és minőség kérdésköre, a felsőoktatás finanszírozási rendszerének kedvezőtlen változásai és lehetne még folytatni a sort –, amelyek a magyar felsőoktatás s benne az agrár-felsőoktatás jövője szempontjából a kapcsolódó kérdések vizsgálatának jelenleg is aktualitást adnak.

Belátható, hogy a gazdasági és társadalmi változások együttes hatásának eredményeként szükségszerűen alakul, változik a felsőoktatás rendszere is. E változások generálhatnak kedvező vagy nemkívánatos folyamatokat – szakok számának burjánzása, ugyanazon szakképesítést kínáló és

új intézmények számának növekedése stb. – is. Ezzel is összefüggésbe hozható, hogy meghatározott időszakokként felszínre kerülnek a felsőoktatást érintő főbb kérdések.

Mintegy tíz évvel ezelőtt a Gazdálkodás 51. évfolyamának egyes számaiban megjelent viták, amelyeket Magda Sándor *Tudomány és felsőoktatás* és Bokros Lajos *Minőségi oktatást és kutatást eredményező reform körvonalai a hazai felsőoktatásban* munkái generáltak, a magyar felsőoktatás helyzetét elemzik, koncepciókat és azok megvalósítását elősegítő javaslatokat fogalmaznak meg a magyar felsőoktatás stratégiájába ágyazottan (Patkós, 2007; Lengyel, 2007; Markovszky, 2007; Mészáros, 2007).

Az agrár-felsőoktatás jövőképét, annak versenyképességét meghatározó stratégiai kérdésekkel foglalkoznak azok a tanulmányok is, amelyek a Gazdálkodás agrárökonómiai tudományos folyóiratban jelentek meg mintegy tíz évvel később, 2017 őszén. A vita alapjául Magda és szerzőtársai (2017) dolgozata szolgált. A szerzők az ágazatban foglalkoztatottak képzettségét és a jövőre vonatkozó igényét elemzik, a képzésre vonatkozóan közlik stratégiai elképzelésüket. A cikkekre való reagálás – jelen időpontig – szerénynek ítélnélhető. Csete (2018) cikkében mintegy opponálja a vita alapjául szolgáló cikket, de emellett javaslatokat is megfogalmaz. Fontosnak tartja a kapcsolódó fogalmak pontos értelmezését. Elemzi az egyes oktatási szinteket, központi kérdésként kezeli a mit és hogyan oktasunk, azaz a *készségfejlesztést*, a *nevelést* az oktatás-képzés folyamatában. Csete (2018: 179) szerint „a tudás, a műveltség a fejlődés hajtóereje, a társadalomnak, az országok jólétének előmozdítója.” Jánossy Ferenc történelmi idősorai segítségével bizonyította, hogy a humán tőke, a munkaerő szellemi potenciálja a gazdasági növekedés valódi hordozója (Jánossy, 1966, hivatkozik Kapronczai, 2018). „Mindebből

az következik, hogy az oktatás, a szellemi képzés ma hazánk gazdaságában – és agrárgazdaságában is – elsődleges cél kell, hogy legyen. A globális genetikai, biológiai, kémiai, nano- és precíziós technológiai stb. ismeretek kulcsrakész megoldásainak adaptálása e nélkül elképzelhetetlen. Ez segítheti a „tudásalapú gazdaság” térnyerését (OECD, 2011: 19, hivatkozik Kapronczai, 2018). Kapronczai (2018) az agrárképzésben azokra a területekre fókuszál, ahol az agrárroktatás fejlesztése érdekében megoldandó feladatok jelentkeznek. Véleménye szerint az agrárroktatás keretrendszerét a folyamatosan változó társadalmi hatások határozzák meg. Ebből levonja azt a következtetést, hogy „nincs értelme az évtizedekkel bevált gyakorlatokkal példálózni.” Egyetérték hivatkozott szerző véleményével és fontosnak tartom kiemelten megemlíteni a dolgot kapcsán azt is, hogy a szerző – mondhatni egyedülként – foglalkozik a felsőoktatás versenyképességére nagy hatással bíró tényezőkkel is, így a *hallgatói és oktatói színvonal minőségi és mennyiségi kérdéseivel*, érinti a *tantárgyak és tananyagok problémakörét*, az oktatás szerkezetéhez kapcsolódó kérdéseket is.

Mivel a stratégiák megvalósulásának elsődleges színterei – az adott feltételek által meghatározottan – a képzési programok és benne a tantervek, úgy ítélem meg, hogy a magyar felsőoktatás versenyképessége alapvetően ezen a szinten határozódik meg, tudva azt, hogy a megvalósítás módját és eredményességét számos feltétel megléte vagy éppen hiánya meghatározza. A már említett tágabb dimenzióba ágyazottan és a képzési programok, tantervek szintjén elemzem az agrár-felsőoktatás versenyképességét meghatározó tényezőket. A problémásnak ítélt kérdéseket igyekszem az érintettek – a munkaerőpiac, az oktatók és hallgatók – szempontjából egyaránt elemezni.

A KÉPZÉS SZERKEZETÉNEK ÁTALAKÍTÁSA, AZAZ A CIKLUSOS KÉPZÉSI RENDSZER KIALAKÍTÁSA

E változtatás megvalósításának eredménye a három szint – *alap-, mesterképzés és a PhD-képzés* – elkülönítése. Ez a tartalmi átalakítás az Európai Felsőoktatási Térség megújítási programja megvalósításának mondhatni az egyik legmeghatározóbb eleme. A változtatás szükségességének céljai az alábbiakban összegezhetők:

- Több kimenetet biztosítani a munkaerőpiacra.

- A második ciklusba való belépés új választási lehetőségeket is kínál a belépni szándékozók számára. Ez pedig fontos tényezője a rugalmasabb életpályára való felkészülésnek.

A ciklusos képzés szükségességét illetően *Bóka* és *Derényi* (2010) az alábbiak szerint fogalmaz: „*Csak ilyen ciklusos képzési szerkezet képes kizárni a zsákutcákat és a tömegképzés elvárásának teljesítése közben megőrizni a magas színvonalú lehetőséget is.*” Ha ez így van, akkor fontos annak ismerete is, hogy milyen feltételek esetén teljesül/het ez a valóban nagyon fontos célkitűzés mint az osztott képzési rendszer előnye. Az előny realizálása azonban feltételezi

- az egyes ciklusok egymáshoz való illeszkedését,

- a ciklusok közötti „átjárás” rugalmasságát,

- a ciklusok eltérő tudásközvetítési módjainak alkalmazását.

E három követelmény biztosításából viszont következik, hogy *a ciklusos képzés alkalmas arra, hogy felkészítse a hallgatót a munkaerőpiaci kilépésre, azaz a szükséges elméleti ismeret maradandó kompetenciákká való átkonvertálására és ezzel egyidejűleg biztosítja a diszciplináris ismeretek kellő mélységű és maradandó elsajátítását a második ciklusba való bemenethez is.*

A megoldandó feladatot, a legnagyobb kihívást – képzési területenként differenciált mértékben – az elvárt *gyakorlatorientált-ság* és egyidejűleg a második ciklusba való bekapcsolódás *elméleti megalapozásának* biztosítása jelentette.

Úgy ítélem meg, hogy e követelménynek csak *meghatározott algoritmussal* készült, *rendszer szemléleten alapuló, kimeneti szempontú képzési programokkal lehet megfelelni.* A megvalósítás során viszont – egyéb, a későbbiekben tárgyalt okok miatt – a képzési programok nem így kerültek megtervezésre. Nem túlzás azt állítani, hogy a bolognai folyamat kapcsán az esetek legnagyobb részében e tartalmi változtatáshoz köthető a vélt vagy valós problémák, a felszínre kerülő viták többsége. Mindez úgy történik, hogy a magyar felsőoktatás számos kedvezőtlen jelenségét ebbe a köntösbe ágyazottan értelmezik. Fontos kérdésként fogalmazható meg: valóban megkérdőjelezhetők a vázolt célkitűzések, vagy a bolognai folyamat sajátosnak mondható magyarországi megvalósításáról van szó? Helytálló lehet-e az a kérdés, hogy e sajátosságokból eredeztethető a problémák döntő többsége? Ha ez így van, akkor az alábbi kérdések adódnak: *Melyek ezek a sajátosságok? Hol és milyen formában jelennek meg a képzési programokban? Melyek azok a tényezők, okok, amelyek e sajátosságokat generálták?*

A KÉPZÉSI FORMA ÉS TARTALOM MEGÚJÍTÁSA

Bóka és *Derényi* (2010) szerint a bolognai folyamat legnagyobb hatású innovációját e változtatás jelentette. E változás kapcsán az alábbiakat kell megemlíteni:

A *képzési forma* fogalmán ebben az esetben a kreditrendszer, mint a felsőoktatás szervező eleme értendő. Egyik fontos sajátossága, hogy méri a hallgatói munkamennyiséget. Másrészt számítógépes nyilvántartásra alkalmas egységekre bontott. Végző soron „egy közös nyelv” szerepét tölti

be, tehát mindenütt elfogadott mérési eszköz és transzformációs séma. A kredit a hallgatói munkaterhelést azzal az eszmei időráfordítással méri, amely meghatározott tanulási eredmények eléréséhez szükséges. *A tanulási eredmény azon ismeretek, készségek és képességek összessége, amelyeket az egyén a tanulási folyamat során, illetve annak végére elsajátított.* A tanulási eredmények pedig csak munkával érhetőek el. A kredit tanulási eredményorientált is, ebből viszont következik, hogy *kredit csak értékeléssel záruló hallgatói munkáért jár*, de csak olyan munkáért, amely oktatási programhoz kötött. A bergeni találkozón kerültek e kérdések megtárgyalásra. Elfogadást nyert, hogy a rendszer a kredit kumulációja révén alkalmazható a *képzési formák leírásához* is, annak alapját képezheti. Ezzel összefüggésben a tanácskozáson rögzítésre került, hogy az egyes képzési szinteken milyen kreditmennyiséget kell teljesíteni. Egy kredit 30 összes hallgatói munkaráfordítással egyenlő. Fontos kiemelendő sajátosságai a rendszernek

- a számszerűsíthetőség, amely lehetővé teszi a képzési program strukturálhatóságát (alapozó ismeretek, szakmai törzsanyag stb.),

- hozzárendelés, azaz kreditintervallumok képzése,

- kreditakkumuláció révén az előrehaladás követése, elismertség biztosítása.

A tartalmi megújítást szintén a 2005. évi bergeni találkozó jelenti, melynek eredménye az Európai Sztenderdek és Irányelvek c. dokumentum. Ebben a dokumentumban kerül megfogalmazásra a tanulási eredményekre alapuló, *kimeneti szempontú elvárásrendszer*. Ennek elemei a *tudás (ismeret), kompetencia, attitűd és autonómia/felelősségvállalás*.

Kiemelten kell a kredithez kapcsolódóan összegezve megemlíteni, hogy a kredit több jelentést is hordoz, ezért helyesebb kreditrendszerrel beszélni. A képesítési keretrendszernek is meghatározó eleme.

Mérhető szakmai tartalma van. Mindezekből következik, hogy nem csak egy tetszőlegesen változtatható szám.

AZ EURÓPAI FELSOÓKTATÁSI KÉPZÉSI RENDSZER TARTALMI INTEGRÁLÁSA

Az Európai Felsőoktatási Képzési Rendszer tartalmi integrálásának elvei a „Dublini deszkriptorok” és a „tuning projekt” kapcsán, illetve ezek eredményeként kerültek kidolgozásra. Ezeket az elveket a bergeni miniszteri értekezlet szintén elfogadta. Ez azért jelentős, mert ez képezte alapját az EFTKK-nek (Európai Felsőoktatási Térség Képesítési Keretrendszer). Ez a képesítési keretrendszer tartalmazza az alapképzés, mesterképzés és PhD-képzés tanulási eredményeit a lehető legtágabb értelmezésben. E metarendszerek képezik alapját az egyes tagállamok képesítési keretrendszereinek.

Az előzőekben értelmezett dokumentumok megelőzték az Európai Parlament és Tanács 2008-ban elfogadott – *az egész életen át történő tanulás dimenziójába ágyazott és a tanulási eredményekre épülő* – Európai Képesítési Keretrendszer megjelenését. Hazánkban a 2009/2008. VI. 6. kormányhatározat döntött az Országos Képesítési Keretrendszer kidolgozásáról és kötelező 2013. évi bevezetéséről.

A Magyar Képesítési Keretrendszer (MKKR) 8 szintű. A felsőoktatást az alábbi szintek jelentik:

Szint	Megnevezés	Jelölés
5.	Felsőoktatási szakképzés	FSZ
6.	Alapképzés	BSc, BA
7.	Mesterképzés	MSc, MA
8.	Doktorképzés	PhD

A tartalmi integrálás új, kiemelendő sajátossága – ami fontos tartalmi kérdéseket érint –, hogy a *tanár- vagy tanításon alapuló gyakorlatot fel kellene, hogy váltsa a tanuló- és tanulóorientált szemlélet, mi-*

vel ez biztosítaná az új elvárásoknak való megfelelést.

A képzési keretrendszerben tehát a végzett szakemberekkel szemben elvárt követelmények kerülnek megfogalmazásra az egyes szinteket illetően. Nevezetesen

- milyen ismeretekkel/tudással rendelkezik, illetve kell rendelkeznie,
- hogyan tudja a tudást alkalmazni,
- milyen – az adott szakterület eredményes műveléséhez szükséges – általános kompetenciákkal rendelkezik.

A BOLOGNAI FOLYAMAT MEGVALÓSÍTÁSA ÉS A KÉPZÉSI PROGRAMOK SAJÁTÓSÁGAI

A bolognai folyamat megvalósításának, illetve bevezetésének időtávja akár példaértékű is lehetne, ha nem lenne ennyi hibával terhelt a rendszer. A fejezetcímbe jelzett sajátosságok közül első helyen kell megemlíteni a *minőségkontroll* és az abban résztvevők ismeretének hiányát. Én nem tudok olyan felsőoktatási intézményről, ahol szervezett keretek között, az oktatók számára kötelező jelleggel lett volna valamilyen szintű tájékoztatás mindazokról a stratégiai jelentőséggel bíró kérdésekről, amelyeket a dolgozat elején említettem.

Sem a képzési és kimeneti követelmények megfogalmazásánál, sem intézményi szinten – a képzési programok, tantervek kialakításánál – nem lehetett biztosítani – a fennálló feltételek keretei között érthető, de nem elfogadható – az *egyéni érdekek* kizárását. Ezek az érdekek a szakmai szempontok rovására előtérbe kerültek. Ennek eredménye lett, hogy a *felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményei* rendkívül eltérő színvonalúak (EMMI, 2016). Több esetben problémát jelent azok szakmai tartalma, a közölt kreditértékek ellentmondásossága stb. A szakemberekkel szemben megfogalmazott követelmények nagyon sok esetben igénylik az integrált szemléletben való oktatást. Ennek megvalósítását pél-

dául a vidékfejlesztési agrármérnöki BSc szak esetében fontos szakmai kérdésként kellene kezelni. Ezért *A mezőgazdasági termelés természeti erőforrásai* c. tantárgy keretében kellene – integrált szemléletben – oktatni a talajtani, agrokémiai, agrometeorológia ismereteket, olyan mélységig, ami a természettechnológiák ismeretanyagának elsajátításához szükséges lenne. E helyett a gyakorlati megvalósítás; úgynevezett „belső tárgyak” kialakítása, azaz önálló talajtan, önálló agrokémia és önálló agrometeorológia, azaz a féléves 45 kontakt óra megbontása, önálló vizsgákkal zárva a tantárgyi követelményt.

Az egyéni érdekek érvényesítésének eredménye lett, hogy az *ismeretanyag* – a tanterv – *túlzottan atomizált*. Ebből következik a *nagyszámú vizsgaszám*. Továbbá az is, hogy a szakképzettség szempontjából meghatározó diszciplínák oktatására, az *elvárt kompetenciák kialakítására nincsenek meg a feltételek*.

A szintek – BSc és MSc – közötti kapcsolat nem minden esetben biztosított. A második ciklusba való „bemenet működik”, le van adminisztrálva. A *felzárkóztatás* úgyszintén. Csakhogy nem lehet komolyan venni azt a gyakorlatot, hogy a nem egyenes ágról érkező hallgató tantárgyi struktúrában az első kettő szemeszterben felzárkózzon akkor, amikor az első félévben 13 vizsga van a modelltantervben. A felzárkóztatás csak modulrendszerben valósítható meg. Az adott modul integráltan és a szaktárgyak megalapozására fókuszálva, differenciáltan tartalmazza a szükséges ismeretanyagot.

Az egyes *számonkérési formák* elvesztették céljukat és jelentőségüket. A kényszerűség – nagy vizsgaszám – miatt ezek szerepét alábecsüljük vagy teljesen figyelmen kívül hagyjuk. Olyan számonkérési formák kerültek be a tantervekbe – *gyakorlati jegy, folyamatos számonkérésen alapuló érdemjegy* stb. –, amelyekkel elérhető, hogy a vizsgaidőszakban a vizsgák

számát csökkentjük. A mai napig lehet találkozni olyan tantervekkel, amelyekben adott tantárgyhoz kettőféle számonkérési formát rendeltek. Az elmélet kollokviummal zár, ugyanezen tantárgy gyakorlati foglalkozásainak számonkérési formája gyakorlati jegy.

Úgymond a minőség követelményének teszünk eleget akkor, amikor a szakindítási kérelmekben, az egyes tantárgyakhoz kötődően minimum három szakirodalmat feltüntetünk. Ehhez kapcsolódóan számoljunk egy kicsit. Az átlagos vizsgaszám BSc-n félévente 8. Ha csak három irodalmat tüntettünk fel kötelező jelleggel, az összesen 24 irodalom. Ha egy irodalom 150 oldal, akkor ez összesen 3600 oldalt tesz ki, ami hetente 240 oldal ismeretanyagának elsajátítását igényelné. A heti kötelező munkaidő 40 óra, a kontakt óraszám átlagosan 28 óra/hét. Ebből következik, hogy a hallgatónak – esetéknként – 12 óra alatt kellene elsajátítani az ismeretanyagot.

Az előzőekben vázolt sajátosságokból is következik, hogy a kredit a magyar gyakorlatban nem az, mint aminek lennie kelle-

ne. A kreditintervallumok biztosításának egyik mobil elemére degradálódott, és ettől kezdve csak törlőgumi kérdése, hogy adott tárgyhoz hány kreditet rendelünk. Mindez több okkal is magyarázható. A fő problémát véleményem szerint a szükséges tájékozottság hiánya okozza, az érintettek – hallgatók, oktatók, döntéshozók – körében. Számos kérdést lehet megfogalmazni: *Miért 30 összes hallgatói munkaóra egy kredit? Lehet-e egy 2+0 K tantárgy kreditértéke 1, 3 vagy 4? Milyen mértékben és miért sérül a kredit tartalma a törlőgumis megoldásoknál, és ennek milyen hatásai-val kellene számolni?*

Hogy 30 óra összes hallgatói munkamennyiség felel meg egy kreditnek, annak oka van. Az elméleti modellt az 1. táblázat tartalmazza. A táblázatban szereplő értékekből látható, hogy – a feltételezett fajlagosak mellett – a kontaktórák aránya a rendelkezésre álló összes munkaóra 50%-át adja. Ezért fogalmazhatunk úgy, hogy amennyi a tantárgy kontakt óraszám, annyi a kreditértéke. E mögött végső soron az a feltételezés húzódik meg, hogy

I. táblázat

A kredit számszerűsítésének elméleti modellje
(Theoretical model of credit quantification)

Elméleti algoritmus (Theoretical algorithm)		
Megnevezés (Name)	Algoritmus (Algorithm)	Eredmény (Result)
Szorgalmi időszak (Term-period)	–	15 hét
Vizsgaidőszak (Examination period)		6 hét
Összes munkaóra (Total hours worked)	$(15+6) \times 40$	840 óra/félév
Ha az átlagos kontakt óra (Average Contact Lessons)		28 óra/hét
Összes kontakt óra (Total Contact Lessons)	28×15	420 kontakt óra/félév
Szabad munkaóra (Free Contact Lessons)	$840 - 420$	420 munkaóra/félév
A kontakt óra arány (Rate of Contact Lessons)	$420:840$	50%

Forrás: a szerző saját munkája

2. táblázat

A kredit és az összes hallgatói munkaráfordítás számszerűsítése
(Quantification of credits)

Megnevezés (Name)	Elmélet (Lecture)			Tanterv (Program structure)					Gyakorlat (Practice)		
	Kredit (Credits)	ÖHM (TCH)	EM (IW)	Kontakt óra (Contact lessons)			1.	2.	EM (IW)	ÖHM (TCH)	Kredit (Credits)
				Össz (Total)	E (T)	Gy (P)	15 hét/félév (week/semester)				
Alapozó ismeretek <i>(Fundamentals for economic sciences)</i>	13	390	195	195	135	60			285	480	16
Kutatás-módszertan <i>(Research methodology)</i>	3	90	45	45	30	15	2+1K		75	120	4
Gazdasági jog <i>(Economic law studies)</i>	2	60	30	30	30	–	2+0K		90	120	4
Emberi erőforrás gazdálkodás <i>(Human resource management)</i>	3	90	45	45	30	15		2+1K	75	120	4
Számvitel <i>(Accounting)</i>	3	90	45	45	15	30		1+2K	45	90	3
Vidékszociológia <i>(Rural Sociology)</i>	2	60	30	30	30	–		2+0K	–	30	1
Különbség <i>(Difference)</i>									105	90	5

Megjegyzés: ÖHM: Összes hallgató munkaóra (TCH: Total Contact Hour), EM: Egyéni munka (IW: Individual work).

Forrás: a szerző saját munkája

a fennmaradó óraszámot a hallgató egyéni hallgatói munkára – tanulásra – fordítja. A gyakorlati megvalósításra egy példát a 2. táblázatban foglaltam össze.

Ahogy ez a 2. táblázatban szereplő adatokból is látható, a kontakt óra számától

eltérő lehet a kredit, de a kontakt óra számánál csak több lehet. A többletkredit azt fejezi ki, hogy a hallgató egyéni feladatokat kap, tehát úgymond „megdolgozik” a többletkreditért. Ha a kredit az, aminek lennie kell, akkor ebből az is következik, hogy egy

adott tantárgy kontakt óraszámánál a tantárgyra adott kredit nem lehet kevesebb. Ezt a helytelen gyakorlatot a táblázatban szürke háttérrel jelöltem.

Problémát jelent az is, hogy hiába van és él a kreditrendszer, annak elismerése nem igazán működik. Ugyanígy problémát jelent a nem formális keretek között megszerzett tudás elismerése is, nevezetesen a validáció. E rendszer kiépítése teljes mértékben hiányzik a magyar gyakorlatból. A máshol szerzett kreditet – annak ellenére, hogy rendelet is van – az oktató nem fogadja el. Az intézményen belül minden úgy működik, ahogy kell? A bizottságok megvannak. *Kredit Átviteli Bizottság, Szakterületi Bizottság, szakfelelős, a szakképzéséért felelős tanszék nevesítve* van stb. Vannak-e intézményen belül tantárgyi egyeztetések az érintett tanszékekkel? Mit jelent a tanári szabadság, meddig terjed az, ha a kari tanács és szenátus döntött az indítási kérelmeket illetően, és azt a MAB is véleményezte? Használják-e (miért nem) az intézmények a HEFOP, TÁMOP keretében kifejlesztett tankönyveket?

A DUÁLIS KÉPZÉS SZEREPE AZ AGRÁR-FELSŐOKTATÁSBAN

Ahogy ez ismert, a mezőgazdasági termelés számos sajátossággal rendelkezik. E sajátosságok – értelemszerűen – az egyes képzési programokban is megjelennek és a gyakorlati képzésnek különös aktualitást adnak. Azt mondhatjuk, hogy az eredményes gyakorlati képzés szerepe az elvárt kompetenciák kifejlesztésében meghatározó. A duális képzési program további előnyének tekintem azt is, hogy e képzési program keretében lehetőség nyílik az előzőekben említett hiányosságok többségének kiküszöbölésére is.

Látni kell azonban azt, hogy a duális képzési program eredményes megvalósítása sok vonatkozásban másfajta megközelítést igényel. A másfajta megközelítés alatt azt értem, hogy a duális képzési programot a ké-

pesítési keretrendszer tartalmi egységeinek – *tudás, képességek, attitűd, autonómia és felelősség* – alárendelten kell megvalósítani.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy bevezetésének több feltétele is van mind a vállalatok, mind pedig a képzést végző intézményeket illetően egyaránt. A kapcsolódó kérdéseket illetően én a képzési program tartalmi elemeire helyezem a hangsúlyt. Fontos annak hangsúlyozása is, hogy az egyetemi oktatás és a vállalatnál töltött gyakorlati képzés szerves egységet kell, hogy képezzen. Ennek biztosítása több kapcsolódó kérdés megválaszolását is igényli. A legfontosabbnak ítélt kérdéseket az alábbiakban fogalmazhatjuk meg:

1. A szakmai gyakorlati képzés tartalmi elemei milyen szempontok alapján kerülnek kidolgozásra?

2. Milyen feladatokat célszerű adni és hogyan kell azokat megoldani a vállalatnál töltött időszak alatt?

3. Mik képeznek a szakmai gyakorlati képzés konkrét tartalmi elemeit?

4. A vállalatnál töltött időszak alatt a képzésért felelős személynek milyen feladatai lesznek, vagy hogyan és miben jelenik meg a gyakorlóléte, illetve a gyakorlati szakemberek szerepe?

5. Hogyan és milyen szempontok alapján történjen a gyakorlat elfogadása?

Terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség arra, hogy a fenti kérdésekre adott válaszokat, a megoldás módját részletesen ismertessem. Néhány fontos tartalmi kérdésre – a lehetséges megoldások közül – a Pannon Egyetem Georgikon Karán a Szőlész-borász alapképzés (BSc) duális képzési programjából hozok példát.

A szakmai gyakorlati képzés tartalmi elemei meghatározásának keretrendszere, főbb szempontjai

A szakmai gyakorlati képzés tartalmi elemei meghatározásánál egyidejűleg több szempontot és tényezőt is figyelembe kellett venni. Ezek az alábbiakban foglalhatók össze:

- A szőlész-borász mérnöki alapszak akkreditált képzési programja.
- A kapcsolódó rendeletek.
- Az adott intézmény tanévbeosztásának rendje.
- A vállalatnál töltött időszak időbeni ütemezése.

A fenti szempontokat figyelembe véve, a kétféle képzési forma egy tanévnek összesített időbeosztása a 3. táblázatban közölteknek megfelelően alakul. A táblázat alapján az is megállapítható, hogy a duális képzéshez kötődően a vállalati gyakorlati idő nem lehet kevesebb, mint 40%/év. Figyelembe véve, hogy a kapcsolódó KKK nem tesz különbséget a kétféle képzési forma között, az a helyzet adódik, hogy szükségszerű átfedések keletkeznek a vállalati gyakorlati képzés, az egyetemi oktatás és a vizsgaidőszak időbelisége között. Fontos kérdés, hogy ezek az átfedések melyik félévben és milyen mértékben állnak fenn.

A táblázatban szereplő *vállalati gyakorlati képzés 22 hete* és a *4 hét szabadság kötelezően előírt*, a vizsgaidőszak és

az egyetemi oktatás adott heteit illetően az időbeni átfedéseket teljes mértékben kiküszöbölni nem lehet. A zárójelben felüntetett dőlt számok a két képzési forma közötti különbséget fejezik ki. A vizsgaidőszakra vonatkozó 12 hét csak átfedéssel biztosítható, amikor a hallgatók a vállalatnál vannak gyakorlati képzésen. Célszerű a lehetséges mozgástéren belül az átfedések mértékét a lehető legkisebbre szorítani, de a vállalati és oktatói igényeket is maximálisan figyelembe kell venni.

A gyakorlati képzés tartalmi elemei meghatározásának és elfogadásának szempontrendszere

Ahogy erre már utaltam, a duális képzés egyik legfontosabb előnyét a kapcsolódó kompetenciák kifejlesztésének elősegítésében látom. Ezzel összefüggésben, de ebből eredően is, a *gyakorlati képzés tartalmi elemeit, azaz a hallgatók által megoldandó feladatokat*, a szakmai gyakorlat elfogadásának kritériumrendszerét ennek alárendelten kell meghatározni, figyelembe

3. táblázat

Az egyes képzési formák egy tanévnek összesített időbeosztása (Aggregate schedule of a year for each form of training)

Sorszám (Number)	Megnevezés (Name)	Szőlész-borász alapképzés (BSc) (Oenology and Viticulture, BSc)			
		Vállalati képzés nélkül (Without corporate training)		Duális képzés (Dual Training)	
		Hét (Week)	%	Hét (Week)	%
1.	Vállalati gyakorlati képzés (Corporate training)	–	–	22	42,3
2.	Egyetemi oktatás (Education)	30	57,7	26 (4)	50,0
	Vizsgaidőszak (Examination period)	12	23,1	(12)	–
3.	Szabadság (Free)	10	19,2	4 (6)	7,7
	Összesen (1+2+3) (Total)	52	100,0	52	100,0

Forrás: a szerző saját munkája

véve a Magyar Képesítési Keretrendszer (MKK) 6. szintjére vonatkozó követelményeket és a gyakorlólhelyek javaslatait is. A gyakorlati helyen megoldandó feladatok kidolgozásának keretrendszerét az alábbi tényezők jelentik:

- A kapcsolódó kiemelt kompetenciák „soft-skillek” kezelése.
- A Magyar Képesítési Keretrendszer (MKK) 6. szintjének tartalmi elemei.
- Az MKK 6. szintjének értelmezése a szőlész-borász mérnöki alapszakra.
- A gyakorlat elfogadásának feltételei.

A szakemberek egy része úgy ítéli meg, hogy a munka világában a sikereket alapvetően a szakmai kompetenciák határozzák

meg. Mások viszont úgy vélekednek, hogy nagyobb szerepük van a „soft-skilleknek”, magyarul az úgynevezett „puha faktoroknak” (Garai, 2006). A fontosabb készségek: *csapatorientáció, csapatmunkakészség, kommunikációs készség, szervezőképesség, motiválhatóság, kreativitás, analitikus és logikus gondolkodás* stb.

A Magyar Képesítési Keretrendszer 6. szintjének tartalmi elemeit – *tudás, képességek, attitűd, autonómia és felelősség* – a 139/2015. (VI. 9.) Kormány rendelet 1. sz. melléklete tartalmazza. Az MKK 6. szintje felel meg az alapképzési szakokkal szemben megfogalmazott követelményeknek (4. táblázat). A 4. táblázathoz kötődően

4. táblázat

Az MKK 6. szintjének tartalmi elemei (deszkriptorai) (Descriptors of level 6 of Hungarian qualifications framework)

Deszkriptorok (Descriptors)	Követelmények (Requirements)
Tudás (Knowledge)	<ul style="list-style-type: none"> – Ismeri egy adott tanulmányi és/vagy szakterület tárgykörének alapvető, átfogó tényeit, irányait és határait. – Ismeri az adott szak, illetve tanulmányi terület legfontosabb összefüggéseit, elméleteit és az ezeket felépítő terminológiát. – Ismeri szakterületének alapvető ismeretszerzési és problémamegoldási módszereit.
Képességek (Abilities)	<ul style="list-style-type: none"> – Képes az adott szakterület ismeretrendszerét alkotó elképzelések alapfokú analizálására, az összefüggések szintetikus megfogalmazására és adekvát értékelő tevékenységre. – Rendelkezik az önálló tanuláshoz szükséges képességekkel. – Képes rutin szakmai problémák azonosítására, az azok megoldásához szükséges elvi és gyakorlati háttér feltárására, megfogalmazására és (standard műveletek gyakorlati alkalmazásával) megoldására. – Képes használni, megérteni szakterületének jellemző szakirodalmát, számítástechnikai, könyvtári forrásait. – Képes a másokkal való kooperációra. – Képes a különféle erőforrásokkal gazdálkodni. – Képes adott munkahely különböző szakmai elvárásainak megfelelően felhasználni szakmai tudását.
Attitűdök (Attitudes)	<ul style="list-style-type: none"> – Ismeri, vállalja és hitelesen képviseli szakmája társadalmi helyét és szerepét, alapvető viszonyát a világhoz. – Nyitott szakmája átfogó gondolkodásmódjának és gyakorlati működése alapvető jellemzőinek hiteles közvetítésére, átadására. – Folyamatos önképzés igénye jellemzi.
Autonómia és felelősség (Autonomy and responsibility)	<ul style="list-style-type: none"> – Önállóan végzi az átfogó, megalapozó szakmai kérdések végiggondolását és adott források alapján történő kidolgozását – A szakmát megalapozó nézeteket felelősséggel vállalja. – Együttműködés és felelősség jellemzi az adott szakterület képzett szakembereivel. – Tudatosan vállalja szakmája etikai normáit.

fontosnak tartom kiemelten megemlíteni, hogy az egyes deskriptorok tartalmának konkretizálása, a kompetenciák könnyebb értelmezése az alábbi szempontokhoz rendelve történhet:

- Elméleti alapok,
- Módszerek és alkalmazások,
- Menedzsmentfunkciók (tervez, szervez, dönt, ellenőriz) gyakorlása,
- Problémakezelés,
- Tudományos tevékenység,
- Kommunikáció.

A fenti szempontok, a képzési program megfeleltetése tartalmi elemeinek ismerete jelöli ki azt a mozgásteret, amely az egyes tantárgyak ismeretanyagát, az ismeretanyag átadásának módszertanát stb. elméletileg meghatározza a tantárgyfelelős oktató számára. Ezen túlmenően nem nélkülözhetők a hallgatók által kidolgozandó feladatok követelményrendszerének meghatározásánál sem.

Fontos szempontként kell figyelembe venni azt is, hogy az egyes félévekben letöltendő

5. táblázat

**A szakmai gyakorlatok megnevezése
(Traineeship)**

Év (Year)	Megnevezés (Name)						
	1. félév/13 hét (1. semester/13 week)	KR. (CR)	1. félév/10 hét (1. semester/10 week)	2. félév/13 hét (2. semester/13 week)	KR (CR)	2. félév/12 hét (2. semester/12 week)	
I.	Matematika (Mathematics)	5	I. Ismerkedés a vállalattal mint a nemzetgazdaság egyik alapegységével (The company as a basic unit of the national economy)	Biometria (Biometry)	3	II. A szakmai alapotzó ismeretek, avagy az elmélet és a gyakorlat első találkozása (Basic professional knowledge, or the first encounter between theory and practice)	
	Alkalmazott informatika (Applied informatics)	3		Szerves és biokémia (Organic and biochemistry)	5		
	Általános kémia (Chemistry)	4		Növényélettan (Plant Physiology)	4		
	Fizika (Physics)	4		Üzemtan (Economy)	5		
	Műszaki alapismeretek (Fundamentals of engineering)	5		Szőlészeti és borászati gépek (Vine and wine machines)	4		
	Növénytan (Botany)	5		Agrometeorológia (Agro-meteorology)	3		
	Közgazdaságtan (Economics)	2		Talajtan (Soil science)	3		
	Szőlőtermesztés történeti alapjai (Viticulture history basics)	2		Szőlőtermesztés biológiai és ökológiai alapjai (Biological and ecological basics of viticulture)	3		
	Szabadon választható tárgy (Optional subject)	2					
	Összesen (Total)	32			Összesen (Total)		30

vállalati képzési gyakorlatokon a megoldandó feladatok a *már tanult ismeretanyagra építve kerüljenek meghatározásra*, érvényesítve a fokozatosság és komplexitás elvét, illetve követelményrendszerét. Az elmondottakat érvényesítve a szőlész-borász alapszak első tanévének tantervét és a vállalati gyakorlati képzés ideje alatt az egyes gyakorlati típusokat az 5. táblázat tartalmazza.

Az 5. táblázatban az egyes gyakorlati típusok és azok során megoldandó feladatokhoz kapcsolódó ismeretanyagot megjelenítő tantárgyak azonos színű háttérrel kerültek megjelölésre. A gyakorlati típusok részletezettségét és tartalmi elemeit a 6. táblázatban közölteknek megfelelően célszerű kidolgozni.

A gyakorlat során megoldandó feladat főbb szempontjai, a feladat egy lehetséges tartalmi struktúrája

- *A nemzetgazdaság értelmezése*
 - Alapegységei, szerepük a nemzetgazdaság teljesítményében.

– A nemzetgazdaság teljesítményének számbavétele

- *A vállalat bemutatása*
 - A vállalat elhelyezkedése
 - A vállalat megalakulása
 - A vállalat erőforrásai (földterület/művelési ágak, eszközellátottság, munkaerő-állomány)
 - *A vállalat működése, profilja*
 - Az adott borvidék történetének feldolgozása
 - *A vállalat és a külső érintettek kapcsolata*
 - A vállalat külső érintettjei /versenyársak, szállítók, vevők, állam és intézményei.
 - A vállalat belső érintettjei /tulajdonosok, menedzserek, alkalmazottak/
 - *A vállalat és érintettek közötti információáramlás és kommunikáció*
 - A vállalat és külső érintettek közötti információ és kommunikáció eszközei és megjelenítésük ismertetése (számla, megrendelés, szerződések, statisztikai jelentések stb.).

6. táblázat

Az „I. Ismerkedés a vállalattal mint a nemzetgazdaság egyik alapegységével” c. gyakorlat főbb tartalmi elemei

(The main elements of the practice titled 'the company as a basic unit of the national economy')

Megnevezés (Name)	Tartalom (Content)
A feladat megnevezése <i>(Name of the task)</i>	Ismerkedés a vállalattal mint a nemzetgazdaság egyik alapegységével <i>(The main elements of the practice titled 'the company as a basic unit of the national economy')</i>
A szakmai gyakorlat célja <i>(Purpose of the traineeship)</i>	Megismerni a mezőgazdasági termelés szerepét a nemzetgazdaságban.
A kapcsolódó tudás <i>(Related knowledge)</i>	Ismeri a szakszerű és hatékony kommunikáció írásbeli és szóbeli formáit, az IKT által nyújtott lehetőségeket. Ismeri az agrárgazdaság főbb sajátosságait, releváns szereplőit. Érti és átlátja az egyes szereplők és a nemzetgazdaság főbb kapcsolatait és kölcsönhatásait.
A kapcsolódó kompetenciák <i>(Related competencies)</i>	Képes az elvárásoknak megfelelően – szakmai és nem szakmai körökben egyaránt – írásban és szóban hatékonyan kommunikálni. Képes egy adott vállalatot – mint a nemzetgazdaság egyik szereplőjét – értékelni, illetve pozicionálni.
A szakmai gyakorlati beszámoló tartalmi és formai követelményei <i>(The content and form requirements of the traineeship report)</i>	Terjedelem: 5–10 oldal

– A vállalat és belső érintettjei közötti információ és kommunikáció eszközei és megjelenítésük ismertetése.

- *A vállalat működésének eredménye*

– A vállalat bruttó kibocsátása, vállalat hozzájárulása a GDP-hez.

ÖSSZEFOGLALÁS, KÖVETKEZTETÉSEK

Belátható, hogy a társadalomban és a gazdaságban bekövetkezett változások együttes hatásának eredőjeként meg kell, hogy változzon az oktatás rendszere is. Fontos látni, hogy az oktatás egy többszereplős rendszer, melynek egyes elemei maguk is rendszerek. Mint minden rendszernek, így az oktatás rendszerének is fontos sajátossága, eredményes működésének feltétele, hogy a rendszer egyes elemei kölcsönhatásba kerüljenek egymással. Ebből következik, hogy a rendszerbe való beavatkozás csak tudatos lehet. A tudatos beavatkozás ismérve a beavatkozás céljának ismerete, az eszköz helyes megválasztása, azaz a megfelelő stratégia kialakítása.

Történelmi időszakot vizsgálva megállapítható, hogy az agrár-felsőoktatás mindig is igyekezett megfelelni a kapcsolódó elvárásoknak. A munkaerőpiaci igények kielégítését volt hivatva biztosítani például az *Agrárkémikus agrármérnöki szak*, a *Növényorvosi szak*, a *Gazdasági agrármérnöki szak* megalapítása.

Az agrár-felsőoktatás képzési rendszerében a legnagyobb változást a kreditrendszer, majd ezt követően a kétciklusú képzési rendszer bevezetése eredményezte. Ez utóbbi a felsőoktatás rendszerének teljes átalakításával járt együtt.

A bevezetés időszaka feltételrendszerének keretei között az ismeretadás folyamatában véleményem szerint nem sikerült érvényesíteni az elvárt szemléletváltást, a tanulástámogató technikákat és megoldásokat. A képzési programokban tehát nem érhető tetten a kimenetvezérelt szemlélet érvényesítése a kapcsolódó folyamatokban,

a passzív hallgatói hozzáállást kiváltó előadások dominálnak. Mindezek igénylik a rendszer egyes elemeinek újra, adott esetben teljes átdolgozását.

A duális képzési rendszer alkalmazásánál körültekintően kell eljárni. Az EU egyes tagországokban alkalmazott megoldások – a feltételrendszerek nagymértékű eltérése miatt sem – mechanikus átvételéről nem lehet szó, ezek csak iránymutatók lehetnek. Azt sem tartom járható útnak, hogy – mintegy sémászerűen – valamennyi képzési területre vonatkozóan kidolgozásra és bevezetésre kerüljön. A képzési területek megválasztása csak a szakmai szempontoknak alárendelten történhet.

Az új képesítési és kimeneti követelmények az egyes deskriptorokhoz – *tudás, képesség, attitűd, önállóság és felelősség* – kerültek megfogalmazásra. A képzési területekhez rendelt ismeretkörök moduljai és kreditarányai azonban továbbra is életben tartják az elsajátítandó ismeretanyag atomizáltságát, az oktatás gyakorlatorientáltságának, a tanulástámogató technikák és megoldások alkalmazásának hiányát, a passzív hallgatói hozzáállást kiváltó előadások dominanciáját stb. Ezért egyértelmű választ kellene adni, hogy az egyes képzési programok megfelelnek-e az elvárt követelményeknek. Fel kell tehát tártani a szakmai hibákat, a rendszer egyes elemeinek korrekcióját el kell végezni. A munkaerőpiaci elvárásoknak való jobb megfelelés, azaz az oktatás versenyképességének javítása érdekében a jövőt illetően fontosnak tartom

- az agrárképzési terület szakjai KKK-inak újragondolását,

- a módosított KKK-nak megfelelően a tantervek átdolgozását,

- az oktatás módszertanának fejlesztését, kiemelten kezelve az önálló hallgatói munkavégzés arányának növelését,

- a kapcsolódó akkreditációs eljárások szempontrendszerének újragondolását, adott esetben megváltoztatását.

A tennivalók megvalósítása során követendő koncepciót jól kifejezi egy kínai közmondás:

„Magyarázd el és elfelejtem;
mutasd meg és talán emlékszem;
vonj be és meg fogom érteni!”

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Bokros L. (2007): Minőségi oktatást és kutatást eredményező reform körvonalai a hazai felsőoktatásban. *Figyelő*, 17. sz. – (2) Bókay A. – Derényi A. (2010): A magyar bolognai-folyamat – az oktatás, a képzés és tanulás új útjai a felsőoktatásban. *Iskolakultúra*, 9. sz. 3–12. pp. – (3) Csete L. (2018): Oktatás képzés: út a jövő mezőgazdasága felé. *Gazdálkodás*, 62 (2) 178–187. pp. – (4) Garai K. (2006): Részletesen a sokat emlegetett „soft skill”-ek világáról (I.) és (II.). [https://www.hrportal.hu/hr/reszletesen-a-sokat-emlegetett-soft-skill-ek-vilagarol-\(i\)-20061025.html](https://www.hrportal.hu/hr/reszletesen-a-sokat-emlegetett-soft-skill-ek-vilagarol-(i)-20061025.html), [https://www.hrportal.hu/hr/reszletesen-a-sokat-emlegetett-soft-skill-ek-vilagarol-\(ii\)-20061030.html](https://www.hrportal.hu/hr/reszletesen-a-sokat-emlegetett-soft-skill-ek-vilagarol-(ii)-20061030.html) [2017.03.20.] – (5) Lengyel L. (2007): Hozzászólás Magda Sándor: „Tudomány és felsőoktatás” című cikkéhez. *Gazdálkodás*, 51 (1) 79–82. pp. – (6) Kapronczai I. (2018): A hazai agrárképzés korlátai. *Gazdálkodás*, 62 (5) 459–476. pp. – (7) Magda S. (2006): Tudomány és felsőoktatás. *Gazdálkodás*, 50 (6) 68–73. pp. – (8) Magda S. – Marselek S. – Magda R. (2017): Az agrárgazdaságban foglalkoztatottak képzettsége és a jövő igénye. *Gazdálkodás*, 61 (5) 437–458. pp. – (9) Markovszky Gy. (2007): Vita az agrárfelsőoktatás jövőjéről. *Gazdálkodás*, 51 (2) 78–80. pp. – (10) Mészáros S. (2007): A felsőoktatás a tudásgazdaság felé. *Gazdálkodás*, 51 (3) 67–71. pp. – (11) Patkós I. (2007): Vita a hazai felsőfokú agrárroktatásról. *Gazdálkodás*, 51 (4) 91–98. pp.

Rendeletek

(1) 2069/2008. (VI. 6.) Kormány rendelet. – (2) 139/2015. (VI. 9.) Kormány rendelet. – (3) 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról.

//////////////////// KRÓNKA //////////////////////////////////////

Kutatási Hét a Corvinuson, agrobiznisz tudományos körkép

MEZŐSZENTGYÖRGYI DÁVID

A Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kara hagyományosan minden félév végén januárban kutatási hetet szervez. Az ötnapos rendezvényen workshopok, kutatással kapcsolatos képzések, meghívott külföldi vendégek előadásai és még sokféle program várja az érdeklődőket. Ez évben az Agrárközgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszék 2019. január 14-én délután mutatta be kutatási tevékenységét rövid előadások formájában.

Balogh Jeremiás Máté a *Veszelszki Ágnes* szerkesztésében tavaly decemberben megjelent *A borkommunikáció* című könyvének általa írt fejezetét ismertette *Az online értékesítés és a közösségi média használat trendjei magyar borpiacon* címmel. Elmondta, hogy a világban az online borkereskedelem dinamikusan nő, mintegy 30%-os bővülés figyelhető meg. Szolnoki és mtsai (2014) kutatásai alapján látható, hogy a magyar borászatok ezt az eszközt még kevésbé használják, csak 40% használta az internet adta lehetőségeket. Alapvetően még mindig az offline eszközöket (személyes értékesítés) használják. Saját kutatásaiban 4P-4C módszertan alapján elemezte a legismertebb hazai forgalmazó hálózatokat tartalmi elemzés és interjúk segítségével. Megállapítható, hogy Nyugat-Európában és a tengerentúlon már aktívan használják az online eszközöket, míg hazánkban is megfigyelhető fejlődés, de van még tér az előrelépésre.

Jámbor Attila, a tanszék frissen akadémiai doktori címet szerzett egyetemi docense a *Versenyképesség a nemzetközi agrárkeres-*

kedelemben: Globális körkép című OTKA pályázat keretében végzett kutatási programról számolt be. A kutatásban a WITS, WEF és FAO adatbázisok elemzésével többféle statisztikai módszerekkel határozták meg a globális élelmiszer-termelési és -kereskedelmi pozíciókat és trendeket. Az export- és importmutatók alapján 5 kategóriát állítottak fel, melyek megmutatják az egyes országok egymáshoz viszonyított helyzetét. A Balassa-index alapján számolt versenyképesség szerint Hollandia, Spanyolország és Dánia rendelkezik a legjobb mutatókkal. Az 1991–2014-es időszak regressziós analízise alapján több érdekes eredmény is született. Például a föld termelékenysége egyértelműen javítja a versenyképességet, de a támogatások (PSE) a vezető államoknál rontják azt. A jövőben e kutatási eredményeket újabb változók, a kereskedelmi egyezmények, illetve a környezeti hatások vizsgálatával kívánják bővíteni. Több hozzászólás alapján javaslatok is megfogalmazódtak a kutatási program esetlegesen az országon belüli elemzésekkel vagy a klímastabilitással és vízgazdálkodással összefüggő vizsgálatokkal való bővítésére.

Mizik Tamás a *Megnyilvánuló komparatív előny a 3 legnagyobb FÁK országban* címmel számolt be kutatásairól. Részletes elemzést végzett Kazahsztán, Oroszország és Ukrajna esetében a 2000–2015-ös ciklusban. A vizsgálatok eredményeit jelentősen befolyásolták az egyes országok stratégiái, illetőleg az időszak egyedi eseményei (pl. a gazdasági világválság, embargó stb.). Az elemzéseket a Balassa-index alapján vé-

gezte. Megállapítható, hogy Ukrajna esetében az agrártermékek exportja 2015-re már 40% volt, míg Oroszország kereskedelmi egyenlege egyedi hatásokra a vizsgált időszakban jelentősen javult. Mindhárom ország fő exportterméke a gabonafélék. A Balassa-indexek alapján – a termékszintű mutatókkal összhangban – Ukrajna rendelkezik komparatív előnnyel, míg a másik két ország nem rendelkezik ilyennel.

Maró Zalán mesterszakos hallgató, tanzéki demonstrátor *Az Új Selyemút koncepció lehetséges hatásai a magyar (agrár) kereskedelemre* címmel ismertette kutatási eredményeit. Hat adatbázis kulcsszavas elemzése alapján EndNote és Covidence szoftver alkalmazásával 1739 cikket azonosítottak a témakörben relevánsnak. A feldolgozás alapján 49 cikk szolgáltatja az átfogó elemzés forrását. Az Új Selyemút koncepciót 2013-ban jelentette be Kína, mely alapján 2049-ig a világ népességének 63%-át, míg a kereskedelem 23,9%-át kívánják elérni. Ehhez több szárazföldi és tengeri útvonalat jelöltek ki, melyek közül a középső Magyarországot is érintené. A fejlesztéseket a kínai állam bankokon és alapon keresztül finanszírozza. Magyarországot a transzszibériai, illetve a Budapest–Belgrád vasút vonal érintené. A kutatás egy majdani PhD-program alapjául is szolgál.

Jantyk Lili PhD-hallgató az *EU élelmiszer minőségrendszerek címkéinek ismertsége és beágyazódottsága Magyarországon* címmel ismertette kutatási programját. A négy elfogadott és legelterjedtebb logó helyzetét vizsgálta, mely alapján látható, hogy az ismertség nem haladja meg a 25%-ot, biocímkék esetében a 15%-ot. Az ismertségre kérdőíves felmérést alkalmaztak, mely alapján megállapítható, hogy nőtt az ismertség az elmúlt időszakban, de a pontos jelentés és hasznosság még alacsony szinten van.

Török Áron egy futó EFOP téma keretében végzett kutatás eredményeit ismertette a *REL-ek lehetőségei a magyarországi társadalmi vállalkozások működésében*

– *egy vendéglátóipari kitekintés* címmel. A társadalmi vállalkozás együttesen valósít meg gazdasági és társadalmi célkitűzéseket, mely közül ez utóbbi hangsúlyos. KSH-adatok alapján 13 ezer ilyen vállalkozás van ma Magyarországon, de a kutatás csak a parasztró ágazatban működő cégekre koncentrált. A konkrét elemzéseket szakértői interjúk és üzleti beszámolók alapján egy-egy szekszárdi, székesfehérvári és miskolci étterem esetében végezték el. Megállapítható, hogy különböző üzleti modellek alapján azok a cégek versenyképesek, melyek támogatás nélkül is üzleti eredményt lennének képesek elérni, de jellemzően támogatások nélkül nem életképesek. Elmondható, hogy nehéz a megfelelő mennyiségű és minőségű alapanyagok beszerzése. A speciális munkavállalók miatt jelentősek a képzési támogatások, viszont alacsony a fluktuáció. Ezen vállalkozások a nyereségesség érdekében kénytelenek magasabb árrést alkalmazni és kiegészítő tevékenységet (manufaktúrák) folytatni.

Be- és kilépés egy érett iparágban: a magyar kisüzemi sörfőzdék esete című előadásában *Podruzsik Szilárd* számolt be az e témakörben szerzőtársaival írt tanulmányukról. A 2001 és 2015 közötti időszakot vizsgálták, melyből látható, hogy mind a vállalatok, mind az alkalmazottak száma 2009-ig jelentősen csökkent, majd stagnált, miközben a koncentráció nőtt. A kisüzemi sörfőzdék termékeiket jellemzően a nagyvárosokban értékesítik, de a piacot nagy multinacionális cégek uralják. A vizsgált időszakban az export némileg csökkent, míg az import nőtt, stagnáló fogyasztás mellett. Ezen cégek átlagos élettartama 4 év, de az elmúlt években az iparági belépők száma magas, azaz az új szabályozásnak köszönhetően többen is látnak piaci esélyt e szektorban.

Tóth József tanszékvezető egy újszerű OTKA kutatási program eredményeiről számolt be *Európai élelmiszeripari innovációs körkép* címmel. Empirikus felmérések

alapján a CIS adatbázis felhasználásával 12 ország 6776 vállalatának adatait elemezték 12 innovációs tevékenységet kategorizálva. Az élelmiszeriparban a cégek 43% végzett valamilyen innovatív fejlesztést, melyben a balti államok voltak a legerősebbek, míg Kelet-Közép-Európa a legkevésbé aktív. Hat hipotézist állítottak fel két csoportba, melyek fele szelekciós, fele pedig kimeneti jellegű. A kérdőívben több innovációs szempont vállalati önminősítését végezték el a cégek. A Churdle-modellek és a Heckman-modell elemzéséből kiderült, hogy az innovatív és nem innovatív vállalatokat külön kell vizsgálni. A felállított hipotéziseket a statisztikai adatok igazolták. Következtetésként megállapítható, hogy a nagy szakadék az innovációt egyáltalán alkalmazó és azt elvető vállalatok között van. Az innovatív vállalatoknál az innovációs aktivitás pozitív, míg azok túl sok számának menedzselése negatív hatással van a teljesítményre.

Nemes Gusztáv LO-KÁLI - Mítosz és realitás, helyi élelmiszerrendszer a 'Magyar Provence'-ban - diskurzusok, termelők, vásárlók és társadalomgazdasági hatások címmel tartott előadást egy most induló empirikus OTKA kutatásról. A cél alapvetően annak elemzése, hogy a hely, illetve a helyi élelmiszer hogyan járul hozzá a turizmushoz, ennek kiszélesedése miként hat a fenntarthatóságra, de a társadalmi és környezeti viszonyokra is. A tudományos célkitűzések mellett módszertani és oktatási célok is megfogalmazódtak, melyeken túlmutatóan a fejlesztési és szakpolitikai hatások

elemzését is el kívánják végezni. A hároméves programban 7 különböző diszciplínát képviselő kutató, 3 projektasszisztens és sok egyetemi hallgató fog részt venni.

Mezőszentgyörgyi Dávid a Digitalizációs kilátások az agráriumban című előadásában jövőképet vázolt a 2030-ig várható átalakulási folyamatokról. Elmondta, hogy ma már az agrárium szereplői – ideértve a kormányzatot is – felismerték, hogy a vidék és a mezőgazdaság digitalizációja elkerülhetetlen a versenyképesség javítása érdekében. Emellett fontos megemlíteni, hogy e szektorban a növekedési lehetőség mindenképpen két számjegyű, de elemzések szerint 20-30%, míg ha a hazai kiindulási alapot vesszük, akkor akár az 50%-ot is elérheti középtávon. Az Ipar 4.0-hoz hasonlóan az agrárium is a Farming 4.0 fázisba lép, azaz az autonóm eszközök elterjedése után azok hálózatba szervezése következik. A szektor „robbanás” előtt áll, a most belépők vagy jelenlévők jelentős versenyelőnyt tudnak realizálni az akár csak fél évvel később csatlakozókhöz képest is.

Az elhangzott előadások átfogó képet adtak a tanszéken folyó szerteágazó, de az agrárgazdálkodást valamilyen oldalról érintő kutatási témákról. Minden oktató-kutató munkatárs részt vesz egy vagy több programban, így a kutatási tapasztalatok közvetlenül is megjelennek az oktatásban, ezáltal is szolgálva azt a célt, hogy a kikerülő hallgatók versenyképes tudáshoz és elemző, a legújabb hazai és nemzetközi tudományos eredményeket is ismerő gondolkodásmódhoz jussanak.

NEKROLÓG

Szakál Ferenc (1941–2018)

2018. október 28-án Gödöllőn elhunyt Szakál Ferenc professor emeritus, aki kiterjedt tudományos munkásságával és gazdag életútjával beírta magát a magyar agrárközgazdászok aranykönyvébe.

Szakál Ferenc 1941. február 4-én született Nagykamaráson, Békés megyében. Szülőfalujában járt általános iskolába, majd 1959-ben a kecskeméti Piarista Gimnáziumban kitűnő eredménnyel érettségizett. 1961-ben finommechanikai mérnök oklevelet szerzett, de még ebben az évben jelentkezett a Gödöllői Agrártudományi Egyetemre, ahol 1966-ban mezőgazdasági mérnöki oklevelet szerzett. 1965 és 1967 között a Bánkúti Állami Gazdaság lökösházi kerületének agronómusa volt. 1967-ben a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Üzemtani Tanszéke megkereste egykori diákját, így Gödöllőn, tanársegédként kezdhetette el egyetemi oktatói pályáját. Olyan időszakban csatlakozhatott az Üzemtani Tanszék munkájához, amikor az akkori új tanszékvezető, Tóth Mihály professzor vezetése alatt, a megfiatalított oktatói testület munkájával alapvető változások következtek be az addigi „szocialista” mezőgazdasági üzemtanban, figyelembe véve a magyar mezőgazdaságban és a világban bekövetkezett változásokat. Éppen ezért fontos volt Szakál Ferenc pályafutása szempontjából, hogy 1970–1971-ben FAO-ösztöndíjjal Ausztráliában, J. L. Dillon professzortól

sajátíthatta el a mezőgazdálkodás újabb ökonómiai és operációkutatási ismereteit. A korszerű ismeretekkel felvértezve 1971-ben *A szarvasmarha-ágazat szerkezetének optimalizálása lineáris programozással* című értekezésével egyetemi doktori címet, majd 1980-ban *A mezőgazdasági rendszerek rugalmassága* című disszertációjával kandidátusi fokozatot szerzett. Ez utóbbi témában végzett

kutatásai alapján 1985-ben önálló könyvet jelentetett meg, több szacikket publikált, számos alkalommal tartott előadást nemzetközi tanácskozásokon.

Egyetemi adjunktusként, majd docensként kutatási témái elsősorban a termelési függvények gazdasági összefüggéseire, a vállalati tervezésre és a természeti erőforrások gazdasági kérdéseire terjedtek ki. Ebben az időszakban a mezőgazdasági üzemtan mellett a természeti erőforrások ökonómiája, a vállalatgazdaságtan, és a saját eredményei alapján kidolgozott gazdasági rendszerelmélet című tárgyakat oktatta. Emellett részt vett több üzemtani, illetőleg mezőgazdasági vállalatgazdaságtani könyv megírásában.

1990-ben egyetemi tanárrá nevezték ki. Érdeklődése egyre inkább a fenntartható fejlődés mezőgazdasági kérdései felé fordult, amely területeken úttörő kutató és oktató tevékenységet fejtett ki. Jelentős

szerepet vállalt az 1990-es évek elején az alakuló környezetgazdálkodási agrármérnöki szak kialakításában, később pedig elévülhetetlen érdemeket szerzett a szakot létrehozó intézet (KTI) fejlesztésében. Nevéhez fűződik a Környezetgazdaságtani Tanszék létrehozása, ami országosan is egyedülálló oktatási egységként jött létre.

Szakál Ferenc elhivatott egyetemi oktató volt. Sohasem sajnálta az időt arra, hogy hallgatói vagy éppen fiatalabb oktató munkatársai számára elmagyarázza a bonyolultabb gazdasági összefüggéseket vagy azok társadalmi következményeit. Képes volt a dolgok mélyébe hatolni, és következetesen feltárni a mások számára esetleg nem észlelt problémákat. Rendszerelméleti ismeretei jól alátámasztották gyakorlatias gondolkodását, ami a vidéki emberek és a gazdálkodás megbecsüléséből eredt.

1990-től, a rendszerváltozás időszakában intenzíven foglalkozott a mezőgazdaság átalakulásának, azon belül is a szövetkezetek helyzetének kérdéseivel. Ebben a témakörben is több magyar és angol nyelvű publikációja jelent meg, és rendszeresen szerepelt szakmai, sőt politikai fórumokon. A Kereszténydemokrata Néppárt újjáalakulásának meghirdetésekor ugyanis azonnal jelentkezett a pártba, amelynek 1989 szeptemberében alapító tagja lett. Jelentős munkát végzett a KDNP újjászervezésében, mezőgazdasági szakértőként részt vett az 1989., valamint az 1994. évi agrárprogramja elkészítésében. A párt listáján az 1994. évi országgyűlési választásokon bekerült a Parlamentbe. Képviselőként az Országgyűlés mezőgazdasági állandó bizottságában dolgozott, ahol az agrárkutatói,

az EU-csatlakozási és külkereskedelmi területeken, valamint az új szövetkezeti törvény megalkotásának előkészítésében játszott fontos szerepet. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésében a teljes jogú magyar delegáció tagja volt. Parlamenti feladatai mellett egyetemi tanári munkáját folyamatosan ellátta, amelynek során hasznosíthatta az Európa Tanácsban szerzett tapasztalatait is.

1998-ban visszavonult az aktív politizálástól, majd 2009-ben az egyetemen is nyugdíjba ment. 2015-ig professor emeritusként még részt vett kisebb, főleg a doktorképzéshez kapcsolódó feladatokban, azonban betegsége egyre inkább akadályozta feladatai ellátását. Élete utolsó éveit nagy családjá – felesége, hat gyermeke, valamint unokái – körében, egyre romló egészségi állapotban töltötte a 2018 októberében bekövetkezett haláláig.

Szakál Ferencet nemcsak kollégái szertették és tisztelték, egyeteme és a szakma is elismerte. Szakkönyve megírásáért szerzői nívódíjban, szakmai-oktatói munkájáért Újhelyi Imre-díjban részesült, átadták részére az Agrártudományi Egyetem emlékérmét, életművéért pedig a Magyar Érdemrend tisztikeresztje kitüntetésben részesítették 2016-ban. De számára a legnagyobb értéket az jelentette, hogy egyetemén hatszor is elnyerte a „kedvenc oktató” címet, amit a hallgatók adományoznak legjobb, legkedveltebb oktatójuknak.

Székely Csaba professor emeritus –
Illés B. Csaba egyetemi tanár
Sopron–Gödöllő, 2018. december

FELHÍVÁS

A Gazdálkodás Szerkesztőbizottságának felkérésére szeretnénk megújítani a Gazdálkodás Baráti Körének (GBK) struktúráját és működését.

A Baráti Kör elsődleges célja, hogy adott szervezeti keretek között, öngazgatási alapelvek szerint működve elősegítse a folyóirat fejlődését, növelje olvasottságát, szolgálja a folyóirat megfogalmazott céljait, növelje a tudományszak publicitását és elismertségét, járuljon hozzá az új ismeretek és gyakorlat minél gyorsabb és szélesebb körben történő terjedéséhez, megőrizze és bővítse a Baráti Kör taglétszámát.

Amennyiben szívesen venne részt a Baráti Kör működésében, rendezvényein az alábbi e-mail-címen jelezheti belépési szándékát – a tagsági viszony nem jár tagdíjfizetési kötelezettséggel –, illetve számítunk véleményére, javaslataira a GBK működésére vonatkozóan.

Jelentkezés, illetve bővebb tájékoztatás az alábbi e-mail-címen kérhető:

trojan.szabolcs@sze.hu

Itt szeretnénk felhívni figyelmét arra, hogy 2019 júniusában egy taggyűlést szeretnénk összehívni, ahol a Baráti Kör alapszabályáról és jövőbeni működéséről fogunk egyeztetni. A rendezvényről külön meghívót küldünk a regisztrált tagok számára.

Számítunk segítségére és együttműködésére tagságunk bővítésével és népszerűsítésével kapcsolatban.

Dr. Troján Szabolcs
mb. titkár

Dr. Hegyi Judit
mb. elnök

GAZDÁLKODÁS

**Agrárökonómiai tudományos folyóirat
Scientific Journal on Agricultural Economics**

**A Gazdálkodás 2018. évi tartalomjegyzéke,
valamint szerzőinek és lektorainak
névsora**

Rovatonkénti tartalomjegyzék

TUDOMÁNYOS CIKK

- Berta Olga:* Információs technológiák használata a magyar mezőgazdasági vállalkozások menedzsmentjében: avagy egy digitális agrárgazdasági kutatás eredményei. 4. sz. 337–352. o.
- Csima Ferenc – Borbély Ákos:* Vállalati együttműködések áttekintése a cukortermékpályán – a termelői csoportok működése. 4. sz. 302–317. o.
- Csipkés Margit:* A közvetlen támogatások szerepe Hajdú-Bihar megyében a szántóföldi növénytermesztés optimalizálásánál. 2. sz. 135–154. o.
- Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia – Neszmélyi György Iván:* A dél-koreai rizstermelés főbb gazdasági mutatóinak vizsgálata. 6. sz. 547–560. o.
- Füzesi István – Gyarmati Ádám – Lengyel Péter – Felföldi János:* Élelmiszer-jelölések hatása a fogyasztói döntésekre – különös tekintettel a nyomon követésre. 5. sz. 444–458. o.
- Goda Adrienn – Medina Viktor – Zsidai László:* A leanmenedzsment és a globalizáció kapcsolatának vizsgálata a magyar mezőgazdasági gépgyártóknál. 5. sz. 426–443. o.
- Hamza Eszter – Rácz Katalin – Szabó Dorottya – Vásáry Viktória:* Szociális szövetkezetek szerepe a vidéki gazdaságban, avagy a Fókusz Támogatási program megvalósításának eddigi tapasztalatai. 3. sz. 245–260. o.
- Hegyi Judit – Vincze Judit – Troján Szabolcs:* A Gazdálkodás 2000–2014 között megjelent tudományos cikkei a JEL (Journal of Economic Literature) osztályozási rendszerben. 2. sz. 155–165. o.
- Horn Péter:* A mezőgazdasági termelés jövőjét meghatározó néhány fontos kérdéskör. 5. sz. 385–405. o.
- Kiss Konrád:* Hagyományos piacok összehasonlító vizsgálata különböző funkciójú településeken. 1. sz. 62–75. o.
- Kovács Evelin:* A diótermesztés és a kapcsolódó posztharvest tevékenység ökonómiai elemzése. 4. sz. 318–336. o.
- Kovács Teréz:* A Vajdasági Magyar Községek Terület- és Gazdaságfejlesztési Stratégiájának megvalósítási tapasztalatai. 1. sz. 49–61. o.
- Kürthy Gyöngyi – Dudás Gyula:* Az élelmiszer-gazdasági vállalati-vállalkozási kapcsolatok és együttműködések áttekintése gyakorlati szemmel. 4. sz. 291–301. o.
- Molnár András – Kiss Andrea – Illés Ivett – Lámfalusi Ibolya:* A precíziós és a konvencionális szántóföldi növénytermesztés összehasonlító vizsgálata. 2. sz. 123–134. o.
- Nábrádi András:* Vállalati-vállalkozási kapcsolatok és együttműködések az élelmiszer-gazdaságban (elméleti megközelítés, fogalmi tisztázás). 3. sz. 197–227. o.
- Nemes Ferenc:* Huszonegyedik századi kihívások a vezetőkkel szemben. 2. sz. 166–177. o.
- Neszmélyi György Iván:* Dilemmák és kihívások Tajvan agrárgazdaságában. 4. sz. 353–375. o.
- Nezdei Csilla:* A biogazdálkodás jellemzői és lehetőségei a Balaton-térségben. 6. sz. 522–546. o.
- Popp József – Harangi-Rákos Mónika – Kapronczai István – Oláh Judit:* Magyarország megújuló energiatermelésének kilátásai. 2. sz. 103–122. o.
- Szabó Barna:* A XXI. század világgazdasági eseményeinek hatása az Európai Unió integrációs folyamataira és a mezőgazdasági munkamegosztásra. 3. sz. 228–244. o.

Szabó-Szentgróti Eszter – Szakály Zoltán – Borbély Csaba – Szabó-Szentgróti Gábor: Együttműködések a magyarországi tejfeldolgozó szektorban – egy empirikus kutatás eredményei. 5. sz. 406–425. o.

Szalka Éva – Katits Etelka: A mezőgazdasági vállalkozások növekedési lehetőségei pénzügyi nézőpontból. 1. sz. 28–48. o.

Száltelegi Péter – Pupos Tibor: A makro- és a mikroszintű teljesítménymutatók a KAP szolgálatában. 1. sz. 3–27. o.

Száltelegi Péter – Pupos Tibor – Szabó Gergely: A pénzügyi elemzés és a hatályos számviteli elszámolások összefüggései. 6. sz. 487–511. o.

Tobak Júlia: Tulajdonosi szerkezet vizsgálata Magyarországon működő családi tulajdonú vállalkozások körében. 6. sz. 512–521. o.

Ványi Noémi: A gyümölcsstermelők üzleti kapcsolatainak értékelése a kapcsolati minőség tényezői alapján. 3. sz. 261–272. o.

VITA

Csete László: Oktatás, képzés: út a jövő mezőgazdasága felé. 2. sz. 178–187. o.

Kapronczai István: A hazai agrárképzés korlátai. 5. sz. 459–476. o.

Lehőcz Gábor: Az agrár-felsőoktatásban használt tanulmányi információs rendszerek fejlesztési tapasztalatainak nemzetközi hasznosíthatósága. 1. sz. 76–86. o.

KRÓNIKA

Hegyí Judit – Kalmár Sándor – Németh Attila: 200 éves az óvári agrárfelsőoktatás (1818–2018). 6. sz. 561–564. o.

Jámbor Attila – Balogh Péter – Vásáry Miklós: A Közös Agrárpolitika múltja és jövője: A Magyar Agrárközgazdasági

Egyesület (MAKE) konferenciájának tapasztalatai. 3. sz. 279–282. o.

Vásáry Miklós: Agrártermékek kereskedelme és a Brexit – ahogy a britek látják – Az AES és a DEFRA közös konferenciájának tapasztalatai. 3. sz. 273–278. o.

SZEMLE

Fazekas Lajos: Hotel és árazás a Közöségi Hálók világában: Értékteremtés a Digitális Gazdaságban. 6. sz. 566–570. o.

Janttyik Lili: Agricultural and Environmental Policies. 6. sz. 565. o.

NEKROLÓG

Lehota József: Megemlékezés Tomcsányi Pálról, az MTA rendes tagjáról (1924–2018). 2. sz. 188–190. o.

Szabó Gábor: Burger Kálmánné Gimes Anna egyetemi tanár, DSc (1931–2018). 6. sz. 571–573. o.

EGYÉB

A Gazdálkodás 2017. évi tartalomjegyzéke, valamint szerzőinek és lektorainak névsora. 1. sz. 87–94. o.

Előfizetési felhívás. 1. sz. 99–100. o., 2. sz. 197–198. o., 3. sz. 287–288. o., 4. sz. 381–382. o., 5. sz. 483–484. o., 6. sz. 579–560. o.

Konferenciafelhívás. 2. sz. 122. o.

Tisztelt Szerzőtársunk! 2. sz. 196. o., 4. sz. 317., 5. sz. 476. o., 6. sz. 578. o.

Szerzők névjegyzéke

- Balogh Péter**, a MAKE alelnöke, a DE Gazdaságtudományi Kar Ágazati Gazdaságtan és Módszertani Intézet Kutatásmódszertan és Statisztika nem önálló Tanszék egyetemi tanára, Debrecen, balogh.peter@econ.unideb.hu, 3. sz. 279–282. o.
- Borbély Ákos**, a Magyar Cukor Zrt. termeltetési igazgatója, Kaposvár, akos.borbely@agrana.com, 4. sz. 302–317. o.
- Borbély Csaba**, a KE Gazdaságtudományi Kar Marketing és Menedzsment Intézet egyetemi docense, tanszékvezető, Kaposvár, borbely.csaba@ke.hu, 5. sz. 406–425. o.
- Csete László**, a Gazdálkodás tiszteletbeli főszerkesztője, c. egyetemi tanár, Budapest, drcsetelaszlo@gmail.com, 2. sz. 178–187. o.
- Csima Ferenc**, a KE Gazdaságtudományi Kar Agrárgazdasági és Menedzsment Tanszék egyetemi docense, Kaposvár, csima.ferenc@ke.hu, 4. sz. 302–317. o.
- Csipkés Margit**, a DE Gazdaságtudományi Kar Ágazati Gazdaságtan és Módszertani Intézet Kutatásmódszertan és Statisztika Tanszék egyetemi adjunktusa, Debrecen, csipkes.margit@econ.unideb.hu, 2. sz. 135–154. o.
- Dudás Gyula**, az AKI Élelmiszerlánc-kutatási Osztály tudományos főmunkatársa, osztályvezető, Budapest, dudas.gyula@aki.gov.hu, 4. sz. 291–301. o.
- Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia**, a Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ Mezőgazdasági Gépesítési Intézet tudományos főmunkatársa, Gödöllő, gally.szilvia@mgi.naik.hu, 6. sz. 547–560. o.
- Fazekas Lajos**, az Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola PhD-hallgatója, Debrecen, lajos.fazekas@econ.unideb.hu, 6. sz. 566–570. o.
- Felföldi János**, a DE Gazdaságtudományi Kar Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet Logisztika Menedzsment Tanszék egyetemi docense, Debrecen, felfoldi.janos@econ.unideb.hu, 5. sz. 444–458. o.
- Füzesi István**, a DE Gazdaságtudományi Kar Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet Üzleti Informatikai Tanszék adjunktusa, Debrecen, fuzesi.istvan@econ.unideb.hu, 5. sz. 444–458. o.
- Goda Adrienn**, a SZIE Műszaki Tudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója, Gödöllő, goda.adrienn@gek.szie.hu, 5. sz. 426–443. o.
- Gyarmati Ádám**, a DE Gazdaságtudományi Kar hallgatója, Debrecen, adam.gyarmati92@gmail.com, 5. sz. 444–458. o.
- Hamza Eszter**, az AKI Társadalmi Fenntarthatóság Kutatási Osztály tudományos főmunkatársa, osztályvezető-helyettes, Budapest, hamza.eszter@aki.gov.hu, 3. sz. 245–260. o.
- Harangi-Rákos Mónika**, a DE Gazdaságtudományi Kar Ágazati Gazdaságtan és Módszertani Intézet adjunktusa, Debrecen, ramos.monika@econ.unideb.hu, 2. sz. 103–122. o.
- Hegyí Judit**, a SZE Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Agrárökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék egyetemi docense, Mosonmagyaróvár, hegyi.judit@sze.hu, 2. sz. 155–165. o., 6. sz. 561–564. o.
- Horn Péter**, a KE rector emeritusa, akadémikus, Kaposvár, horn.peter@ke.hu, 5. sz. 385–405. o.
- Illés Ivett**, az AKI Pénzügyi Kutatások Osztálya ügyvivő-szakértője, Budapest, illes.ivett@aki.gov.hu, 2. sz. 123–134. o.

- Jámbor Attila**, a MAKE elnöke, a BCE Gazdálkodástudományi Kar Agrárközgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszék egyetemi docense, Budapest, attila.jambor@uni-corvinus.hu, 3. sz. 279–282. o.
- Jantyk Lili**, a BCE Gazdálkodástudományi Kar Agrárközgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszék PhD-hallgatója, Budapest, jantyklili@hotmail.com, 6. sz. 565. o.
- Kalmár Sándor**, a SZE Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Agrár-ökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék egyetemi docense, Mosonmagyaróvár, kalmar.sandor@sze.hu, 6. sz. 561–564. o.
- Kapronczai István**, a Gazdálkodás fő-szerkesztője, Budapest, kapronczai.ist@gmail.com, 2. sz. 103–122. o., 5. sz. 459–476. o.
- Katits Etelka**, a Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar Pénzügyi és Számviteli Intézet egyetemi docense, Sopron, katits.etelka@uni-sopron.hu, 1. sz. 28–48. o.
- Kiss Andrea**, az AKI Adatelemzési és Térinformatikai Kutatások Osztálya tudományos segédmunkatársa, Budapest, kiss.andrea@aki.gov.hu, 2. sz. 123–134. o.
- Kiss Konrád**, a SZIE Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola PhD-hallgatója, Gödöllő, konrad.kiss@phd.uni-szie.hu, 1. sz. 62–75. o.
- Kovács Teréz**, a PTE BTK Demográfia és Szociológia PhD Iskola vezetője, Pécs, kovacs.terez@pte.hu, 1. sz. 49–61. o.
- Kunkliné Kovács Evelin**, a DE Gazdaságtudományi Kar Gazdálkodástudományi Intézet PhD-hallgatója, Debrecen, kovacs.evelin@econ.unideb.hu, 4. sz. 318–336. o.
- Kürthy Gyöngyi**, az AKI Agrárgazdasági Kutatási Igazgatóság tudományos főmunkatársa, igazgatóhelyettes, Budapest, gyongyi@aki.gov.hu, 4. sz. 291–301. o.
- Lámfalusi Ibolya**, az AKI Pénzügyi Kutatások Osztálya tudományos főmunkatársa, osztályvezető, Budapest, lamfalusi.ibolya@aki.gov.hu, 2. sz. 123–134. o.
- Lehota József**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézete egyetemi tanára, Gödöllő, Lehota.Jozsef@gtk.szie.hu
- Lehocz Gábor**, a Testnevelési Egyetem kancellárhelyettese, Budapest, lehocz.gabor@tf.hu, 1. sz. 76–86. o.
- Lengyel Péter**, a DE Gazdaságtudományi Kar Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet Üzleti Informatikai Tanszék adjunktusa, Debrecen, lengyel.peter@econ.unideb.hu, 5. sz. 444–458. o.
- Medina Viktor**, a SZIE Gépészmérnöki Kar Műszaki Menedzsment Intézet Műszaki Gazdaságtan Tanszék egyetemi docense, Gödöllő, Medina.Viktor@gek.szie.hu, 5. sz. 426–443. o.
- Molnár András**, az AKI Horizontális Kutatási Igazgatóság tudományos főmunkatársa, igazgatóhelyettes, Budapest, molnar.andras@aki.gov.hu, 2. sz. 123–134. o.
- Nábrádi András**, a DE Gazdaságtudományi Kar Gazdálkodástudományi Intézet egyetemi tanára, intézetigazgató, Debrecen, nabradi.andras@econ.unideb.hu, 3. sz. 197–227. o.
- Nemes Ferenc**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar professor emeritusa, Gödöllő, nemes.ilfe@gmail.com, 2. sz. 166–177. o.
- Németh Attila**, a SZE Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Wittmann Antal Növény-, Állat- és Élelmiszertudományi Multidiszciplináris Doktori Iskola PhD-hallgatója, Mosonmagyaróvár, an@sze.hu, 6. sz. 561–564. o.

- Neszmélyi György Iván**, a BGE Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Kereskedelmi Intézeti Tanszék egyetemi docense, Budapest, neszmelyi.gyorgy@uni-bge.hu, 4. sz. 353–375. o., 6. sz. 547–560. o.
- Nezdei Csilla**, a PTE Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola doktorjelöltje, nezdei.csilla@gmail.com, 6. sz. 522–546. o.
- Oláh Judit**, a DE Gazdaságtudományi Kar Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet egyetemi docense, Debrecen, olah.judit@econ.unideb.hu, 2. sz. 103–122. o.
- Popp József**, a DE Gazdaságtudományi Kar Ágazati Gazdaságtan és Módszertani Intézet egyetemi tanára, Debrecen, popp.jozsef@econ.unideb.hu, 2. sz. 103–122. o.
- Pupos Tibor**, a PE Georgikon Kar Gazdasági, Társadalomtudományi és Vidékfejlesztési Tanszék egyetemi tanára, Keszthely, pt@georgikon.hu, 1. sz. 3–27. o., 6. sz. 487–511. o.
- Rácz Katalin**, az AKI Társadalmi Fenntarthatóság Kutatási Osztály osztályvezetője, Budapest, racz.katalin@aki.gov.hu, 3. sz. 245–260. o.
- Szabó Barna**, a NAV Bűnügyi Főigazgatósága Központi Nyomozó Főosztály szakértő főnyomozója, Budapest, szabo.barna@nav.gov.hu, 3. sz. 228–244. o.
- Szabó Dorottya**, az AKI Társadalmi Fenntarthatóság Kutatási Osztály tudományos munkatársa, Budapest, szabo.dorottya@aki.gov.hu, 3. sz. 245–260. o.
- Szabó Gábor**, a DE Gazdaságtudományi Kar professor emeritusa, Budapest, drszabogabor@freemail.hu, 6. sz. 571–573. o.
- Szabó Gergely**, a PE Georgikon Kar egyetemi hallgatója, Keszthely, tichy.gergo@gmail.com, 6. sz. 487–511. o.
- Szabóné Berta Olga**, az NYE Gazdálkodástudományi Intézet főiskolai tanársegéde, Nyíregyháza, berta.olga@nye.hu, 4. sz. 337–352. o.
- Szabó-Szentgróti Eszter**, a KE Gazdaságtudományi Kar Marketing és Menedzsment Intézet egyetemi tanársegéde, Kaposvár, szentgroti.eszter@ke.hu, 5. sz. 406–425. o.
- Szabó-Szentgróti Gábor**, a KE Gazdaságtudományi Kar Marketing és Menedzsment Intézet egyetemi docense, Kaposvár, szabo.gabor@ke.hu, 5. sz. 406–425. o.
- Szakály Zoltán**, a DE Gazdaságtudományi Kar Marketing és Kereskedelem Intézet egyetemi tanára, intézetigazgató, Debrecen, szakaly.zoltan@econ.unideb.hu, 5. sz. 406–425. o.
- Szalka Éva**, a SZE Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar egyetemi docense, dékán, Mosonmagyaróvár, szalka.eva@sze.hu, 1. sz. 28–48. o.
- Szálteleki Péter**, a PE Georgikon Kar Gazdasági, Társadalomtudományi és Vidékfejlesztési Tanszék PhD-hallgatója, Keszthely, peter.szalteleki@gmail.com, 1. sz. 3–27. o., 6. sz. 487–511. o.
- Szép Katalin**, a KSH ny. főosztályvezetője, Budapest, katalin.szep@gmail.com, 6. sz. 571–573. o.
- Tobak Júlia**, a DE Gazdaságtudományi Kar Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola PhD-hallgatója, Debrecen, tobak.julia@econ.unideb.hu, 6. sz. 512–521. o.
- Totth Gedeon**, a BGE Külkereskedelmi Kar Marketing Tanszék szakvezető főiskolai tanára, Budapest, totth.gedeon@kkk.bgf.hu, 6. sz. 571–573. o.
- Troján Szabolcs**, a SZE Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Agrár-ökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék egyetemi docense, Mosonmagyaróvár, trojan.szabolcs@sze.hu, 2. sz. 155–165. o.

Ványi Noémi, a DE Gazdaságtudományi Kar Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet tanársegédje, Debrecen, vanyi.noemi85@gmail.com, 3. sz. 261–272. o.

Vásáry Miklós, a MAKE főtitkára, a METU Üzleti Tudományok Intézete egyetemi docense, Budapest, mvasary@metropolitan.hu, 3. sz. 273–278. o., 3. sz. 279–282. o.

Vásáry Viktória, az AKI Társadalmi Fenntarthatóság Kutatási Osztály tudományos tanácsadója, Budapest,

vasary.viktoria@aki.gov.hu, 3. sz. 245–260. o.

Vincze Judit, az Eszterházy Károly Egyetem Gyöngyösi Károly Róbert Campus Agrártudományi és Környezetgazdálkodási Intézet adjunktusa, Gyöngyös, vincze.judit@uni-eszterhazy.hu, 2. sz. 155–165. o.

Zsidai László, a SZIE Gépészmérnöki Kar Gépipari Technológiai Intézet Gépüzemfenntartás Tanszék egyetemi docense, tanszékvezető, Zsidai. Laszlo@gek.szie.hu, 5. sz. 426–443. o.

Lektorok névjegyzéke

Bánhegyi Gabriella	Hamar Anna	Pupos Tibor
Baranyai Zsolt	Hamza Eszter	Rácz Katalin
Benedek Andrea	Horváth József	Radóczné Kocsis Terézia
Benedek Zsófia	Jámbor Attila	Rákos Mónika
Berke Szilárd	Jankuné Kürthy Gyöngyi	Szakály Zoltán
Biró Szabolcs	Kalmár Sándor	Székely Csaba
Borbély Csaba	Kanizsay Endre	Szente Viktória
Bógel György	Keszthelyi Szilárd	Szűcs István (D)
Böröndi-Fülöp Nikoletta	Kulmány István	Takács István
Csótó Mihály	Laczka Éva	Takácsné György Katalin
Dinya László	Lakner Zoltán	Tóth József
Elek Sándor	Lehota József	Tóth Tamás
Farkasné Fekete Mária	Mezőszentgyörgyi Dávid	Török Áron
Fehér András	Nábrádi András	Udovecz Gábor
Fenyvesi Veronika	Oláh Judit	Varga Eszter
Garay Róbert	Páll Zsombor	Vásáry Miklós
Györe Dániel	Podruzsik Szilárd	Weisz Miklós

Summary

OPERATIONAL EFFECTS OF THE COMMON AGRICULTURAL POLICY FROM A HUNGARIAN PERSPECTIVE

By: Mizik, Tamás

Keywords: Common Agricultural Policy, reference yield, standard output, national envelope.

JEL: Q10, Q18.

The Common Agricultural Policy (CAP) is one of the first common policies of the European Union (EU) and it still has significant share of the common budget. The initial and unchanged objectives laid down in the Treaty of Rome were so successful that they led to even greater problems. Therefore, almost the last 50 years were dedicated to problem solving through different reforms of the CAP.

The CAP payments provided unimaginable amounts of funding to the new member states. Direct payments have crucial importance and have resulted/result in constant concentration pressure at the farm level when they were tied to production. However, this high dependence on payments leads to no intention to change the support system both at farm and decision maker levels. On the other hand, new challenges and objectives (e.g. combatting climate change, risk management, income stabilisation) require redistribution of the EU's and CAP's budget as well. The 'Brexit effect' should also be taken into account (lower common budget versus higher contribution of the member states) as the UK is the second-largest net contributor to the EU budget.

As regards the future of the CAP, on the one hand a decrease in funding is expected (4% in real terms according to the latest communication of the Commission) and on the other hand more elements (e.g. speeding up convergence, enhanced conditionality or capping) are pointing towards lower competitiveness (EC, 2018b). But Farm Structure Surveys show that production and growth are derived from the large farms. Their share in Hungary is above the EU average, therefore their dependence on funding (especially on direct payments) claims for instant and significant increases in competitiveness. However, the effect of capping will be appreciably lowered by the sum of personnel costs or by dividing farms in the last case. Overall, increases in efficiency and competitiveness become a key area and a proper production structure can significantly contribute to them.

ANALYSIS OF THE WINE CONSUMPTION AND THE WINE MARKET IN HUNGARY

By: Totth, Gedeon – Szolnoki, Gergely

Keywords: Hungarian wine market, consuming habits, model.

JEL: Q11, Q13, R21.

Like other markets, the Hungarian wine market is always changing. This change influences the demands and offers. To summarise the actual consumption habits and provide a detailed introduction to the Hungarian wine market, a representative survey of 1500 people was conducted in the second half of 2017. Within the frame of this survey,

the frequency of consumption of wine and other alcoholic drinks, the aim and place of purchase, the willingness to spend money and the circumstances of wine consumption were analysed. As well as observing the judgement of solid and excessive wine drinking, we modelled the both the quality and the quantity of the Hungarian wine market according to the shares of the different commercial chains.

THE IMPORTANCE OF ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY AMONG YOUNG FARMERS IN THE HOMOKHÁTSÁG (PARTIAL RESULTS FROM FIELD RESEARCH)

By: Kőszegi, Irén Rita

Keywords: environmental sustainability, young farmers, the Danube and Tisza Sand Ridge.

JEL: Q15.

Two factors motivated my project. Firstly, Europe's demographic situation is characterised by a stark shift in age composition. This includes the aging of the farming society, which is a serious problem throughout Europe, including Hungary. Secondly, the characteristics of the study area. Primary research focuses on the young farmers in the Homokhátság and issue of environmental sustainability. I pay special attention to the young farmers of the Sand Dunes area of the Danube-Tisza interfluvium, because I assume that they have to deal with special problems that are particularly characteristic of this region. The main research objective was as follows: for the young farmers of Homokhátság, it is not the size of the farm that primarily determines environmental sustainability. I have shown that in the environmentally-sensitive Homokhátság aridification is not perceived to be the most important problem. Owners primarily identify labour shortage as the biggest risk that influences the future management of their farms. Typically, most farmers do not realise that their current way of farming is environmentally unsustainable.

THE NEED FOR CHANGES IN THE HUNGARIAN AGRICULTURAL HIGHER EDUCATION TRAINING PROGRAMMES

By: Pupos, Tibor

Keywords: agricultural education and training, Bologna process, credit, multicycle training system, qualification frameworks.

JEL: J21, Q18, R23.

Not all the questions about the topic outlined in the title can be answered. Apart from the article page limits, the answers to the questions are extremely complex. Moreover, the author does not consider himself to be an expert in the field for all related issues. Therefore, within the framework of the article the author's aim is to highlight the professional problems considered by him (he has spent more than forty years in agricultural higher education and has experienced several higher education reforms as an educator and as a member of decision-making bodies e.g. Vice-Dean for Educational Affairs, MAB Expert and Special Committee) to be the most important in agricultural higher education, despite many completed developments. The related

macroeconomic relationships are not discussed in detail as there is no shortage of long-term strategies formulating the desired vision (lifelong learning, knowledge economy, European competitiveness of higher education etc.). Of the related issues, the author focuses on training programmes and curricula, at the level of which competitiveness and meeting the expectations of the labour market are basically determined, and is looking for answers to questions that clearly define the frames and are published less than necessary. If there are no substantive changes to the important issues, such as the focus of knowledge transfer on meeting the expectations of the labour market, eliminating the atomisation of knowledge and changing the system of financing higher education (including the generational renewal), agrarian higher education will not be able to meet the expectations that - in the future - will be generated by the increasing requirements of agriculture.

CONTENTS

STUDIES

- Mizik, Tamás*: Operational effects of the Common Agricultural Policy from a Hungarian perspective..... 3
- Totth, Gedeon – Szolnoki, Gergely*: Analysis of the wine consumption and the wine market in Hungary 22
- Kőszegi, Irén Rita*: The importance of environmental sustainability among young farmers in the Homokhátság (partial results from field research) 40

DEBATE

- Pupos, Tibor*: The need for changes in the Hungarian agricultural higher education training programmes 58

CHRONICLE

- Mezőszentgyörgyi, Dávid*: Research Week in Corvinus, Agrobusiness Science Scenario 73

OBITUARY

- Ferenc Szakál (1941-2018) *Székely, Csaba – Illés, B. Csaba*..... 76

-
- Summary 86
- Contents 89

Tisztelt Szerzőtársak!

A folyóirathoz beküldendő kéziratok elkészítéséhez segítségképpen közöljük azokat a szempontokat, amelyeket a tanulmányok lektorálásakor a bírálóknak vizsgálniuk kell.

Tartalom, mondanivaló (kifejtős válaszok):

1. Van a tervezetnek érdemi mondanivalója?
2. A tervezet mondanivalója összhangban van a címmel?
3. A tervezet szerkezete áttekinthető és logikus felépítésű?
4. A tervezet bevezető összefoglaló részében megfogalmazott állítások megfelelnek a tudományos közleményektől elvárható követelménynek?
5. A tervezet tartalmi része megfelelően alátámasztja az összefoglaló részben megfogalmazott tudományos állításokat?

Módszer, forma (igen, nem, részben válaszlehetőségek):

1. A szerzők a kutatási témához kapcsolódó mérvadó szakirodalmat feldolgozták és azt megfelelő módon interpretálták?
2. A szakirodalmi hivatkozások megfelelőek?
3. A felhasznált adatbázis megfelelő a kutatás célkitűzéseinek eléréséhez és/vagy a hipotézisek teszteléséhez?
4. A szerzők a kutatáshoz megfelelő elemzési, modellezési stb. módszertani eszközöket alkalmaztak?
5. A szerzők következtetései logikailag, illetve egzakt módon kellően alátámasztottak?
6. A táblázatok és ábrák kellően segítik a mondanivaló megértését?
7. A szöveg, illetve a táblázatok és az ábrák aránya megfelelő?
8. A szerzők az egyes szakkifejezéseket helyesen használták?
9. A táblázatok és az ábrák címei és forrásai megfelelően vannak feltüntetve?
10. A mértékegységek használata megfelel a nemzetközi előírásoknak?
11. Számot tarthat a téma nemzetközi érdeklődésre?

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Gazdálkodás előfizetőihez, olvasóihoz, szerzőihez

A **Gazdálkodás** több mint 60 éve hazánk egyetlen olyan agrárgazdasági tudományos folyóirata, amely helyt ad az agrárpolitikai, gazdálkodási, üzleti, marketing, vidékfejlesztési, üzem- és munkaszervezési, élelmiszer-feldolgozási kérdéseknek, valamint a korszak hazai és nemzetközi kihívásainak.

A **Gazdálkodás** szerzői a mező-erdőgazdaságban, az élelmiszer-feldolgozásban, a vidék- és területfejlesztésben tevékenykedő szakemberek, oktatók, kutatók, menedzserek, doktoranduszok, egyetemi és főiskolai hallgatók. A folyóirat nélkülözhetetlen segítséget nyújt a PhD-hallgatók publikációs tevékenységéhez, és ezáltal a fokozat megszerzéséhez.

A **Gazdálkodás** hozzájárul az EU agrár- és vidékfejlesztési politikájának keretében a nemzeti agrárstratégia tudományos igényű formálásához is.

A **Gazdálkodás** publikációi gyakran elsődleges forrásai új felismeréseknek, gondolatoknak, tananyagoknak és gyakorlati megoldásoknak. A megjelent cikkek aktualitásukat hosszasan megőrzik, s az egyes lapszámok könyvszerűen újra elővehetők.

A **Gazdálkodás** gondolkodásra, mérlegelésre és cselekvésre ösztönöz!

A **Gazdálkodás** nemcsak *tudástárház*, hanem *tudásközösség* is! A **Gazdálkodás** – mint minden más tudományos folyóirat – rangját, elismertségét nemcsak a megjelent közlemények színvonala, érdekes újszerűsége, a szerzők, lektorok, szerkesztők munkája fémjelzi, hanem az előfizetések, olvasók, interneten érdeklődők száma is, ami egyúttal az adott szakmai körhöz való tartozást, az előfizetők identitását is tükrözi. Ezért is örömmel üdvözljük előfizetőink körében.

A **Gazdálkodás** rendkívül olcsó, előfizetési díja 5580 Ft/év (áfával). Ennek fejében az évi hat számot kapja kézhez az előfizető. Kérésére megrendelőlapot küldünk!

A folyóirat előfizethető készpénz-átutalási megbízással vagy átutalással, amiről számlát küld a Kiadó (Herman Ottó Intézet, 1123 Budapest, Park u. 2., tel.: 1/362-8100, e-mail: info@agrarlapok.hu, Böle Réka osztályvezető).

**A Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága
és Szerkesztősége**

A megrendelőlap visszaküldhető

Postán: Herman Ottó Intézet, 1223 Budapest, Park u. 2.

A borítékra kérjük írja rá: „Folyóirat-rendelés”

Faxon: +36/1362-8104

E-mailen: info@agrarlapok.hu

Gazdálkodás

MEGRENDELŐLAP

Előfizetési díj 2019. évre: **5.580 Ft.** Példányonkénti ár: **930 Ft**

Megrendelem a Gazdálkodás c. folyóiratot 2018. évre ... példányban.

Megrendelő

Kézbesítés helye

Neve: Név:

Számlázási címe:

..... Cím:

Telefon:

E-mail:

Kiadja a Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft.

1223 Budapest, Park u. 2.

Tel.: +36 1 362 8100

Web: www.agrarlapok.hu

E-mail: info@agrarlapok.hu

Az előfizetési díjat a Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft.

10032000-00286662-00000017 számú számlájára való átutalással egyenlítheti ki.

GAZDÁLKODÁS

AGRÁRÖKONÓMIAI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT
SCIENTIFIC JOURNAL ON AGRICULTURAL ECONOMICS

TÁMOGATÓINK:
AGRÁRMINISZTERIUM
HERMAN OTTÓ INTÉZET NONPROFIT KFT.

GAZDÁLKODÁS SZERKESZTŐSÉGE:

1093 Budapest, Zsil utca 3-5.
Telefon: +3670-501-1156
E-mail: gazdalkodas@aki.gov.hu
www.agrarlapok.hu

Kéziratokat a szerkesztőségbe szíveskedjenek küldeni, ahol a folyóirattal kapcsolatban minden más kérdésben is szívesen állnak rendelkezésére

KIADJA ÉS TERJESZTI:

1223 Budapest, Park utca 2.
Felelős kiadó: Dr. Béres András ügyvezető

LAPTULAJDONOS:

A folyóirat éves előfizetési díja 5580 Ft/év, amely az áfát is tartalmazza.

A folyóirat előfizetése történhet: készpénzátutalási megbízással
Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft.

1223 Budapest, Park utca 2. „Gazdálkodás” jelöléssel. Átutalással
(megrendelésre számlát küldünk).

HU ISSN 0046-5518

Nyomtatás:
Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
2900 Komárom, Igmándi út 1.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Illés B. Csaba, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézete egyetemi tanára, Gödöllő, Illes.B.Csaba@gtk.szie.hu

Kószegi Irén Rita, a Neumann János Egyetem Kertészeti és Vidékfejlesztési Kar adjunktusa, Kecskemét, koszegi.iren@kvk.uni-neumann.hu

Mezőszentgyörgyi Dávid, a BCE Gazdálkodástudományi Kar Agrárközgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszék egyetemi docense, Budapest, david.mezoszentgyorgyi@uni-corvinus.hu

Mizik Tamás, a BCE Gazdálkodástudományi Kar Agrárközgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszék egyetemi docense, Budapest, tamas.mizik@uni-corvinus.hu

Pupos Tibor, a PE Georgikon Kar Vállalatökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék egyetemi tanára, Keszthely, pt@georgikon.hu

Székely Csaba, az NYME Közgazdaságtudományi Kar professor emeritusa, Sopron, szekely@ktk.nyme.hu

Szolnoki Gergely, a Hochschule GEISENHEIM University, Institut für Wein- und Getränkewirtschaft egyetemi tanára, intézetvezető-helyettes, Geisenheim, gergely.solnoki@hs-gm.

Totth Gedeon, a BG Külkereskedelmi Kar Marketing Tanszék főiskolai tanára, intézetvezető, tanszékvezető, Budapest, totth.gedcon@uni-bge.hu